

Mečislav B o r á k

STRUKTURA A ČINNOST POLICIE SLEZSKÉHO VOJVODSTVÍ NA TĚŠÍNSKU V LETECH 1938–1939

Abstract

This contribution aims at brief survey of history, structure and activity of Silesian police which was the executive body of Polish state power within the occupied Cieszyn Silesia in restless years 1938–1939. It is one of the less known topics of this period and it has never had a monographic processing. Czech non-fiction literature has taken only minor notice of the Silesian Police and there are not any complex monography works even in the Polish literature. The research stemmed mainly from the sources of Silesian Voivodeship Police in the State Archive in Katowice where there are personal files and personal records of Silesian policemen. It is necessary to mention that although the fund is rather fragmental, it still helped to reconstruct the structure of the police units in the Cieszyn region.

Keywords: Cieszyn Silesia, Poland and Czechoslovakia in 1938–1939, State Archive in Katowice, Police in Silesia

Historie Těšínského Slezska v neklidných letech 1938–1939, kdy se v kontextu širších mezinárodních událostí opět oživil spor o jeho státní začlenění a necelý rok trvající polský zábor části československého Těšínska skončil německou okupací obou zemí, se bohužel ještě nedočkala monografického zpracování. Příspěvek si klade za cíl stručně zmapovat jedno z dosud méně známých témat tohoto období – historii, strukturu a činnost slezské policie, jež byla výkonným orgánem polské státní moci na obsazeném území. Patří to ke společným polským a českým dějinám i proto, že k aktérům oněch událostí – slezským policistům – patřilo několik set mladých mužů původem z Československa, nedlouho poté většinou povražděných sovětskou bezpečností v rámci tzv. katyňského zločinu. To bylo podnětem k uskutečnění výzkumu,¹ který vycházel z odborné literatury i archivních materiálů, jež se k historii slezské policie ve zmíněném období dochovaly. Patří k nim především fond Policie Slezského vojvodství ve Státním archivu v Katovicích,² jehož součástí jsou personální spisy a osobní kartotéky slezských policistů,³ stejně jako rozkazy hlavního velitelství. I když měl fond pohnuté osudy⁴ a je značně torzovitý, umožnil nám zrekonstruovat strukturu policejních jednotek na Těšínsku. Česká odborná literatura si slezské policie všimla jen zcela okrajově, ale ani v polské dosud neexistuje komplexní monografie na toto téma. Lze však vhodně využít monografií o polské státní policii, k níž bývá ta slezská přiřazována, a celé řady drobných odborných prací a studií, které v textu zmíníme. Historickou,

¹ Výzkum se uskutečnil v rámci interního grantového projektu Slezského zemského muzea č. IGS201110 a jeho výstupem je i tento příspěvek.

² Státní archiv v Katovicích (Archiwum Państwowe w Katowicach, dále jen APK), fond Policie Slezského vojvodství (Policja Województwa Śląskiego, dále jen PWŚl.). Blíže viz Edward DŁUGAJCZYK, *Inwentarz akt Policji Województwa Śląskiego [1911] 1922–1939*, Katowice 2010.

³ APK, f. PWŚl., sign. 72–106.

⁴ Část fondu se v září 1939 dostala do rukou Němců a po válce byla odvezena jako válečná trofej do SSSR, v r. 1962 došlo k revindikaci spisů do Polska, ale až v r. 1983 byla z Ústředního archivu Ministerstva vnitra ve Varšavě předána do Katovic poslední část spisů.

politickou, diplomatickou či vojenskou rovinu událostí z let 1938–1939 sledujeme jen v nezbytné míře, neboť s tématem příspěvku přímo nesouvisí. Termínem „Těšínsko“ rozumíme nejen historické Těšínské Slezsko, ale v konkrétních souvislostech též československou část Těšínského Slezska nebo jen tu část jeho území, jež byla zabrána Polskem a v podstatě se kryje s polským termínem „Zaolzi“ (Zaolzie).

Vznik, vývoj a charakteristika Policie Slezského vojvodství

Nejprve se pokusíme připomenout okolnosti vzniku Policie Slezského vojvodství (Policja Województwa Śląskiego, dále PWŚl.) a stručně vysvětlit, v čem se lišila od Státní policie (Policja Państwowa, dále PP), jež s výjimkou Horního Slezska působila na celém území předválečného Polska. Vytvoření dvou samostatných bezpečnostních formací v jednom státě nebývá obvyklé, nicméně specifická historického i kulturního vývoje Slezska, kde se po staletí střetávaly zájmy polské, německé i české, si takový krok vynutila. Zatímco československo-polský spor o Těšínské Slezsko dospěl až k válečnému střetnutí v lednu 1919 a byl nakonec rozřešen arbitrážním rozdělením sporného území, německo-polský spor o Horní Slezsko ovlivnila tři ozbrojená povstání Poláků a činnost plebiscitních komisí, než bylo i zde sporné území rozděleno mezi oba státy. V propagandistickém soupeření za plebiscitu slibovalo německé Prusko, že zajistí Opolskému Slezsku provinční autonomii, a podobně už rok před připojením východní části Horního Slezska k Polsku mu byla přislíbena autonomie v rámci Polské republiky. Objevilo se to již v ústavním zákoně přijatém Ústavodárným sněmem ve Varšavě 15. července 1920, kde byl uveden organizační statut Slezského vojvodství. Základem autonomie se měl stát Slezský sněm (Sejm Śląski), k jehož kompetencím patřilo spravování samostatného rozpočtu i odpovědnost za správu vojvodství včetně policejních složek. Vykonavatelem rozhodnutí Slezského sněmu měl být vojvoda, osobně odpovědný prezidentovi Polské republiky i za činnost slezské policie.⁵

Trvalo to však ještě dva roky, než k vytvoření takové policie došlo. Do té doby existovalo na Horním Slezsku několik druhů bezpečnostních služeb – policie komunální, četnictvo, policie plebiscitová, státní policie v katovickém okrese, obecní a občanské stráže. V bývalé rakouské části Slezska působily tři takové formace. První byla Občanská stráž (Straż Obywatelska), asi dva tisíce ozbrojených příslušníků lidové milice povolanych do občanské služby. Velel jim Jerzy Szczurek a jejich oddíly čelily i českému vojenskému útoku v lednu 1919 u Těšína, Jablunkovského průsmyku a Skočova. Druhou byla Slezská milice (Milicja Śląska), jež vznikla z iniciativy vojenského velitele plukovníka Latinika a velel jí poručík Klemens Matusiak (později Jan Cieńciała). Byla rozpuštěna v únoru 1920 po intervenci československé diplomacie, protože její příslušníci pronikali do českého území a odváděli údajně české agitátory do polských internačních táborů. Oběma těmito složkám bylo nadřazeno někdejší rakouské četnictvo, jež se záhy transformovalo v Zemské četnictvo Těšínského Slezska (Żandarmeria Krajowa Śląska Cieszyńskiego). Rakouský major Szyszkowitz se prý nabízel do polských služeb, ale Zemská národní rada mu nedůvěřovala, velení převzal plukovník Matej z Krakova a po něm podplukovník Stanisław Młodnicki. V Bilsku, Těšině a Fryštátu se uskutečnil nábor nových sil, přičemž podmínkou pro přijetí byl nejen vhodný věk (20–40 let), svobodný stav, dobré zdraví, gramotnost a bezúhonnost,

⁵ Janusz MIKITIN, *Policja Województwa Śląskiego 1922–1939*, in: Adam DUDEK – Ryszard KACZMAREK – Mirosław WĘCKI, *Dobro publiczne mieć zawsze przed oczyma... Policja Województwa Śląskiego 1922–1939*, Katowice 2010, s. 11.

ale především polská národnost. Četnictvo zajišťovalo veřejný pořádek, bránilo útokům českých bojůvek, kontrolovalo distribuci potravin a hraniční přechody.⁶

Po zakončení akcí III. slezského povstání se v létě roku 1921 začala přípravou nové administrace na slezském území zabývat Hlavní lidová rada pro Horní Slezsko (Naczelna Rada Ludowa dla Górnego Śląska), řízená budoucím vojvodou Józefem Rymerem. Varšavské ministerstvo vnitra doporučovalo, aby ve Slezsku vzniklo jen vojvodské oddělení jednotné Státní policie; druhá koncepce navrhovala vytvořit četnictvo podle už existujícího vzoru Těšínského Slezska. Nakonec ale bylo dohodnuto, že vznikne samostatná slezská policie, budovaná podle vzoru polské Státní policie. Na zařazení do nové formace už čekalo asi tisíc bývalých příslušníků povstaleckého četnictva a plebiscitové policie, zatímco se resorty armády a vnitra dohadovaly o tom, kdo by měl tyto složky udržovat i v době, kdy jinde už byly rozpuštěny a jednání o státní příslušnosti Slezska se stále protahovala. V květnu 1922 byly v Ženevě konečně podepsány příslušné dohody a záhy už začalo reálně fungovat Slezské vojvodství. První vojvoda Rymer vydal 17. června 1922 nařízení, na jehož základě vznikla nezávislá Policie Slezského vojvodství. Do jejího čela byl 24. června povolán plukovník Stanisław Młodnicki, někdejší velitel Zemského četnictva Těšínského Slezska, který se podílel již na přípravách vzniku nové formace a jednal o její podobě s Varšavou.⁷

Polský policejní sbor tedy tvořily dvě nezávislé formace, státní PP a slezská PWŚl., jež ale měly více shodných rysů než rozdílů a bývají i v celostátních statistikách obvykle vykazovány společně. Takřka shodné byly především policejní předpisy, ať již se to týkalo služebních instrukcí, kázeňských předpisů, výstroje, školení příslušníků či uzavírání jejich manželských svazků. Výkon služby charakterizovala úzká spolupráce mezi PP a PWŚl., častá byla i personální pomoc vyšších funkcionářů PP delegovaných do Slezska. Společně byla organizována kulturně-osvětová, sportovní a svépomocná činnost (např. jednotný Policejní dům zdraví, podpůrná organizace Policejní rodina aj.).⁸ Zásadní rozdíl spočíval v odlišném právním systému platném na území autonomního Slezského vojvodství: zatímco náklady na činnost PP byly ze tří čtvrtin hrazeny ze státního rozpočtu, výdaje PWŚl. hradil vlastní slezský rozpočet, zbývající čtvrtinu potřebných prostředků poskytovaly rozpočty místních samospráv. Ve Slezském vojvodství mohla policie navíc bezplatně užívat budovy v majetku obcí, zatímco jinde v Polsku to nebylo právně podloženo. O rozmístění a personálním složení jednotek PWŚl. rozhodoval slezský vojvoda, u PP tak činil ministr vnitra nebo místní představitel státní správy. Hlavní velitel PWŚl. podléhal výlučně vojvodovi, zatímco hlavní velitel PP ministrově vnitra. Již v označení těchto funkcí a dalších řídicích složek se projevila odlišnost mezi strukturami PP a PWŚl., kterou čeština bohužel nedokáže jasně vyjádřit, ale každému Polákovi je srozumitelná. Šlo o odlišné pořadí jednotlivých slov tvořících daný název: zatímco ve slezské policii bylo toto pořadí v označení Hlavního, Městského či Okresního velitelství shodné s češtinou (Główna Komenda, Miejska K., Powiatowa K.), ve Státní policii bylo pořadí slov opačné (Komenda Główna, K. Miejska, K. Powiatowa). Platilo to i o nejvyšší funkci – w PWŚl. zněl titul hlavního velitele główny komendant, v PP komendant główny. V úřední agendě tak bylo hned zřejmé, o kterou policejní formaci se jedná (i když i v PP se užíval titul główny komendant, ale

⁶ Janusz MIKITIN – Grzegorz GRZEŚKOWIAK, *Policja Województwa Śląskiego 1922–1939*, Warszawa 2008, s. 14–18.

⁷ Edward DŁUGAJCZYK, *Agendy polityczno-śledcze Policji Województwa Śląskiego w latach 1922–1939*, Szkice Archiwalno-Historyczne, nr 6 (2010), Katowice 2010, s. 35–37; TÝŽ, *Inwentarz akt*, s. 9. Rozhodnutí o zřízení PWŚl. potvrdil Slezský sněm 2. března 1923.

⁸ Robert LITWIŃSKI, *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne*, Lublin 2010, s. 14–15.

jen pro velitele posádky, garnizonu). Do PWŚl. se přijímali dobrovolníci ve věku 23–35 let, do PP ve věku 23–45 let (až později to bylo sjednoceno na věk 21–35 let). Zatímco do PP byly přijímány i ženy (svobodné ve věku 25–40 let), do PWŚl. nikoliv. V PWŚl. trval zácvik nových příslušníků rok, v PP jen půl roku. Drobné rozdíly lze najít i ve služebních předpisech, např. ve způsobu použití policejních sil při rozpouštění nepovolených shromáždění a tlumení pouličních nepokojů: zatímco PWŚl. mohla zasahovat jen se souhlasem správních úřadů a při zásahu byla podřízena delegovanému civilnímu úředníkovi, jinde v Polsku taková praxe nebyla.⁹

Obě složky policejního sboru měly stejnou uniformu tmavě modré barvy, podle níž se předválečné policii lidově říkalo granatowa policja. Odlišné byly jen detaily výstroje: nejviditelnějším rozdílem byly dva mosazné háky umístěné na švech bundy či kabátu, jež sloužily k uchycení hlavního pásu, což se v PP neužívalo. Na tmavých kalhotách bylo světlemodré lemování, jaké v PP příslušelo jen důstojníkům. Nohavice se nezasunovaly do bot jako v PP, ale volně se na ně spouštěly. Výrazný rozdíl byl v podobě znaku na čepici a náramenících: zatímco v PP se užívala bílá orlice ze státního znaku, v PWŚl. to byla slezská (piastovská) orlice bez korunky. V PP se přidávalo ještě bílé číslo policejního obvodu v římských číslovkách. Služební policejní odznak PWŚl. byl o něco větší než v PP a byl na něm nápis Policja Województwa Śląskiego. V roce 1932 byly zavedeny památkové odznaky, které se nosily na levé straně prsou a příslušely důstojníkům a poddůstojníkům, kteří sloužili v PWŚl. nejméně tři roky nebo vykonali nějaký záslužný čin.¹⁰

Zaměstnance polské policie (PP stejně jako PWŚl.) šlo rozčlenit do čtyř skupin: na vyšší a nižší policejní činovníky (důstojníky a řadové příslušníky), kancelářské úředníky, pomocný personál (vozkové a řidiči, vrátní a zřízcenci, poslíčci aj.) a smluvní kandidáty na strážníky. K policejnímu sboru však příslušeli jen policejní důstojníci a nižší funkcionáři včetně řadových příslušníků. Zčásti sem patřili i oni smluvní kandidáti na strážníky (kandydaci kontraktowi na szeregowych policji), kteří se v policejní organizaci začali objevovat až od roku 1936. Šlo o novou kategorii policejních příslušníků se specifickým výkonem služby, přijímaných v rámci předem dohodnuté smlouvy. Roty policejních záloh složené z kandidátů byly soustředěny v policejních kasárnách a určeny k samostatnému nasazení do akcí na zajištění bezpečnosti, klidu a veřejného pořádku v případech, kdy by na to místní policejní síly samy nestačily. Smluvní kandidáti sice podléhali všem policejním předpisům, ale nebyli zařazeni do stavu policie jako plnoprávní příslušníci, nýbrž jako součást speciálního přídělu ministerstva vnitra stáli mimo řádný rozpočet (proto se jim říkalo „levné policejní vojsko“). Pokud se později uvolnilo nějaké místo a jejich příprava proběhla úspěšně, mohli být i oni přijati do řad policie. Kancelářští úředníci a pomocný personál se na úkolech policie podíleli jen nepřímo a proto podléhali jiným předpisům.¹¹

Hodnostní označení bylo v obou formacích totožné až na několik nejvyšších hodností: protože hlavní velitel PWŚl. byl současně na úrovni vojvodského velitele, nebylo zde zapotřebí generálního inspektora ani nadinspektora, kteří existovali v PP; dál už byly hodnosti policejních důstojníků (směrem k té nejnižší) zcela shodné: inspektor, podinspektor, nadkomisař, komisař, podkomisař, aspirant. Tato označení jsou vcelku srozumitelná, proto je ponechávám v přímém převodu z polštiny a nesnažím se je srovnávat s českými hodnostmi vrchního inspektora a inspektora I. a II. třídy u policejní strážní služby, či s vojenskými hodnostmi u četnictva. V mírně pozměněné podobě ostatně platí v polské policii dodnes. Poněkud složitější je to s hodnostmi v kategorii szeregowi, tedy vojini, lépe řečeno poddů-

⁹ J. MIKITIN, *Policja Województwa Śląskiego*, s. 11–13, 16–18.

¹⁰ TAMTÉŽ, s. 18–19.

¹¹ R. LITWIŃSKI, *Korpus policji*, s. 15, 78, 108, 130–133.

stojníci a mužstvo. Jsou čtyři (od té nejnižší): posterunkowy, starszy posterunkowy, przodownik a starszy przodownik.¹² Protože termín posterunkowy odpovídá nejnižší vojenské hodnosti – vojínu, lze jej ve shodě s L. Uhlířem¹³ přeložit jako strážník, starszy posterunkowy pak jako nadstrážník, jak tomu bylo i u nás v policejní strážní službě. Jistá potíž je s hodností przodownik, doslovně úderník, kterou Uhlíř tlumočí jako závodčí. Pokud však przodownik odpovídá hodnosti seržanta, užívané např. v Polské policii Generálního gouv-vernementu, mohl by se zde použít jiný vhodný termín, a sice strážmistr; nejvyšší poddůstojnická hodnost starszy przodownik by pak mohla odpovídat termínu vrchní strážmistr, který na téže úrovni existoval v české policejní terminologii.¹⁴

Organizační struktura PWŚl. vycházela z administrativního členění Slezského vojvodství. V Katovicích sídlilo Hlavní velitelství, okresní velitelství byla zřízena v Lublińci, Pštině, Rudě, Rybníku, Świętochłowicach, Tarnowských Górach a Těšíně. V návaznosti na tradice rakouských a německých úřadů byla ve třech městech zachována Policejní ředitelství – v Katovicích a katovickém okrese vzniklo společné městské a okresní velení, podobně tomu bylo i v Bilsku, v Královské Huti (Chorzów) bylo jediné městské velitelství. Velitelství měla dozor nad komisariáty ve vybraných městech, čtvrtích větších měst a některých obcích městského charakteru, a také nad jednotlivými stanicemi (posterunki) v obcích a menších městech. Nejnižší správní jednotkou byly expozitury komisariátů, záhy přeměněné na expozitury stanic. Bezprostřední odpovědnost za pořádek a veřejnou bezpečnost v obcích měly stanice, pod něž obvykle spadalo i několik menších obcí. V rámci PWŚl. vznikl i jezdecký oddíl (Oddział Konny Główniej Komendy PWŚl.) a oddělení hraniční kontroly (Oddział Kontroli Granicznej).¹⁵ S činností policie souvisela i vyšetřovací služba (Služba Śledcza), v níž se v roce 1928 sloučila politická policie (existující samostatně v letech 1924–1927) a kriminální policie.¹⁶ Prvním hlavním velitelem PWŚl. byl plukovník četnictva Stanisław Młodnicki, kterého 1. ledna 1924 vystřídal inspektor Leon Wróblewski. Od 2. prosince 1926 stál v čele inspektor dr. Adam Kocur, který byl později zvolen primátorem města Katovic. Do funkce hlavního velitele byl pak 6. října 1928 jmenován jeho zástupce, tehdejší podinspektor Józef Żółtaszek, který pak vedl PWŚl. až do její válečné evakuace.¹⁷

Podle statutu Slezského vojvodství měli zdejší státní úředníci pocházet převážně z řad místních obyvatel, proto se i PWŚl. skládala až z 95 % ze Slezanů. Mnozí z nich už měli za sebou službu v Plebiscitové policii Horního Slezska, v polním četnictvu a občanských strážích, k 15. červenci 1922 sem byli převedeni i příslušníci Zemského četnictva Těšínského Slezska. Protože už skončily války o hranice Polska, přibýlo demobilizovaných vojáků,

¹² TAMTÉŽ, s. 122–130.

¹³ Lubomír UHLÍŘ, *Polská policie generálního gouv-vernementu 1939–1945*, in: *Z dějin evropských a jiných sborů*, I. (vybrané kapitoly), Praha 2002, s. 149.

¹⁴ TAMTÉŽ; Pavel MACEK – Lubomír UHLÍŘ, *Dějiny policie a četnictva*, II., Československá republika (1918–1939), Praha 1999, s. 216, 219; R. LITWINSKI, *Korpus policji*, s. 130. Uvádí, že v běžném styku byli policisté s hodností przodownik a starszy przodownik považováni za poddůstojníky a obvykle sloužili jako velitelé stanic, na rozdíl od řadových policistů v hodnosti szeregowy a starszy szeregowy. V roce 1939 se plánovalo zavedení hodnosti chorąży (praporečník) odpovídající zhruba podporučíkovi pro przodowníky, kteří neměli vzdělání požadované u důstojníků, ale prokázali zásluhy o stát; k realizaci návrhu již nedošlo.

¹⁵ J. MIKITIN, *Policja Województwa Śląskiego*, s. 13–14. Ke změnám došlo např. po zrušení okresů Ruda (1924) a Świętochłowice (1939).

¹⁶ E. DŁUGAJCZYK, *Agendy polityczno-śledcze*, s. 45–56.

¹⁷ J. MIKITIN, *Policja Województwa Śląskiego*, s. 14; Bernard KAYZER – Ziemowit Bernard KAYZER, *Policja Województwa Śląskiego i pododdziały zwarte Policji Państwowej – organizacja (1938–1939) oraz zabezpieczenie wyborów (1938)* [dále jen PWŚl. i pododdziały zwarte PP – organizacja], in: *Przegląd Policyjny*, 2008, nr 3 (91), s. 6–8.

kteří se mohli stát kvalifikovanými policisty; zájem byl zvláště o důstojníky. Panovaly obavy ze zaměstnávání osob jiné než polské národnosti, takže jejich příjem byl radikálně omezen. Zjišťovalo se rovněž, odkud dotyčný pochází. Např. v roce 1923 vypadal teritoriální původ důstojnického sboru polské policie (PP včetně PWŚl.) takto: z celkem 1001 důstojníků jich 414 pocházelo z bývalého ruského, 114 z pruského a 404 z rakouského záboru Polska a 69 ze zahraničí. Údaje o PWŚl. se od celostátního průměru dosti lišily: z ruského záboru nepocházel žádný důstojník, zato z pruského jich bylo 48, z rakouského 18 a ze zahraničí 34. Dobře to odráží polohu Horního Slezska na pomezí Německa a někdejšího Rakousko-Uherska.¹⁸

Z hlediska vzdělanosti příslušníků sboru na tom nebyla PWŚl. ve srovnání s PP nijak valně, např. v roce 1923 z celkem 97 důstojníků s vysokoškolským vzděláním byl pouze jediný z řad PWŚl. (tedy pouhé jedno procento), naopak pouze základní vzdělání mělo 53 slezských důstojníků z celkem 205 zjištěných případů (tedy více než čtvrtina). Policejní kvalifikaci získávali důstojníci na speciálních kursech ve Varšavě. Nově přijímaní uchazeči procházeli zprvu základní teoretickou přípravou na četnické škole v Těšíně a vykonávali praxi v jednotkách četnictva nebo PP v kieleckém vojvodství. Další školení se odehrávalo přímo na komisariátech a stanicích PWŚl., nebo v pozdějších letech na policejních školách ve Świętochłowicach, Katovicích, Bilsku a Královské Huti (Chorzów), později též na ústřední policejní škole PP v městě Mosty Wielkie ve Lvovském vojvodství.¹⁹

Početní stav příslušníků PWŚl. byl asi desetkrát nižší, než jaký vykazovala PP. Jestliže PP měla obvykle kolem 30 000 příslušníků (s výjimkou poloviny dvacátých let, kdy stav překračoval 40 000 osob), tak počty příslušníků PWŚl. se pohybovaly v rozmezí od 2500 do 4500 příslušníků. Např. v roce 1923 sloužilo v PP 901 vyšších a 34 101 nižších funkcionářů, zatímco v PWŚl. to bylo 100 vyšších a 2754 nižších funkcionářů.²⁰ O mimořádném významu PWŚl. pro klidný rozvoj Slezského vojvodství vypovídá i údaj vyjadřující poměr počtu policistů na počet obyvatel. Z obecně sdílených zkušeností údajně vyplývalo, že jeden policista by měl připadat na asi 500 obyvatel ve městě a na 1000 obyvatel na vesnici. Zatímco PWŚl. se podařilo udržet „městský“ limit pro celé Slezské vojvodství a po celé předválečné období, ve „zbytku Polska“ byly údaje PP více než dvakrát vyšší (např. v roce 1928 připadal ve Slezsku 1 policista na 434 obyvatel, v ostatním Polsku na 1105 obyvatel).²¹

Uhájit samostatnost slezské policie po celé meziválečné období nebylo nijak jednoduché, Varšava se neustále domáhala sjednocení policejních struktur. Soustavný tlak v tomto směru vedl až k rozpočtovým potížím a redukci kádru PWŚl., nicméně i kritikové uznávali vysokou profesionální úroveň tohoto policejního sboru. Sjednocení policie prosazovali stoupenci vítězného tábora Piłsudského nejen ve Varšavě, ale nakonec i ve Slezsku, kde zastávali klíčové pozice v administrativě (patřil k nim i vojvoda Michał Grażyński nebo vedení Svazu polských povstalců). Všechny slučovací pokusy však pokaždé ztroskotaly na rozhodném nesouhlasu většiny poslanců Slezského sněmu, kteří se úspěšně odvolávali na

¹⁸ R. LITWIŃSKI, *Korpus policji*, s. 44, 47, 58. Je zajímavé, že v PP sloužili v roce 1936 i tři Češi, ve vojvodství lodžském, tarnopolském a volyňském. O národnostech v PWŚl. nemáme z té doby statistické údaje.

¹⁹ TAMTÉŽ, s. 60–61, 78; J. MIKITIN, *Policja Województwa Śląskiego*, s. 15.

²⁰ TAMTÉŽ, s. 18; R. LITWIŃSKI, *Korpus policji*, s. 99, 102.

²¹ TAMTÉŽ, s. 100, 111, 112. Pro srovnání se zde uvádí, že v roce 1932 připadal v Polsku (včetně Slezska) jeden policista na 1035 obyvatel, zatímco např. v Maďarsku na 405, v Bulharsku na 559, v Itálii na 573, v Československu na 687, ve Velké Británii na 769, ve Španělsku na 850 a v Dánsku na 940 obyvatel; L. UHLÍŘ, *Polská policie*, s. 147 uvádí, že ve Švédsku to bylo až 1300 obyvatel; J. MIKITIN, *Policja Województwa Śląskiego*, s. 18.

záruku nezávislosti Slezského vojvodství, obsaženou v ústavním zákoně z 15. července 1920. Tak bylo odmítnuto i nařízení prezidenta Polské republiky z 6. března 1928, jež předpokládalo jednotnou Státní policii. I když sjednocování předpisů a úzká spolupráce PP a PWŚl. nabíraly v průběhu let na síle, až do začátku války si PWŚl. svou nezávislost uhájila. Na rozdíl od PP, jež byla dekretem Polského výboru národního osvobození 15. srpna 1944 rozpuštěna, došlo k zániku PWŚl. nepřímo, když Zemská národní rada 6. května 1945 zrušila autonomní statut Slezského vojvodství.²²

Podíl slezské policie na přípravách a průběhu záboru Těšínska

Příčiny polského záboru značné části československého Těšínska měly své kořeny v arbitrážním rozhodnutí spojeneckých mocností o rozdělení historického Knižectví těšínského v roce 1920, jež polská strana pokládala za nespravedlivé, neboť na území přiřčeném ČSR žilo značné množství obyvatel, kteří se hlásili k polským národním tradicím. Poláci se s tímto rozhodnutím nikdy nesmířili a neblahé dědictví tohoto sporu negativně ovlivňovalo vztahy obou zemí po celé meziválečné období. Napětí se vystupňovalo v polovině třicátých let po podpisu polsko-německé a československo-sovětské smlouvy.²³ Polsko tehdy zřídilo při II. oddělení Hlavního štábu své armády diverzní Expozituru č. 2, jež zahájila výcvik dobrovolníků a zorganizovala i několik diverzních a sabotážních akcí. I když se vojenské vyhocení sporu očekávalo už v roce 1935, skutečnou příležitost k takové akci poskytly až pozdější změny v mezinárodní situaci. Koncem roku 1937 byly přípravy diverzní činnosti na československém Těšínsku opět obnoveny, nová Bojová organizace (Organizacja Bojowa, dále OB) zde měla 150 ozbrojených příslušníků v deseti družstvech, na polské straně podskupina Těšín měla v pěti četách 190 bojovníků, a do legionu Zaolzí (Legion Zaolzie) se tam přihlásilo 1400 dobrovolníků. Ve druhé polovině září 1938 v souvislosti s diplomatickou krizí ohledně Sudet zorganizovala rozvědka na české straně Těšínska ve spolupráci s vojskem, Pohraniční stráží, PP a PWŚl. rozsáhlou diverzně-sabotážní operaci, jež měla předcházet vojenskému útoku.²⁴

Od léta 1938 se na nový úkol připravovala i armáda. V srpnu si generální inspektor ozbrojených sil maršál Edward Rydz-Śmigły přijel prohlédnout operační prostor v těšínském pohraničí, v září byl vypracován rozkaz pro zamýšlenou operaci. Z armádního cvičení na Volyni se část jednotek přesunula 19. září rovnou na hranici s Československem. O dva dny později byla utvořena Samostatná operační skupina „Slezsko“ (Samodzielna Grupa Operacyjna „Śląsk“), jež se pod velením brigádního generála Władysława Bortnowského chystala k vojenskému zásahu. K 1. říjnu byly přípravy na zahájení vojenské operace ukončeny; skupina dosáhla stavu 36 000 vojáků, což odpovídalo sboru o dvou divizích, posílenému jezdeckem a motorizovanými oddíly, dělostřelectvem, tanky a letectvem.²⁵

Situační zprávy velení československé armády ve druhé polovině září 1938 již zřetelně upozorňovaly, že se na hranici republiky s Polskem něco děje. Zmiňovaly se o tom, že do polského pohraničí Těšínska přijíždějí posily pohraniční stráže a policie, a posléze i vojenské transporty. Např. hlášení ze 28. září uvádělo, že obce od Bílska až ke státní hranici

²² J. MIKITIN, *Policja Województwa Śląskiego*, s. 15.

²³ Jerzy TOMASZEWSKI, *Polska wobec Czechosłowacji w 1938 r.*, Slezský sborník 94, 1996, s. 4–7.

²⁴ Edward DŁUGAJCZYK, *Polska dywersja wojskowa na Zaolziu w latach 1935–1938*, in: Slezský sborník 94, 1996, s. 39–42. Další nábor do Dobrovolnického zaolzanského sboru (Ochotniczy Korpus Zaolziański) organizovaný Varšavou už nebyl realizován, i když se v celé zemi přihlásilo přes 80 000 dobrovolníků.

²⁵ Marek Piotr DESZCZYŃSKI, „Akcja Zaolziańska“ 1938 r. – co pozostało do wyjaśnienia?, in: Od Zaolzia po Jaworzynę. Rewindykacje graniczne jesieni 1938 roku, Nowy Targ 2004, s. 30–31, 34, 38.

s ČSR jsou již obsazeny polským vojskem. Zprávy zmiňovaly doplňování jednotek na válečný stav a jejich přesun do blízkosti hranice, přes níž stále častěji přebíhali mladí českoslovenští Poláci, aby se hlásili do dobrovolnických oddílů. Naopak do vnitrozemí ČSR se dostávaly zbraně a střelivo, jež měly být použity v plánovaném povstání, a množily se diverzní a sabotážní akce. Zatímco mnichovská konference již rozhodovala o osudu Československa, vláda ve stísněné atmosféře projednávala stanovisko k polské nótě ze 27. září 1938, jež podmiňovala nápravu vzájemných vztahů mezi Polskem a ČSR „rektifikací“ hranice na Těšínsku ve prospěch Polska. Přestože bylo nakonec ujednáno raději se s Polskem dohodnout, polská vláda již nechtěla otálet a krátce před půlnocí 30. září podala československé vládě ultimativní nótu, požadující bezodkladné odstoupení politických okresů Český Těšín a Fryštát. Jedině souhlas s odstoupením území vyslovený před uplynutím dvanáctihodinové lhůty měl zabránit polskému vojenskému zákroku, který byl již přichystán. Vláda se v situaci, kdy německá armáda již začala obsazovat Sudety, rozhodla polskému nátlaku ustoupit a požadavky přijala.²⁶

První jednání vládního pověřence divizního generála Františka Hrabčíka s Poláky se konalo v podvečer 1. října 1938 na mostě přes pohraniční řeku Olzu mezi Českým Těšínem a Těšínem. Bylo dohodnuto, že obsazování Českého Těšína a jeho okolí započne 2. října ve 14 hod. Generál Hrabčík nařídil, aby se československé správní a bezpečnostní orgány vrátily zpátky do města, které v obavách z postupu Poláků již opustily, takže tam vládl chaos. Dohodl rovněž podmínky evakuace vojenských orgánů a průjezd československých vojenských transportů městem. Poláci chtěli co nejrychleji obsadit zbývající části delimitovaného území, přičemž argumentovali snahou zabránit krveprolití, neboť prý tam hrozí výbuch živelného povstání polských obyvatel. Generál Hrabčík se však ohradil, že československé orgány tam dokáží udržet pořádek samy, a požadoval dodržení polské nóty, podle níž se měla evakuace uskutečnit do deseti dnů. Nakonec byl dohodnut postup obsazování tak, že 4. října bude obsazen první úsek (prostor Trinec, Jablunkov, Mosty), 5. října druhý úsek (zbytek těšínského okresu jižně od Dobřatic a Hnojníku až po slovenskou hranici), 6. října bude přestávka, 7. října bude obsazen třetí úsek (okolí Dolních Domaslavic), 8. října čtvrtý úsek (okolí Fryštátu od Olzy po Závadu, Staré Město a Darkov), 9. října bude opět přestávka, 10. října bude obsazen pátý úsek (prostor Dětmárovice, Doubrava, Orlová, Karviná, Suchá) a konečně 11. října poslední, šestý úsek (západní část okresu fryštátského – Bohumínsko, Rychvald, Petřvald). Tento časový plán byl pak v podstatě dodržován.²⁷

Na přípravách i realizaci záboru se významně podílela i slezská policie, ať již se jednalo o výzvědnou činnost, přípravu a organizaci diverzní činnosti nebo o úzkou spolupráci s armádou. Zvláště významnou roli měla při administrativním převzetí československé části Těšínska, na něž se začala připravovat od poloviny září 1938. Vyplývá to ze zprávy hlavního velitele PWŚl. inspektora Józefa Żółtaszka, která se nachází v katovickém archivu ve složce s hlášením vojvody Grażyńského o průběhu obsazování Těšínska, zaslaným 7. ledna 1939 premiéru Składkowskiemu.²⁸ Hlášení zahrnuje období od 16. září do 24. října 1938,

²⁶ Blíže viz např. Mečislav BORÁK, *Zábor Těšínska v říjnu 1938 a první fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem (výběr dokumentů)*, ČSZM–B 46, 1997, s. 206–248. Zde je i přehled literatury k tématu.

²⁷ TAMTÉŽ, s. 212, 219–221, 233–234.

²⁸ APK, fond Úřad Slezského vojvody (Urząd Wojewody Śląskiego, dále UWŚl.), sign. 340. Zpráva inspektora Żółtaszka byla podkladovým materiálem pro hlášení vojvody Grażyńského, publikoval ji Janusz RYT, *Sprawozdanie z działalności PWŚl. przy zajmowaniu Śląska za Olzą*, in: *Od Zaolzia po Jaworzynę. Rewindykacje graniczne jesienią 1938 roku*, Nowy Targ 2004, s. 141–154. Nedochovaly se bohužel četné přílohy zprávy, které se týkaly dislokace a personální struktury policejních jednotek. Hlášení vojvody Grażyńského publikoval Jerzy TOMASZEWSKI, *Sprawozdania z ustanowienia polskiej administracji na*

tedy až do okamžiku, kdy vojenská správa předala těšínský a fryštátský okres civilním úřadům. Toto období je ve zprávě rozděleno do čtyř etap.

Během první etapy (od 16. do 26. září) byly s pomocí policie vytvořeny nové organizace – v Katovicích vznikl Výbor pro boj o Slezsko za Olzou (Komitet Walki o Śląsk za Olzą),²⁹ v Bilsku bylo ustaveno Velitelství Zaozlanského sboru (Komenda Korpusu Zaozlańskiego), a tento dobrovolnický sbor se začal organizovat ve pštinském, rybnickém, bilském a těšínském okrese.³⁰ V Hermanicích byl zřízen tábor pro utečence z Těšínska, v Istebné byl tábor pro dobrovolníky legionu Zaozli. Na česko-polském pohraničí začala v úzké spolupráci s policií působit kontrarozvědka, ve vyšetřovacím oddělení v Katovicích byla k tomuto účelu zřízena ústředna.³¹ Police poskytovala pomoc při ubytování vojenských oddílů (též při zajišťování potravin a krmiva pro koně), které od 22. září už přicházely do operačního prostoru. Toho dne vydal vojvoda Grażyński rozkaz k přípravě policejního obsazení okresů Český Těšín, Fryštát, Frýdek a Moravská Ostrava včetně Vítkovic. K realizaci tohoto plánu bylo z PWŚl. delegováno šestnáct důstojníků a asi tři sta nižších funkcionářů policie, pocházejících převážně z Těšínského Slezska. Vojvoda se zároveň obrátil na Ministerstvo vnitra s žádostí o přidělení většího množství policistů ze Státní policie. K zajištění této pomoci byl do Katovic přidělen podinspektor Franciszek Duda z PP. V noci na 24. září byla zahájena diverzně-sabotážní operace oddílů Bojové organizace, jež byly už od 18. září ve stavu pohotovosti. Oddíly začaly přenášet do ČSR výzbroj a provedly první diverzní a sabotážní akce, při nichž došlo i k bojovým střetům s československými jednotkami. Operace skončila po přijetí polského ultimáta k odstoupení Těšínska, k dílčím střetům ale docházelo ještě počátkem října.³²

Ve druhé etapě (od 26. září do 1. října) už přicházely posily z PP – osm rot policejních záloh a dvě a půl eskadrony jízdy. Byla vytvořena ochrana operačního prostoru a 27. září vznikla Expozitura Hlavního velitelství PWŚl. (Ekspozytura Główniej Komendy PWŚl.) v čele s podinspektorem Janem Starzykem, rodákem z českého Těšínska.³³ V přípravné fázi měl na starosti koordinaci policejních a vojenských složek, po obsazení území za Olzou pak veškerou policejní službu včetně přidělených formací PP. Byl podřízen delegátovi slezského vojvody u Samostatné operační skupiny „Slezsko“ (byl jím jmenován 29. září náměstek

Zaozliu w 1938 r., Slezský sborník 99, 2001, s. 280–309. Jeho součástí je i příložená zpráva delegáta slezského vojvody u velitelství Samostatné operační skupiny „Slezsko“, náměstka vojvody Leona Malhommea ze 26. 10. 1939.

²⁹ Původní název organizace byl Výbor pro boj za práva Poláků v Československu (Komitet Walki o Prawa Polaków w Czechosłowacji). V čele stál předseda Slezského sněmu Karol Grzesik, od 29. 9. Leon Wolf, dosavadní poslanec parlamentu v Praze. Ve výboru působili i funkcionáři PWŚl. (Jan Starzyk z vedení PWŚl., Paweł Wantuła z politické brigády vyšetřovací služby), kteří pro výbor organizovali lidové manifestace na podporu zaboru Těšínska.

³⁰ Štáb sboru sídlil v budově PWŚl. v Bilsku. Policejní jednotky z rybnického okresu pod velením nadkomisaře Wincentyho Niedzieli měly na starosti rozvědku a kontrarozvědku v rámci ochrany příjiždějícího vojska.

³¹ Práci rozvědky a kontrarozvědky řídil a koordinoval nadkomisař PWŚl. Stanisław Brodniewicz.

³² Piotr KOLAKOWSKI, *Sprawozdanie kpt. Wojciecha Lipińskiego z działalności Oddziałów Bojowych na Śląsku Zaozlańskim od 21 do 29 września z 4 października 1938 roku*, in: *Studia Historyczne*, r. 50, 2007, zes. 1 (197), s. 94–95. Jeden z velitelů OB uvádí, že efekt akce byl ve srovnání s vynaloženým úsilím příliš nízký, protože přenos zbraní do ČSR se nejméně o dva dny opozdil; blíže viz Edward DŁUGAJCZYK, *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919–1939*, Katowice 1993; Kazimierz BADZIAK – Giennadij MATWIEJEW – Paweł SAMUŚ, „Powstanie“ na Zaozliu w 1938 r. *Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1997; dílčí akce spojené s přenosem zbraní do ČSR začaly už v noci na 22. září.

³³ Narodil se v roce 1888 ve Vendryni u Trince, před první světovou válkou byl učitelem. Během války sloužil v rakouské armádě v hodnosti poručíka. V roce 1918 vstoupil do Zemského četnictva Těšínského Slezska a od roku 1922 sloužil na hlavním velitelství PWŚl. jako pobočník komisaře, posléze byl inspekčním důstojníkem při hlavním velitelství.

vojvody Leon Malhomme) a jeho prostřednictvím i vojenským úřadům (veliteli operační skupiny generálu Bortnowskému). Měl své sídlo ve Pštíně, později v Bílsku. Místem soustředění se pro jednotky PP, jež přišly 27. září, staly Goczałkowice, nacházející se poblíž výstupní železniční stanice Dziedzice, odkud se jednotky rozmísťovaly na předem určená místa podél celé příhraniční ochranné linie. V Ochabech byl zřízen další tábor pro utečence z Těšínska, kteří po vyhlášení mobilizace v ČSR hromadně přecházeli hranice. Na pomoc byla stažena i jedna rota kandidátů PWŚl. z Katovic. V té době ale byly tyto jednotky zhruba na polovině obvyklých početních stavů, takže měly jen asi 70 až 80 příslušníků.

Třetí etapa (od 1. do 11. října) se už přímo týkala obsazování území Těšínska. Podle plánu tam měla policie vstupovat hned za vojskem. Protože se však o tom, která území a v jakém pořadí budou obsazena, vedla ještě jednání, došlo k několika výjimkám z předpokládaného postupu. Po evakuaci vojska a československých úřadů z Českého Těšína vstoupila do města už 1. října asi hodinu před půlnocí četa kandidátů z první rot PWŚl. z Katovic pod velením vrchního strážmistra Teodora Zaczyka; druhého dne o osmé ráno přijela jezdecká eskadrona z Lodži. Vojsko přišlo do města až po poledni, slavnostně vítané místními Poláky. Podobně vstoupila policie několik dnů před vojskem i do Třince (2. října) a do Bohumína (8. října). Podle připraveného plánu byly zřizovány stanice a komisariáty PWŚl., např. v Těšíně bylo z katovických policejních rezerv vedených vrchním strážmistrem Janem Sikorou zřízeno osm zdvojených stanic PWŚl.³⁴ Policisté přidělení do služby na Těšínsko se soustřeďovali přímo v Těšíně nebo v Bílsku a Katovicích, odkud je přiváželi do Těšína a rozmísťovali dál na určená místa.

V poslední, čtvrté etapě (od 11. do 24. října), byly zřizovány policejní stanice i ve velkých průmyslových závodech a dolech. Už se projevoval nedostatek policejních záloh, takže s pomocí policie byly organizovány milice, jež přebíraly takové stanice; financovaly je samy závody. Do Orlové byla v polovině října převelena jízdní četa z Katovic. Dočasně delegované policejní jednotky se postupně z Těšínska stahovaly, do 28. října odešlo šest rot policejních kandidátů a dvě eskadrony jízdy. Ke dni 24. října 1938 převzal slezský vojvoda dr. Grażyński z rukou generála Bortnowského správu nad obsazeným územím a období vojenské administrace tak bylo ukončeno. Hlavní velitel PWŚl. inspektor Żółtaszek ve své hodnotící zprávě označil provedenou akci za bezprecedentní především v tom, že veškeré přípravy záboru se až do 1. října odehrávaly bez právních podkladů, i když se jednalo o civilní úřady, což znesnadňovalo policejní službu a nutilo její orgány k mimořádně pružnému jednání. Celé období se vyznačovalo velkou mírou improvizace, vytvářením příliš krátkodobých plánů, které se mnohdy ukázaly jako nepotřebné, když bylo nutné sledovat prudké zvraty událostí. Mnohé věci nešlo úspěšně předvídat, ale policie musela být natolik pružná, aby zvládla každou situaci.³⁵

Struktura PWŚl. na zabraném území Těšínska

Vedení polského státu původně počítalo i s možností, že se zábor neomezí jen na sporné území Těšínska z let 1918–1920. Ministr zahraničí J. Beck v dopisu velvyslanci J. Lipskému do Berlína sděloval 23. září 1938 pro jednání s německou vládou tři varianty záboru: ta maximální zahrnovala celé historické území Těšínského Slezska a navíc i oblast Moravské Ostravy a Vítkovic, umírněnější už nepožadovala jižní částí frýdeckého okresu a minimální

³⁴ J. MIKITIN – G. GRZEŠKOWIAK, *Policja Województwa*, s. 42.

³⁵ Údaje o všech čtyřech etapách vojenské správy na zabraném území pocházejí (pokud není uveden jiný zdroj) z relací uvedených v pozn. 23.

verze se obešla nejen bez frýdeckého okresu, ale i bez Moravské Ostravy a Vítkovic.³⁶ Na tu poslední nakonec došlo, když kromě okresů Český Těšín a Fryštát požadovaných nótou bylo v dalším jednání získáno i několik obcí nebo jejich částí z okresu Frýdek a z okresu Čadca.³⁷ Vojvoda Grażyński ale musel připravovat administraci pro maximální variantu, jež počítala „s územním zohledněním Moravské Ostravy a frýdeckého okresu pro případ, kdyby konflikt nebyl mírově urovnán“. Předpokládal tedy zřízení okresních velitelství PWŚl. v Těšině, Fryštátu a Frýdku a městského velitelství v Moravské Ostravě, jež měla zahrnovat 14 komisariátů a 60 policejních stanic.³⁸

Moravská Ostrava se měla členit na pět obvodů s vlastními komisariáty (tři ve městě a další ve Vítkovicích a Polské [Slezské] Ostravě, v čele městského velení stál nadkomisař Rudolf Szturc. Policejní sbor zde mělo tvořit 7 důstojníků, 250 poddůstojníků a strážníků, a 30 pracovníků vyšetřovací služby. Bylo připraveno i Policejní ředitelství Moravská Ostrava; řídil je Roman Richter a do funkcí už byli jmenováni i jeho úředníci pro úseky pasové evidence, bezpečnostní služby a ochrany hranic. Mělo sídlit v budově, uvolněné po odchodu českého policejního ředitelství z města. Také ve Frýdku mělo sídlit okresní velení PWŚl. a samostatný komisariát, další komisariát měl být v Hrušově a v okrese mělo vzniknout 25 policejních stanic. Do jednotek zde měli být zařazeni 2 důstojníci, 182 poddůstojníků a strážníků, 11 pracovníků vyšetřovací služby. Vše ale zůstalo jen v rovině přichystaných plánů, k 16. říjnu bylo velení Ostravy a Frýdku zrušeno.³⁹

Za organizační a personální výstavbu policejních struktur na obsazeném území sice odpovídal hlavní velitel PWŚl. Żółtaszek, ale v praxi ji realizoval velitel dočasné Expozitory Hlavního velitelství PWŚl. podinspektor Starzyk. Podle jeho zprávy např. byly k 11. říjnu již ustaveny všechny komisariáty i stanice PWŚl. ve fryštátském okrese. Policie se většinou usazovala v uvolněných sídlech československé policie a četnictva, před evakuací až na výjimky vyklizených (např. na stanici v Loukách údajně zůstal kompletní inventář, v Dolní Suché dva telefonní přístroje). Při převzetí stanic docházelo k incidentům jen zřídka, např. v Lazích museli policisté nejprve odzbrojit obecní policii a český střelecký spolek.⁴⁰

Podle hlášení vojvodova delegáta u operační skupiny „Slezsko“ ze 26. října byla zřízena dvě okresní velitelství PWŚl., sedm komisariátů a 35 stanic.⁴¹ Oznámení o dislokaci policejních jednotek, publikované v Úředním věstníku,⁴² uvádí o jeden komisariát méně, proto-

³⁶ Zbigniew LANDAU – Jerzy TOMASZEWSKI, *Monachium 1938. Polskie dokumenty dyplomatyczne*, Warszawa 1985, s. 384.

³⁷ Ustawa z dnia 31. 1. 1939 o podziale administracyjnym ziem odzyskanych we Frydeckiem i Czadeckiem oraz o zmianie granic niektórych gmin powiatów cieszyńskiego i fryszackiego, in: *Dziennik Ustaw Śląskich*, Katowice 1. 2. 1939, Nr 2, poz. 6, s. 4. Šlo o části obcí Hrušov, Heřmanice, Míchálkovice, Radvanice a Slezská Ostrava začleněné do fryštátského okresu, obce nebo části obcí Bartovice, Horní Bludovice, Prostřední Bludovice, Dolní Lhoty, Horní Lhoty, Morávka, Nošovice, Šenov, Vojkovice, Žermanice začleněné k těšínskému okresu, stejně jako části obcí slovenských obcí Svrčinovec, Čierne, Skalité, Čadca, Raková, Staškov, Olešná a Turzovka (viz též Pavol MATULA, *Rozdelené Kysuce. Zabratie severných Kysúc Poľskom v rokoch 1938–1939*, Krakov 2012, s. 25).

³⁸ J. TOMASZEWSKI, *Sprawozdania z ustanowienia*, s. 286.

³⁹ Bernard KAYZER – Ziemowit Bernard KAYZER, *Policja Województwa Śląskiego i pododdziały zwarte Policji Państwowej – udział w inkorporacji Zaolzia (1938-1939) i wojnie obronnej (1939)* [dále jen PWŚl. i pododdziały zwarte PP – udział], in: *Przegląd Policyjny*, 2008, nr 4 (92), s. 74 a 78. Autoři podlehlí sugestivním plánům zaboru natolik, že mylně pokládají obsazení měst Frýdku a Ostravy za aspoň dočasné realizované, uvádějí např. převzetí budovy české policie a pobyt třicetileté čtyři jezdeckta v Ostravě atd. Viz rovněž TÍŽ, *PWŚl. i pododdziały zwarte PP – organizacja*, s. 12.

⁴⁰ APK, f. UWŚl., sig. 340; B. KAYZER – Z. B. KAYZER, *PWŚl. i pododdziały zwarte PP – udział*, s. 72.

⁴¹ J. TOMASZEWSKI, *Sprawozdania z ustanowienia*, s. 286.

⁴² APK, f. UWŚl., sign. 340, s. 290 (44), 54. Komunikat o dyslokacji Policji Województwa Śląskiego na obszarze Śląska Zaolziańskiego, *Dziennik Urzędowy Delegata Wojewody Śląskiego przy Dowódcy Samodzielnej Grupy Operacyjnej Śląsk*, Nr 10, Cieszyń Zachodni 21. 10. 1938.

že místo plánovaného komisariátu v Jablunkově tam nakonec vznikla jen stanice. Naopak ze stanice v Petřvaldě vznikl později komisariát. Doplníme-li údaje z hlášení o další dochované záznamy,⁴³ dostaneme tento přehled komisariátů a stanic PWŚl. (v závorce uvádíme jejich územní působnost a případně i jméno velitele, pokud se ho podařilo zjistit):

Těšínský okres

Okresní velitelství:

2 komisariáty a 16 stanic, později dalších 5 stanic (nadkomisař Rudolf Szturc⁴⁴)

Komisariáty:

- 1) Západní Těšín (Západní [dříve Český] Těšín, Mosty u Těšína, Svibice, Dolní Žukov; strážmistr Antoni Sobik, aspirant Leon Koza-Kozarski⁴⁵)
- 2) Trinec (Trinec, Konská, Dolní Lištná, Kojkovice; strážmistr Jerzy Gancel, od 2. 3. 1939 komisař Jan Kubaczka)

Stanice:

- 1) Bukovec (Bukovec, Písek; strážmistr Józef Kasafier)
- 2) Bystřice (Bystřice, Nýdek, Hrádek, Košařiska, Karpentná; strážmistr Józef Macoszek)
- 3) Dobratice (Dobratice; strážmistr Franciszek Strzelec)
- 4) Dolní Bludovice (Dolní Bludovice, Životice, Dolní Datyně; vrchní strážmistr Józef Pieczka)
- 5) Dolní Lomná (Dolní Lomná, Horní Lomná; strážmistr Józef Duda)
- 6) Domaslavice (Dolní Domaslavice, Horní Domaslavice, Soběšovice; strážmistr Piotr Kubica)
- 7) Hnojník (Hnojník, Třanovice, Dolní Tošanovice, Horní Tošanovice; vrchní strážmistr Józef Rosa)
- 8) Horní Těrlicko (Dolní Těrlicko, Horní Těrlicko; strážmistr Adam Turoń)
- 9) Jablunkov (Jablunkov, Bocanovice, Návsi, Milíkov; strážmistr Franciszek Gnielka, vrchní strážmistr Jan Nowak)
- 10) Komorní Lhotka (Komorní Lhotka, Smilovice, Řeka, Guty; strážmistr Jan Macura)
- 11) Mistřovice (Mistřovice, Chotěbuz, Horní Žukov, Hradiště, Stanislavice; nadstrážník Rudolf Matuszek)
- 12) Mosty u Jablunkova (Mosty u Jablunkova; strážmistr Jan Kubala)
- 13) Oldřichovice (Oldřichovice, Nebory, Tyra; vrchní strážmistr Jan Miłęga)
- 14) Ropice (Ropice, Střítež, Vělopolí; strážmistr Jan Kożusznik)
- 15) Šumbark (Šumbark; strážmistr Jan Folwarczny)
- 16) Vendryně (Vendryně, Lyžbice; strážmistr Franciszek Baron)

⁴³ APK, f. UWŚl., sign 339; APK, f. PWŚl., sign. 9, 10, 72–106; B. KAYZER – Z. B. KAYZER, *PWŚl. i pododdziały zwarte PP – udział*, s. 74–78.

⁴⁴ Narodil se 22. ledna 1895 v Trinci, původním povoláním učitel.

⁴⁵ J. MIKITIN – G. GRZEŠKOWIAK, *Policja Województwa*, s. 42. K zajímavostem patří, že oba jmenovaní spolu s T. Zaczykem reprezentovali Polsko v šermu na olympijských hrách v Berlíně.

K těšínskému okresu byly později přiřazeny i dvě stanice zřízené v obcích zabraných na Slovensku:

- 17) Svrčinovec (Svrčinovec, Čierne, osada Klín; vrchní strážmistr Franciszek Międzybrodzki)
- 18) Skalité (Skalité, strážmistr Czesław Biliński)

A dále to byly tři stanice zřízené v obcích přičleněných z frýdeckého okresu:

- 19) Morávka (polská část Morávky; nadstrážník Michał Celary)
- 20) Šenov (Šenov; strážmistr Jan Klajn)
- 21) Vojkovice (Vojkovice; vrchní strážmistr Jan Kaleta)

Fryštátský okres

Okresní velitelství:

4 komisariáty a 19 stanic, z jedné se později stal komisariát (nadkomisař Gustaw Krzystek, od 26. 4. 1939 Romuald Bargieł)

Komisariáty:

- 1) Fryštát (Fryštát, Staré Město, Ráj; strážmistr Józef Wiśniowski)
- 2) Orlová (Orlová; aspirant Gawlik, od 20. 12. 1938 vrchní strážmistr Karol Czech)
- 3) Karviná (Karviná, Sovinec, důl Hohenegger [1. máj], důl Barbora, důl Jindřiška; vrchní strážmistr Józef Gałuszka, vrchní strážmistr Józef Branny, od 1. 2. 1939 opět Gałuszka)
- 4) Nový Bohumín (Nový Bohumín; podkomisař Rudolf Szajer)
- 5) dodatečně vznikl Komisariát Petřvald (Petřvald; od 13. 12. 1938 strážmistr Marian Twardzik, od 27.12. 1938 do 30. 6. 1939 vrchní strážmistr Antoni Wawrzyn, pak opět Twardzik)

Stanice:

- 1) Albrechtice (Albrechtice; nadstrážník Augustyn Śmiga; strážmistr Józef Stonawski)
- 2) Bohumín-Město (Bohumín-Město; strážmistr Karol Kleiman, od 21. 12. 1938 strážmistr Ferdynand Wiktor Kocur)
- 3) Darkov (Darkov; strážmistr Józef Putniarz)
- 4) Dětmarovice (Dětmarovice, Závada; strážmistr Franciszek Francus)
- 5) Dolní Suchá (Dolní Suchá, Prostřední Suchá (vrchní strážmistr Wilhelm Cimała, vrchní strážmistr Fryderyk Chrobok)
- 6) Doubrava (Doubrava; nadstrážník Władysław Stefański, strážmistr Józef Sikora, od 16. 3. 1939 strážmistr Franciszek Francuz)
- 7) Horní Suchá (Horní Suchá; strážmistr Folwarczny)
- 8) Lazy (Lazy; vrchní strážmistr Alojzy Michnik,
- 9) Louky (Louky; strážmistr Józef Oczadły)
- 10) Německá Lutyně (Německá Lutyně, Věřňovice; vrchní strážmistr Antoni Klocek)
- 11) Petrovice (Petrovice, Prstná, Marklovice; strážmistr Teodor Niemczyk, strážmistr Józef Szkandera)
- 12) Petřvald (Petřvald; vrchní strážmistr Waniek, později ze stanice zřízen komisariát)
- 13) Polská Lutyně (Polská Lutyně; nadstrážník Jan Moczala, nadstrážník Jan Krotowski)

- 14) Poruba (Poruba; vrchní strážmistr Jan Nowak, vrchní strážmistr Józef Kolder)
- 15) Pudlov (Pudlov, Vrbice; vrchní strážmistr Jeleń)
- 16) Rychvald (Rychvald; vrchní strážmistr Jerzy Wiesner)
- 17) Skřečůň (Skřečůň; nadstrážník Fryczek, strážmistr Wilhelm Cimała, vrchní strážmistr Fryderyk Chrobok)
- 18) Stonava (Stonava; nadstrážník Karol Delong, nadstrážník Jan König)
- 19) Záblatí (Záblatí; strážmistr Franciszek Staniek)

V sídle Okresního velitelství PWŚl. v Těšíně bylo postupně vybudováno Vyšetřovací oddělení (Wydział Śledczy), druhé takové oddělení vzniklo při Okresním velitelství PWŚl. ve Fryštátu. Od 15. října byli na Těšínsko přiděleni 34 příslušníci rozvědky ze Státní policie.⁴⁶ V Západním Těšíně dočasně existovalo i Policejní ředitelství, v jehož čele stál Karol Pietrasinski a sídlilo v budově bývalého ředitelství československé policie. Bylo zrušeno již 27. října 1938 a jeho kompetence převzali starostové jednotlivých obcí.⁴⁷ Také Expozitura Hlavního velitelství PWŚl. fungovala jen do doby, než byla ustavena řádná policejní struktura – 23. listopadu byla rozpuštěna a její agenda byla předána Hlavnímu velení PWŚl. Její velitel, podinspektor Jan Starzyk, obdržel za „řádne a svědomitě provedené zřízení bezpečnostní služby na zaolzánském území“ od prezidenta Polské republiky Rytířský kříž Záslužného řádu obrození Polska.⁴⁸ Vysokých vyznamenání se posléze dostalo i všem dalším důstojníkům, kteří se zasloužili o přípravu a úspěšné provedení záboru i o rychlé ustavení polské správy.

Na novém pohraničním území se některé policejní úkoly prolínaly s činností Pohraniční stráže (Straż Graniczna, dále SG), např. výzvědná činnost, kontrola osob v pohraničním pásmu aj. Přesunuly se sem komisariáty SG, které se po úpravě hranic ocitly v polském vnitrozemí: komisariát SG Gorzyce se přesunul do Bohumína (zřídil služebny v obcích Bohumín, Šunychl, Pudlov, Vrbice), komisariát Zebrzydowice přešel do Orlové (služebny Orlová, Rychvald, Podlesí, Petřvald, Nová Dědina, Šenov), komisariát Těšín do Horního Těrlicka (služebny Horní Těrlicko, Dolní Datyně, Horní Bludovice, Dolní Domaslavice, Vojkovice), komisariát Ustroň do Jablunkova (služebny Jablunkov, Horní Lomná, Šance, Svrčinovec), a nově vznikl komisariát SG v Komorní Lhotce (služebny Komorní Lhotka, Bukovice, Ropička, Řeka, Slavič).⁴⁹ Zvláště úzká součinnost mezi PWŚl. a SG se odehrávala na hraničních přechodech, kontrolovaných většinou společně. Patřily sem osobní a silniční přechody v Dolní Lomné, Vyšních Lhotách, Dobraticích, Horních Domaslavicích, Horních a Dolních Bludovicích, Nové Dědině, Petřvaldu/Michálkovicích, silniční přechody spojené s celním úřadem v Dolních Tošenovicích, Rychvaldu, Vrbici a Bohumíně (Most), železniční přechod s celním úřadem v Bohumíně-Nádraží, silniční a tramvajový přechod

⁴⁶ J. RYT, *Sprawozdanie z działalności*, s. 153.

⁴⁷ K úředníkům ředitelství patřili mgr. Władysław Legierski, Franciszek Bylok, Franciszek Donocik, Gustaw Klimsza, Adolf Pardygoł, Gustaw Kaczorowski, Karol Kosowski, tři kancelářští pracovníci a dva zřizenci. B. KAYZER – Z. B. KAYZER, *PWŚl. i pododdziały zwarte PP – udział*, s. 74.

⁴⁸ APK, f. PWŚl., sign. 9, Rozkaz Nr 1696 z 21. 11. 1938.

⁴⁹ Zbigniew HOJKA, *Ochrona granicy państwowej na terenie Województwa Śląskiego w latach 1922–1939*, in: *Historie/Historica, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis* 2008, č. 15, s. 96–97; Henryk Mieczysław KULA, *Polska Straż Graniczna w latach 1928–1939*, Warszawa 1994, s. 131–132, organizační struktura SG podle rozkazu Velitelství SG ze 31. 12. 1938; J. TOMASZEWSKI, *Sprawozdania z ustanowienia*, s. 308. Podle hlášení delegáta Malhommea vykonávalo službu na novém hraničním úseku 7 důstojníků a 214 poddůstojníků a mužstva. Protože hlášení pochází ze 26. 10. 1938, zmiňuje některé služebny, jež byly později zrušeny (např. Mionší vrch u Horní Lomné, Košariska, důl Albrecht [Hedvika] v Petřvaldu).

s celním úřadem v Petřvaldě, silniční a železniční přechod s celním úřadem v Šumbarku, Hnojníku a Mostech u Jablunkova.⁵⁰

Už během října odešla ze zabraného území zpět do vnitrozemí Polska naprostá většina policejních jednotek, jež zde měly zajistit klid a pořádek do doby, než bude zřízena civilní administrace. Na Těšínsku tak zůstaly jen dvě roty policejních kandidátů a jízdní četa ze Sosnowce, jež měly odejít do 15. prosince. Předpokládalo se, že na jejich místo přijdou kandidáti ze dvou slezských rot v počtu 107 a 250 nově přijatých mladých mužů z Těšínska, kteří už budou jmenováni příslušníky policejního sboru. Měly se rovněž zřídit dvě jízdní čety a jedna rota kandidátů v záloze.⁵¹ Již 15. října slezský vojvoda jmenoval ke dni 1. listopadu 1938 strážníky PWŚl. prvních 106 smluvních kandidátů z Velitelství policejní zálohy v Katovicích, kteří byli po čtrnáctidenním výcviku přiděleni do služby na komisariátech a policejních stanicích po celém Těšínsku.⁵² V Orlové se usídlila třicetičlenná jízdní četa, další vznikla 15. července 1939 v Těšíně, již jako součást nově vytvořené eskadrony PWŚl. Vznikla i ona předpokládaná záložní rota kandidátů PWŚl. (ve složení 3 důstojníci, 35 strážníků a 197 kandidátů).⁵³ V Bohumíně byla zřízena policejní škola, řídil ji podkomisář Rudolf Szajer.⁵⁴

Pokusíme se zjistit, kolik policistů PWŚl. vlastně na Těšínsku sloužilo poté, co odešly posilové jednotky. Tabulkové stavy počtu příslušníků PWŚl. byly od roku 1933 každý rok takřka totožné, pohybovaly se téměř bez odchylek kolem počtu 2372 příslušníků, a skutečné stavy bývaly o něco nižší. K 1. lednu 1937 měla PWŚl. 2382 systemizovaných míst a 2280 skutečných policistů. Uvádí se, že pro rok 1938 mělo dojít k navýšení plánovaného počtu o 320 policistů, protože se již počítalo s přípravami záboru Těšínska.⁵⁵ Podle statistiky bylo k 1. 1. 1938 v tabulkách 2532 policistů (včetně 120 smluvních kandidátů), ve skutečnosti sloužilo jen 2425 policistů. K 1. lednu 1939, tedy v době, kdy už byly poměry v záboru stabilizované, předpokládal tabulkový počet 2663 policistů (včetně 240 kandidátů), ale ve skutečnosti bylo ve stavu celkem 2981 policistů (61 důstojníků, 2680 poddůstojníků a mužstva, 240 kandidátů). Rozdíl tedy činil 556 policistů (včetně kandidátů), kteří do stavu PWŚl. přibyli během roku 1938 a je pravděpodobné, že se tak ve většině případů stalo právě kvůli záboru Těšínska. Zajímavý je určitě i údaj o tom, jaký význam byl policejní službě v toto prostoru přikládán – počátkem roku 1939 připadalo na 1 policistu 409 obyvatel Slezského vojvodství a 1,22 km² služebního terénu, zatímco na ostatním území Polska to bylo 1121 obyvatel a 12,47 km² terénu. Rozpočet Slezského vojvodství na rok 1939/1940 dokonce počítal s dalším navyšováním početního stavu PWŚl. (na rozdíl od státního rozpočtu, který s navyšováním úvazků v PP nepočítal), jež vyplývalo především ze strategické

⁵⁰ APK, f. UWŚl, sign. 340, s. 291 (45), 55. Komunikat o utworzeniu urzędów celnych i przejeść granicznych na obszarze Śląska Zaolziańskiego, Dziennik Urzędowy Delegata Wojewody Śląskiego przy Dowódcy Samodzielnej Grupy Operacyjnej Śląsk, Nr 10, Cieszyn Zachodni 21. 10. 1938; B. KAYZER – Z. B. KAYZER, *PWŚl. i pododdziały zwarte PP – udział*, s. 79.

⁵¹ J. RYT, *Sprawozdanie z działalności*, s. 153.

⁵² APK, f. PWŚl, k. 9, Rozkaz Nr 1696 z 21. XI. 1938. Byli přiděleni do služby na komisariátech Těšín, Karviná, Orlová, Trinec, a na stanicích Albrechtice, Bohumín Město, Bystřice, Darkov, Dětmárovice, Dobřatice, Dolní Suchá, Doubrava, Horní Suchá, Komorní Lhotka, Lazy, Louky, Německá Lutyně, Nový Bohumín, Oldřichovice, Petrovice, Petřvald, Polská Lutyně, Poruba, Pudlov, Rychvald, Skřečůň, Stonava, Šumbark, Vendryně, Záblatí, a na Velitelství záloh v Katovicích. B. KAYZER – Z. B. KAYZER, *PWŚl. i pododdziały zwarte PP – udział*, s. 79. Autoři uvádějí, že bylo jmenováno 107 strážníků, ale v rozkaze je uvedeno jen 106 jmen.

⁵³ B. KAYZER – Z. B. KAYZER, *PWŚl. i pododdziały zwarte PP – udział*, s. 73, 77, 78; TÍŽ, *PWŚl. i pododdziały zwarte PP – organizacja*, s. 12; APK, f. PWŚl., sign. 10, s. 212.

⁵⁴ Otylia TOBOLA, *Lutyńskie tango i inne historie wojenne z Zaolzia*, Czeski Cieszyn 2003, s. 330.

⁵⁵ B. KAYZER – Z. B. KAYZER, *PWŚl. i pododdziały zwarte PP – organizacja*, s. 9, tabulka 1.

polohy vojvodství a rostoucího ohrožení země ze strany Německa. Tabulkový počet policistů měl dosáhnout až 3510 osob, z toho 82 důstojníků, 3038 poddůstojníků a mužstva a 390 kandidátů. Jeho naplnění už ale zabránila válka.⁵⁶ Těmto údajům zhruba odpovídá i výsledek našeho průzkumu osobních kartoték PWŚl., který zjistil téměř 800 policistů služebně přidělených na zabrané Těšínsko (samozřejmě v různých dlouhých časových úsecích let 1938–1939).⁵⁷

Charakteristika a činnost PWŚl. na Těšínsku (1938–1939)

Policejní jednotky na Těšínsku měly tvořit především posily z řad místních Poláků, u nichž šlo předpokládat, že se budou snáze orientovat ve zdejších specifických poměrech. Očekávalo se až 600 zájemců o službu v policii, ale první nábor jich přinesl jen asi 120, později jejich počet údajně vzrostl na necelých 300 zájemců. Proto se vojvoda Grażyński musel obrátit o kádrovou pomoc k velení PP, jejíž hlavní velitel mu dal k dispozici dvě roty policejních záloh PP z Żyrardowa a Herbů. Těmto policejním kandidátům právě končila jejich kandidátská služba, takže se mnozí z nich přihlásili do PWŚl. a dostali ke 22. prosinci 1938 jmenování do hodnosti strážníků PWŚl. s přidělem k jednotkám na Těšínsku.⁵⁸

Nábor smluvních kandidátů do záložních rot PWŚl. se tak jako u PP prováděl nejčastěji s pomocí vojenských úřadů u vojáků, kteří zrovna končili základní vojenskou službu. Návrat do civilu býval někdy spojen s nesnadným hledáním práce a tak se perspektiva pravidelného žoldu, ubytování a ošacení stala pro mnohé z mladých mužů vhodným řešením jejich životní situace. To vyhovovalo i druhé straně, protože policejní kandidáti z řad vojáků zvládli rychleji a lépe i policejní výcvik. Hned v prvních dnech záboru Těšínska v říjnu 1938 zde vznikla v tomto ohledu zvláštní situace: jednou z podmínek polské ultimativní noty ze 30. září byl požadavek, aby českoslovenští obyvatelé polské národnosti, pocházející z okresů Fryštát a Český Těšín, jejichž odstoupení nota požadovala, byli ihned propuštěni z vojenské služby v československé armádě a mohli se vrátit domů.⁵⁹ Tak se také stalo a záhy se do policejních služeb hlásili první propuštění vojáci, kteří to pokládali za výhodnou pracovní příležitost v tehdejší hospodářsky nejisté době. Ostatně i podle dobových polských výzkumů byla na prvním místě motivace kandidátů vstupu do policejní služby hrozba nezaměstnanosti, daleko před obdivem k policejní práci nebo udržováním rodinných tradic.⁶⁰

V konkrétní situaci Těšínska mohlo však uchazeče motivovat i vlastenecké nadšení, zřetelné hlavně v prvních dnech záboru. Ostatně otázka státní spolehlivosti byla pečlivě posuzována zvláště u uchazečů z řad bývalých československých vojáků. Jak se zdá, vadilo to hlavně v případech, kdy vojáci řešili v minulosti stejnou hrozbu nezaměstnanosti při odchodu do civilu přijetím nabídky stát se vojákem z povolání. Např. Jerzy Kostka z Nýdku zůstal v československé armádě jako rotmistr, a když se v říjnu 1938 vrátil domů a chtěl

⁵⁶ R. LITWIŃSKI, *Korpus policji*, s. 109, 111; J. MIKITYN – G. GRZEŚKOWIAK, *Policja Województwa*, s. 30. Autoři uvádějí ještě vyšší stavy policistů PWŚl., bohužel bez odkazů na zdroje (pro rok 1938 uvádějí 2484 tabulkových a 3090 skutečných policistů, pro rok 1939 uvádějí 3195 tabulkových a 3585 skutečných policistů).

⁵⁷ APK, f. PWŚl., sign. 72-106. Celkem 297 policistů sloužilo na stanicích PWŚl., 358 na komisariátech, 29 na okresních velitelstvích, 40 ve vyšetřovacích odděleních, 53 v jízdních četách, 14 ve velení 3. roty policejních kandidátů.

⁵⁸ B. KAYZER – Z. B. KAYZER, *PWŚl. i pododziały zwarte PP – udział*, s. 73, 80; APK f. UWŚl. sign. 340.

⁵⁹ M. BORÁK, *Zábor Těšínska*, s. 207.

⁶⁰ R. LITWIŃSKI, *Korpus policji*, s. 132.

vstoupit do PWŚl., byl rázně odmítnut, přestože se vždy hlásil k polské národnosti.⁶¹ V případě vojáků základní služby to obvykle nevadilo a jejich odborná kvalifikace byla spíše předností, mnohdy se jim uznávaly i hodnosti, dosažené už v československé armádě. Naopak vojáci přivyklí liberálnějšímu poměru v československém vojsku si obtížně zvykali na přísnější polské poměry, např. strážník Józef Łupiński z Hrádku vzpomínal, jak nadřazené zlobilo, když se jim jenom „hlásil“, protože podle polských zvyklostí se podřízený musel „poslušně hlásit“.⁶² Analýzou dochovaných personálních spisů se podařilo zjistit, že do PWŚl. bylo přijato nejméně 126 bývalých vojáků československé armády, a další sloužili také v československé policii, četnictvu nebo celní službě.⁶³ Kartotéky jsou neúplné, takže ve skutečnosti bylo takových osob ještě více, neboť základní vojenskou službou museli projít takřka všichni mladí muži z Těšínska. Jistou známkou nedůvěry vůči nim může být zjištění oné analýzy, že ze 263 rodáků z území ČSR, tedy převážně z Těšínska, kteří byli v kartotéce PWŚl. nalezeni, bylo celkem 97 policistů (tedy více než třetina) posláno do služby na stanice a komisariáty PWŚl. ve vnitrozemí Polska, ač úřady stále prohlašovaly, že na Těšínsko chtějí zařadit především policisty místního původu.⁶⁴

V katovickém státním archivu lze najít též doklady o dobové hysterii spjaté s hledáním zrádců a odrodilců, kteří se údajně chtěli vloupat do řad policie. Např. Vyšetřovací oddělení PWŚl. ve Fryštátu šetřilo na jaře roku 1939 udání na bratry Jana a Alojzyho Golasowské, strážníky ze stanic v Mostech u Jablunkova a Porubě u Orlové. Byli obviněni ze členství v české Národní gardě, jejímž úkolem podle policejního zjištění bylo „vytvářet bojůvky proti Polákům na Zaolzánském Slezsku, rozbíjení polských schůzí, utlačování Poláků, kteří poslali své děti do polské školy...“ Vyšetřovatelé si ověřili, že bratrům dala doporučení k přijetí stanice PWŚl. v Petrovicích a úředník Karpeta z pojišťovny ve Fryštátě, pokládáný za spolehlivého polského činitele. Strážmistr, který případ vyšetřoval, získal „konfidenční cestou“ fotografii, na níž byl jeden ze strážníků v údajném stejnokroji českých gardistů. Podařilo se mu identifikovat všechny osoby na snímku a nakonec zjistil, že nešlo o žádnou bojůvku, ale o členy místního českého hasičského sboru z Dolních Marklovic v obvyklých uniformách, Čechy i Poláky. Jiných výtek vůči bratrům Golasovským nebylo, takže v policejním sboru zůstali.⁶⁵ Podobné obvinění ze zrady polského národa přišlo z Bystřice na strážníka Wiktora Kuliga z komisariátu v Novém Bohumíně, ale nevíme, jak bylo vyřízeno, u strážníka Jerzyho Wałacha byla zjištěna „čechofilská minulost“ a byl přeložen z Nového Bohumína do Katovic aj.⁶⁶

Svérazným svědectvím o dobové atmosféře vlasteneckého nadšení byly emocionálně motivované žádosti o přijetí do řad policie. Např. sedmnáctiletá Emilie Gałuszková z Karviné uváděla, že jako dobrá Polka by byla velmi šťastná, kdyby byla přijata do policejní školy a mohla dobrovolně sloužit „v tak velmi pěkné policii“, která se jí velmi líbí. Hlavní velení PWŚl. jí však obratem odpovědělo, že její žádost „nemůže být vzata v úvahu vzhledem k tomu, že v Policii Slezského vojvodství neexistuje oddělení ženské policie“, a odkázalo ji

⁶¹ O. TOBOŁA, *Lutyńskie tango*, s. 337–338. Později byly podmínky pro zaměstnávání pracovníků bývalých československých státních služeb ve službách polských upraveny a J. Kostka mohl nastoupit jako civilní pracovník vojenské evidence záloh (Wojskowa Komenda Uzupełnień).

⁶² TAMTÉŽ, s. 385.

⁶³ Např. Jan Buzek, Karol Dominik, Erwin Rusek.

⁶⁴ APK, f. PWŚl, sign. 72–106.

⁶⁵ APK, f. PWŚl., sign. 71, s. 96–102; M. BORÁK, *Ofiary Zbrodni*, s. 102. Bratři Golasowští pocházeli ze 12 sourozenců; Alojzy byl zavražděn spolu s polskými policisty v Medném u Tveru, osud Jana není znám, Walter a Leopold byli za války v polské partyzánské skupině.

⁶⁶ APK, f. PWŚl., sign. 71, s. 118–121, 181. Udání na W. Kuliga je psáno v místním nářečí („był zrajca narodu polskiego a dziś ma być policyjantym“).

na Hlavní velení Státní policie ve Varšavě, kde ženy přijímají.⁶⁷ Jiným typickým projevem dobového nadšení je zápis o tom, že mladí muži ze „zaolzanského území“, povolání ve dnech 2. a 3. listopadu 1938 do služby w PWŚl., „oceňující význam síly námořní flotily, složili z vlastní iniciativy částku 135,25 zlotých s určením na stavbu stíhacího námořního člunu »Slezesko«“.⁶⁸

Za normálních okolností probíhal výcvik policejních kandidátů v tzv. přípravné službě po dobu nejméně tří měsíců. To však po odchodu posíl z Těšínska nebylo možné dodržet, takže hlavní velitel PWŚl. ve svém rozkaze z 2. prosince 1938 zdůrazňoval: „Připojení Zaolží do Slezského vojvodství způsobilo přijetí 300 mladých lidí do PWŚl. Tak velký počet nových policistů nemůže projít normálním přeškolením v příslušných kursech v blízké budoucnosti. Z tohoto důvodu spadá na vedoucí jednotek a okresní velitele hlavní povinnost zabývat se výškolením nových strážníků, kteří jim byli přiděleni.“ Připomínal starší rozkaz o školení policistů (ze 20. 6. 1934) a dodával, že jen jeho důsledným plněním lze urychlit služební způsobilost nově přijatých policistů: „Není dovoleno za žádných okolností svěřovat péči o ně strážníkům málo svědomitým a v službě nedbalým.“ Okresní velitelé jsou povinni v tomto ohledu osobně kontrolovat vedoucí komisariátů a velitele stanic.⁶⁹ Ve svém vánočním rozkaze z 19. 12. 1938 hlavní velitel PWŚl. inspektor Żółtaszek ocenil mimořádné nasazení policistů na Těšínsku i přínos důstojnických posíl z vnitrozemí, bez nichž by zde policejní strukturu nešlo vytvořit: „V tomto roce budeme prožívat Vánoce i Nový rok pod dojmem oněch povznášejících okamžiků, kdy došlo k připojení Zaolží do Polska. [...] ... právě nyní, kdy se na Zaolží zavádí nový pořádek, musí policie neúnavně vykonávat své povinnosti nad normu, aby se zhostila všech úkolů, jež se před ní nakupily v počátečním období. [...] Velká část důstojníků byla přenesena na Zaolží, aby zde svými služebními zkušenostmi, získanými v předchozích, někdy velmi obtížných funkcích, vytvořili základy bezpečnostní služby.“⁷⁰

Koordinace vojenských akcí s činností policie při obsazování odstoupeného území vyžadovala co nejúžší vzájemnou spolupráci obou složek a hlášení velitele PWŚl. potvrzuje, že tomu tak skutečně bylo (snad jedinou výjimkou byl kompetenční spor mezi plukovníkem Sadowským a nadkomisařem Zdanowiczem při obsazování okolí Fryštátu 8. října).⁷¹ Vojenské hlášení z té doby uvádí, že vojsko sice nebylo přímo odpovědné za stav všeobecné bezpečnosti, ale že již samotná dislokace a pohotovost vojenských jednotek zde sehrávala důležitou roli. Bylo zřízeno zvláštní důstojnické stanoviště, jež mělo za úkol předcházet diverzním akcím, zjišťovat zahraniční kontakty a potírat cizí rozvědku. Podobné zaměření mělo i samostatné důstojnické stanoviště DOK V (Dowództwo Okręgu Korpusu Nr 5, Veličelství okruhu sboru č. 5 – Krakov), jež mělo navíc zkoumat i národnostní vztahy a komunistické hnutí na obsazeném území z hlediska ochrany polských ozbrojených sil.⁷²

Hlášení o činnosti PWŚl. konstatuje, že ani v době obsazování Těšínska a vytváření policejních struktur na obsazeném území nebyla ohrožena bezpečnost obyvatelstva. Došlo jen k několika zásahům při rozhánění protipolských manifestací v Rychvaldu a k zásahům při

⁶⁷ APK, f. PWŚl., sign. 80; R. LITWIŃSKI, *Korpus policji*, s. 107. Ženy v PP skutečně sloužily, např. v únoru 1939 jich tam bylo 186, z toho 2 v důstojnických hodnostech.

⁶⁸ APK, f. PWŚl., sign. 9, Rozkaz Nr 1700 ze 17. 12. 1938; R. LITWIŃSKI, *Korpus policji*, s. 131. Pro srovnání: Žold smluvních kandidátů na strážníka činil 8 grošů denně a měsíční doplatek 45 zlotých.

⁶⁹ APK, f. PWŚl., sign. 9, Rozkaz Nr 1697 ze 2. 12. 1938.

⁷⁰ APK, f. PWŚl., sign. 9, Rozkaz Nr 1701 z 19. 12. 1938.

⁷¹ J. RYT, *Sprawozdanie z działalności*, s. 153.

⁷² Robert KOWALSKI, *Raport z prac Oddziału II Sztabu Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Śląsk“*, in: Od Zaolzia po Jaworzynę. Rewindykacje graniczne jesienią 1938 roku, Nowy Targ 2004, s. 168.

pohraničních incidentech v okolí Petřvaldu.⁷³ Z hlášení české Stráže obrany státu a četnických stanic se však dovídáme o mnoha dalších incidentech. Např. živelné shromáždění několika stovek českých obyvatel 18. října 1938 poblíž Petřvaldu, kde čekali na příjezd delimitační komise a protestovali proti připojení území k Polsku, bylo polskou pohraniční stráží a četou jízdní policie z Orlové s použitím gumových obušků a služebních psů násilně rozeznáno, přičemž došlo ke zranění několika osob. Dne 5. listopadu byl při výkonu služby zatčen polskou policií v Petřvaldu průvodčí místní elektrické dráhy Antonín Závada a předán do vazby soudu ve Fryštátě s obviněním ze špionáže a z účasti na manifestaci proti zabrání radvanického Dolu Ludvík. Po likvidaci protestní stávky horníků proti záboru Dolu Pokrok a Hedvika v Petřvaldu byl zatčen bývalý český starosta obce a několik údajných inspirátorů stávky, někteří z nich byli zbiti a na 500 českých horníků bylo propuštěno z práce.⁷⁴ Policie dbala i na dodržování zákazu veřejných vystoupení polských socialistů a odborových předáků, pokud by mohla vzbuzovat pochybnosti o jejich vztahu ke státní politice (tak byla např. v únoru 1939 zakázána shromáždění v Neborech a Nýdku).⁷⁵ Ve dnech 14.–17. října byla na Těšínsku provedena úřední výměna českých korun na zloté. První rota policejních kandidátů z Katovic byla pověřena, aby doprovázela transporty s penězi do padesáti měst a obcí, v nich bylo vytvořeno přes 80 výměnných středisek; policisté pak sřežili i místa, kde se výměna peněz odehrávala.⁷⁶

Už v prvních týdnech října 1938 se v hlášeních o situaci na Těšínsku uvádí, že „jednou z hlavních činností policie na obsazovaných územích byl dohled nad nepřátelskými českými živly a jejich odsun za hranice. Tato akce značně posílila sebevědomí místních obyvatel a přičinila se o masové zápisy dětí do polských škol“.⁷⁷ Takřka shodně to líčí i zpráva vojenských orgánů: „Kromě zajištění bezpečnosti na zaolzánském území provádí policie vysídlování obtížných českých živlů ze Zaolží do Československa, a vedle toho se účastní akce dodatečných zápisů do polských škol.“⁷⁸ Policie tedy asistovala při přeregistraci žáků do polských škol, neboť české byly zrušeny, což se mnohde neobešlo bez protestů rodičů. Ty ale zvolna ustávaly zároveň s rostoucím odchodem českých rodin z Těšínska. Podle přijatých nařízení měly z Těšínska odejít tzv. „náplavové“ živly, tedy Češi, kteří se tam přistěhovali až po roce 1918, a také „čechofilové“, kteří vystupovali aktivně pročecky nebo protipolsky. Jak dokládá např. návrh politiky vůči Čechům na obsazeném území, vyhotovený na Ministerstvu zahraničních věcí ve Varšavě 4. října, měla směřovat k tomu, aby se mezi Čechy vytvořila „psychóza nevyhnutelnosti odchodu“ z území Těšínska. Už před vstupem polských vojsk se měly uskutečnit teroristické akty, jež by přiměly Čechy k útěku, pak mělo dojít k zatčení známých protipolsky orientovaných osob s výstrahou pro veřejnost, k vysídlování zatčených a jejich okamžitému odsunu za hranice, k využití skupin dobrovolníků, kteří by vyváželi jednotlivé osoby za hranice s poučením, že jejich návrat do Polska je pro ně spojen s ohrožením života, k vydání rozkazu bezpečnostním a pohraničním

⁷³ J. RYT, *Sprawozdanie z działalności*, s. 152–153.

⁷⁴ Mečislav BORÁK, *Druhá fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem na Těšínsku v listopadu 1938 (výběr dokumentů)*, ČSZM–B 49, 2000, s. 59–60, 79, 85–86.

⁷⁵ Edward DŁUGAJCZYK – Tomasz FAŁECKI (eds.), *Na Górnym Śląsku przed wybuchem wojny. Wybór tekstów źródłowych z 1939 roku*, Katowice 1999, s. 90.

⁷⁶ B. KAYZER – Z. B. KAYZER, *PWŚl. i poddziały zwarte PP – udział*, s. 73; J. RYT, *Sprawozdanie z działalności*, s. 153; J. TOMASZEWSKI, *Sprawozdania z ustanowienia*, s. 301, 303. Původní kurs 8 Kč za 1 zlotý, zavedený 4. října, byl vůči koruně značně nevýhodný; od 12. října byl změněn na kurs 6,25 Kč za 1 zlotý, protože o den dříve již Straž Graniczna definitivně převzala novou hranici; Dziennik Urzędowy Delegata Wojewody Śląskiego przy Dowódcy Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Śląsk“, Nr 6, poz. 43.

⁷⁷ J. RYT, *Sprawozdanie z działalności*, s. 152.

⁷⁸ Robert KOWALSKI, *Raport z prac Oddziału II Sztabu Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Śląsk“*, in: Od Zaolzia po Jaworzynę. Rewindykacje graniczne jesienią 1938 roku, Nowy Targ 2004, s. 167.

složkám, aby utíkajícím osobám nečinily těžkosti, k propuštění veškerého českého personálu v administraci, dolech, hutích a závodech včetně lékařů, advokátů, majitelů restaurací aj.⁷⁹

V Úředním deníku, vydávaném pro informaci veřejnosti na obsazeném území, se objevila vyhláška z 10. října, podle níž by se obyvatelé české národnosti měli do 1. listopadu z Těšínska vystěhovat.⁸⁰ V literatuře a pramenech se uvádí, že se nakonec z Těšínska vystěhovalo přes 30 000 Čechů, ať už k tomu došlo příkazem k vysídlení, přímým či nepřímým nátlakem okolí a úřadů, ztrátou možnosti obživy nebo z obav o bezpečnost rodiny a majetku. Ještě koncem prosince 1938 pořídily policejní stanice na Těšínsku seznamy téměř čtyř tisíc českých obyvatel určených k vysídlení.⁸¹ Policejní složky se na vysídlování bezprostředně podílely – evidovaly a kontrolovaly obyvatele české národnosti, předvolávaly je k výslechům, doručovaly příkazy k vysídlení a dohlížely na jeho průběh. Někdy při tom nepochybně docházelo ke konfliktům, k vyrovnávání starých křivd i k působení nových, jak to při takových radikálních politických zvratech bývá obvyklé. V publikovaných vzpomínkách i v archivech jsou desítky dokladů o tom, že vůči zatčeným českým občanům bylo při výsleších na stanicích policie užíváno fyzické násilí. Např. na stanici v Petřvaldu byl za údajné pomluvy Poláků zbit místní občan J. Lejsek, na stanici v Porubě byl zbit po celém těle obušky horník F. Hovorka, v Šunychlu byl zbit policisty v odvetu za útok bojůvky valcír A. Štefek, na stanici v Darkově byli zbiti dva místní občané Smuž a Chudík za zpěv českých písní aj.⁸² V Zemském archivu v Brně se nacházejí soubory výpovědí českých uprchlíků z Těšínska, pořizené policejními a četnickými orgány a mnohdy doplněné i fotodokumentací utrpených zranění, jež vypovídají o bití zatčených polskými policisty na stanicích PWŚl. nebo v obecních hostincích, např. v Dětmarovicích (F. Sýkora, F. Něbroj), Rychvaldu (R. Božek, E. Herman, M. Ptašek), Petřvaldu (J. Karkoška, L. Václavěk, R. Šoman, A. Fris, J. Roubalík, za nejasných okolností zemřela na stanici 1. 2. 1939 F. Šustková), Komorní Lhotce (K. Doležálek), Skřečoni (J. Plaček, J. Fluksa, R. Smítal), Kopytově (E. Ganita, K. Kališ, E. Krawiec), Šunychlu (A. Štefek, J. Gaszczyk), Dolní Lutyni (T. Bystroň), na policejním komisařství v Orlové (A. Burkotová).⁸³ Vedle stížností na hrubé zacházení ze strany policistů známe však i příklady včasného varování postižených obyvatel a pomoci v nouzi. Našel se i místní policista, který raději požádal o přeložení do vnitrozemí, aby se nemusel na vysídlování někdejších sousedů podílet.⁸⁴

Patrně nejčastější záminkou k vysídlení byla odvěta za akce tzv. Slezského odboje, spíše živelného hnutí českého odporu proti polské okupaci Těšínska než jednotlé odbojové organizace. I když tyto oddíly nebyly na rozdíl od polských oddílů OB organizovány ústřední vojenskou rozvědkou, až zhruba do počátku roku 1939 bylo toto hnutí československými úřady v podstatě tolerováno a některými jednotlivci z řad československé policie a armády

⁷⁹ Jerzy TOMASZEWSKI, *Projekty polityki polskiej wobec Czechów na Zaolziu po 1 października 1938 r.*, Slezský sborník 100, 2002, s. 307–308. Memoriał naczelnika Wydziału Polaków Zagranicą w Ministerstwie Spraw Zagranicznych (E.II.) Władysława Józefa Zaleskiego o sytuacji na Zaolziu.

⁸⁰ Dziennik Urzędowy Delegata Wojewody Śląskiego przy Dowódcy Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Śląsk“. Nr 4 poz. 33.

⁸¹ Rudolf ŽÁČEK, *Zábor Těšínska v říjnu 1938 a problematika jeho evakuace*, ČSZM–B 37, 1988, s. 222.

⁸² Jiří LAMPA, *Od věcejška k dnešku*, Trinec 1964, s. 131; Valentin VALEČEK, *Těšínsko za polské okupace v letech 1938–1939*, Rukopis, Ostrava 1966, s. 15, 17, 102.

⁸³ Moravský zemský archiv v Brně, fond Zemský úřad Brno, k. 297. 299, 301, 305, 307, 309. Opisy protokolů spolu s lékařskými posudky a fotografiemi byly předány Ministerstvu zahraničních věcí v Praze, předsedovi polské části smíšené komise pro Těšínsko Dr. Kulczyckému a jeho prostřednictvím vojvodovi Grazińskému, který přislíbil, že případy zneužití pravomoci nechá prošetřit. Výsledek šetření však nebyl sdělen a další jednání zřejmě přerušila okupace zbytku republiky.

⁸⁴ O. TOBOLA, *Lutyńskie tango*, s. 387.

i podporováno. Proto dostala PWŚl. významný úkol – zamezit všemi prostředky sabotážní, diverzní a teroristické činnosti bojůvek tzv. Slezského odboje. Podle neúplných údajů provedly bojůvky Slezského odboje přinejmenším 60 protipolských akcí, včetně ozbrojených přepadů a granátových útoků, sabotáží na komunikacích a železnici apod. Byly namířeny proti polskému vojsku, Pohraniční stráž, polským úřadům, školám i konkrétním polským činitelům, ale některé z nich směřovaly přímo proti PWŚl. Lze zmínit např. ostřelování policejní hlídky 22. a 23. října u Dolu Hedvika v Petřvaldu, střelbu 14. listopadu na hlídku ve Skřečoni, zastřelení polského policisty 27. října u Rychvaldu aj. Velmi časté byly granátové útoky ze zálohy, jež způsobily zranění policisty 24. prosince u Rychvaldu a dalších třech policistů 27. prosince tamtéž, zranění policisty 7. prosince v Dětmarovicích a dvou dalších policistů 22. prosince přímo před vchodem do tamní stanice PWŚl. Další akce českých bojůvek byly zaznamenány poblíž nové hranice u Šenova, Radvanic, Michálkovic, Hrušova a Muglinova.⁸⁵

Zesílení bojové a diverzní činnosti Slezského odboje na konci roku 1938 vyvolalo na polské straně přísná odvetná opatření. Na Těšínsko bylo dodatečně vysláno 80 policistů a 15 příslušníků rozvědky, jednotkám bylo přiděleno 15 policejních psů. Jen v lednu provedla policie asi 200 domovních prohlídek a zajistila několik pušek a munici. Nejdůraznější odpovědí na útoky ale zůstalo hromadné vysídlování českých rodin. Hlášení Vojvodského úřadu z února 1939 uvádí: „Aby se učinila přítrž dalším diverzním akcím, použil Vojvodský úřad ve větším rozsahu vysídlování osob českého původu po každé dokonané diverzní akci na zdejšími území, a současně vydal policejním orgánům energické nařízení ohledně zdokonalení prevenční služby na ohrožených úsecích polsko-česko-slovenské hranice. [...] Nařízení o vysídlování byla přijata polským obyvatelstvem s plným porozuměním, jako odůvodněná bezpodmínečnou nutností vzhledem k tomu, že české úřady útočné akce tolerují. Nařízení navíc přiměla mnoho čechofilsky zaměřených osob, jichž se vysídlovací akce netýkala, k dobrovolnému opuštění území a vystěhování za hranice. Protože vysídlení postihlo převážně osoby dosti majetné či zaujímavé významné společenské postavení, ovlivnilo to do značné míry i přístup úřadů k dosud zcela bezostyšným akcím Slezského odboje.“⁸⁶ Československé úřady se uklidněním situace skutečně začaly vážně zabývat – už 31. prosince 1938 se v Petřvaldě konala schůzka plukovníka Jana Satorie se zástupci polského vojska, policie a starosty fryštátského okresu, na níž bylo přislíbeno vyšetření incidentů a zlepšení spolupráce ochránců hranic. Nicméně 21. ledna 1939 bylo v odvetu za granátový útok na taneční zábavu ve Skřečoni vypovězeno 500 českých rodin, po útoku na polskou policejní hlídku u Radvanic 25. ledna následoval odvetný útok na československou policejní stráž aj. Teprve jednání generála Hrabčíka s vojvodou Grażyńským 14. února v Katovicích, kam přijel jako vládní zmocněnec, přineslo zklidnění. Generál dokonce 3. března ve Fryštátě přislíbil i rozpuštění bojůvek Slezského odboje, ale než k tomu mohlo dojít, byl zbytek republiky obsazen německými okupanty.⁸⁷

V nové situaci po zániku Česko-Slovenska od jara do konce léta 1939 se značně změnily i poměry na Těšínsku. Pod hrozbou německého útoku česko-polské pútky ustávaly a Těšin-

⁸⁵ Mečislav BORÁK, *Česká diverze na Těšínsku v letech 1938–1939*, Slezský sborník 94, 1996, s. 49–50; Piotr KOLAKOWSKI, *Czeskie działania sabotażowo-dywersyjne przeciwko Polsce jesienią 1938 roku*, Słupskie Studia Historyczne, 2007, Nr 13, s. 342; Jerzy TOMASZEWSKI, *Sytuacja w okręgu Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie w grudniu z 1938 r. (raport kierownika Konsulatu RP)*, Slezský sborník 100, 2002, s. 59–60; E. DŁUGAJCZYK, *Tajny front*, s. 190–191.

⁸⁶ Edward DŁUGAJCZYK – Tomasz FALĘCKI (eds.), *Na Górnym Śląsku przed wybuchem wojny. Wybór tekstów źródłowych z 1939 roku*, Katowice 1999, s. 46, 58; Edward DŁUGAJCZYK, *Tajny front*, s. 189, 191.

⁸⁷ Mečislav BORÁK, *Neznámé dokumenty k činnosti tzv. Slezského odboje*, Slezský sborník 96, 1998, s. 297–298, 301.

sko se dokonce stalo nejfrekventovanějším místem ilegálních přechodů z protektorátu do Polska, kde se začal se souhlasem polských úřadů organizovat československý zahraniční odboj. Přes Těšínsko vedly zpravodajské kontakty s československým konzulátem v Krakově a jeho prostřednictvím i s vedením národního odboje v Paříži, v Katovicích se vytvářely základy československého vojenského odboje. Přes hranice zde ilegálně přešlo nebo bylo převedeno několik tisíc emigrantů, ohrožených nacistickým režimem, nebo usilujících o účast v boji proti nacistům v zahraničních armádách. Mnozí z nich sice byli po přechodu hranic hlídkami SG nebo PWŚl. zatčeni, ale po ověření totožnosti jim byl umožněn odchod do středisek v Krakově a Katovicích. Známe však také případy, kdy byli přeběhlíci vráceni zpět do protektorátu, někdy i přímo do rukou německých stráží nebo gestapa, což pro zadržené mohlo mít tragické následky, zvláště v případě komunistů a židů, kteří mezi navracenými převažovali.⁸⁸ Zrovna tak ale známe četné případy nezištné pomoci utečencům, a to nejen prostřednictvím zachytných sítí několika podpůrných organizací. Např. přímo v policejní škole PWŚl. v Bohumině našlo první ubytování a stravu asi dvě sta českých utečenců, kteří přešli hranice v okolí Rychvaldu.⁸⁹

Zatímco český odpor proti polskému obsazení Těšínska po okupaci Ostravska německými nacisty utichl, začaly proti němu stále častěji aktivně vystupovat těšínská Němci a někteří z nich se podíleli i na přípravě vojenské agrese do Polska. Je zřejmé, že potírání německé iredenty patřilo v té době k nejvýznamnějším úkolům PWŚl. Prostřednictvím německých konzulátů v Těšíně a Katovicích byli místní Němci zapojeni do výzvědné a propagandistické činnosti hitlerovského Německa, k níž patřily i rozsáhlé sítě agentů a konfidentů siicherheitsdienstu a abwehru. Vratislavská ústředna abwehru zorganizovala na Těšínsku z místních nacistů diverzní a bojové oddíly, budované po vzoru sudetoněmeckých freikorpsů. Existovaly v Těšíně, Bohumině, Fryštátu, Karvině, Třinci a Jablunkově, měly spojení na pohraniční obce i průmyslové podniky a jejich příslušníci uskutečnili na Těšínsku několik sabotážních a provokačních akcí. Nejznámější z nich se odehrála 26. srpna 1939, kdy diverzní jednotka pod velením poručíka Alberta Herznera, zformovaná na Slovensku z nacistů z okolí Jablunkova, obsadila na několik hodin nádraží v Mostech u Jablunkova poblíž tunelu na strategické železniční trati Bohumín-Žilina. Protože však válečné přepadení Polska bylo o týden odloženo, musela se jednotka rychle stáhnout zpátky na Slovensko a německá armáda se za tento incident Polsku oficiálně omluvila.⁹⁰

V atmosféře hrozby konfliktu s Německem se od dubna 1939 PWŚl. připravovala k válečné mobilizaci, řízení civilní obrany a podílu na obraně hranic, ale i ke zničení úřední agendy a provedení evakuace do frontového zázemí. Rozkaz k mobilizaci PWŚl. vydal slezský vojvoda 30. srpna 1939. Započala organizace civilní obrany, zabezpečení veřejných a průmyslových objektů, do služby byly povolány všechny policejní rezervy, utvářely se závodní stráže a civilní milice. Nečekaný útok německé armády 1. září už neumožnil rozvinutí mobilizačních plánů a urychlil evakuaci z území jen chabě vojensky bráněného Těšínska, jež bylo okupanty dobytý již během prvního dne války. Urychlená povinná evakuace se týkala všech příslušníků policejního sboru i s rodinami, civilní pracovníci a smluvní policisté se mohli k evakuaci přidat dobrovolně. Odvážela se i přichystaná úřední dokumentace, zbraně a střelivo. Většina stanic byla včas evakuována, ale první policisté padli v boji

⁸⁸ APK, f. PWŚl., sign. 491. Podle hlášení hlavního velitelství PWŚl. bylo od 15. března do konce června 1939 zadrženo 176 Židů z bývalého Československa, kteří byli po výsledku předáni zpátky do protektorátu.

⁸⁹ O. TOBOLA, *Lużyńskie tango*, s. 330.

⁹⁰ Andrzej SZEFER, *Prywatna wojna leutanta Alberta Herznera, czyli niemiecki napad na Przełęcz Jabłonkowską w nocy z 25 na 26 sierpnia 1939 r.*, Katowice 1985, s. 26–54, 80–82.

např. ve stanicích na území Slovenska (ve Svrčinovci a ve Skalitěm, kde padl i velitel stanice Józef Czesław Biliński⁹¹). Některé jednotky PWŚl. se vedle vojska účastnily i souvislejších obranných bojů. Hlavní součásti PWŚl. ustupovaly ve směru na Kielce, Lublin a Luck,⁹² jednotky z Těšínska se dostaly většinou do okolí Lvova a Tarnopolu. Sovětská armáda, která 17. září vpadla do Polska, odřízla ustupujícím jednotkám přístup k rumunské hranici na jihovýchodě země. Do sovětského zajetí se tak dostalo na 12 tisíc polských policistů,⁹³ více než polovina z nich pak byla na jaře roku 1940 v rámci tzv. katyňského zločinu povražděna příslušníky sovětské bezpečnosti ve Tveru (tehdejším Kalininu) a zakopána v lese u obce Medné. Byla mezi nimi i podstatná část policejního sboru PWŚl., včetně 350 policistů z dnešní české části Těšínska.⁹⁴ Okolnosti tohoto tragického vyústění osudu slezských policistů si však zaslouží samostatné zpracování.

Summary

Structure and activity of Police of Silesian Voivodeship in Cieszyn region in 1938–1939

Unfortunately, history of the Cieszyn Silesia region in 1938–1939 has never been processed in a monography. In the context of wider international events, the dispute had been revived and the state incorporation of this region, together with the almost one year lasting Polish occupation of Czechoslovakian Cieszyn region, was interrupted and ended by the German occupation of both countries. This contribution aims at defining the history, structure and activity of Silesian Police, which was the executive body of Polish state power on the occupied area. It belongs to the both Czech and Polish history also because hundreds of the participants of those events, originally from the Czechoslovakia, were later killed by the Soviet State Security within the so-called Katyn massacre. This became an impulse for the research supported by the non-fictional literature as well as the archive materials, which relate to the history of Silesian Police in this particular period. Personal files and registers of Silesian policemen are mainly taken from Silesian Voivodeship Police fund in the State archive in Katowice. Although the fund has undergone severe history and has been preserved only fragmentally, it has still been an important part in the reconstruction of police units in Cieszyn region. Czech non-fictional literature has paid only minor attention, however the Polish literature has not so far provided a complex monography on this topic either. The text is following the historical, political, diplomatic or military level of the events in years 1938-1939 only partially because it is not the essence of this contribution. The term „Cieszyn” defines not only the Cieszyn Silesia but also, in some particular cases, also the Czechoslovakian part of Cieszyn Silesia region or a part of its area that was occupied by Poland and which is, in fact, the same as the polish term „Zaolzi” (Zaolzie).

⁹¹ P. MATULA, *Rozdelené Kysuce*, s. 78–79.

⁹² Wrzesień 39 w pamięci dzieci ofiar NKWD, Katowice 2010, s. 29.

⁹³ Grzegorz GRZEŠKOWIAK, *70. rocznica mordu NKWD na polskich policjantach*, in: Adam DUDEK – Ryszard KACZMAREK – Mirosław WĘCKI, *Dobro publiczne mieć zawsze przed oczyma... Policja Województwa Śląskiego 1922–1939*, Katowice 2010, s. 30.

⁹⁴ Mečislav BORÁK, *Ofiary Zbrodni Katyńskiej z obszaru bylej Czechosłowacji*, Opava 2011, s. 85–179.

Pavel Š o p á k

KULTURA – POLITIKA – SPOLEČNOST (POČÁTKY MUŽSKÉHO PĚVECKÉHO SPOLKU V OPAVĚ 1847–1856)

Abstract

This paper deals with the topic of male-choir in Opava, referring to the situation around 1848 in Austrian Silesia and Middle Europe. It is an attempt to connect the cultural activity (choir singing) with other efforts of awakening the life of citizens of Opava and Silesia, together with democratization and modernization trends affecting the whole Middle Europe in the half of the 19th century.

Keywords: *Austrian Silesia, Opava, Hradec nad Moravicí, 19th century, male-voice society (Männergesangsverein); parties of the clubs, musical halls, Ernst Moritz Arndt*

Obraz předbřeznové doby a krátkého intervalu let 1848–1850 v Rakouském Slezsku se v dosavadní historiografické reflexi omezil především na politické aspekty ve smyslu sledu prezentace cílů a mocenských nástrojů, sloužících k jejich dosažení; naopak korelaci tohoto úsilí a jeho relevantních výsledků s dobovými programovými, ideovými či hodnotovými postuláty byla věnována pozornost jen minimální. Požadavky na demokratizaci tradičních mocenských institucí (nejčastěji je připomínáno rozšíření slezského stavovského konventu mimo jiné o zástupce měst¹ a přijetí samosprávného principu soudobou společností volbami do Frankfurtského parlamentu), prosazování liberálních tendencí včetně ataků vůči katolické církvi a zároveň resuscitovaný konservativismus a rakouský patriotismus včetně úcty k panovníkovi, tvořící tu více latentní, tu otevřenou opozici jak velkoněmecké ideji, tak nacionalismům českému a polskému, to vše tvořilo „zvláštní symbiózu“² deklarovaných postojů a sdílených hodnot, jejichž dešifrování – zvláště co se tkne symbolických systémů, na nichž spočívají umělecké druhy a žánry – dosud nebylo předmětem podrobnějšího zkoumání. Ostatně cíle a prostředky celého soudobého duchovního a společenského vzepětí byly časově omezené a jeho výsledky pranepatrné; proč tedy vynakládat úsilí na poznání dobových efemér!

O přiblížení jednoho z fenoménů doby, spoluutvářejícího jeho duchovní tvářnost a souvisejícího se soudobou politickou diskusí, s prožíváním onoho *ducha doby*, se přece jen pokusme: jde o sborový zpěv, reprezentovaný v Opavě na konci čtyřicátých a v první polovině padesátých let 19. století mužským pěveckým spolkem v Opavě. Metodicky přitom vyjdeme z obecné premisy, že nároky a cíle slezské – a zejména opavské – společnosti ve smyslu *politiky* jako komplexu mocenských nástrojů (teprve se rodící) občanské společnosti nelze odhlédnout od soudobé *kultury*, od jejích základních principů a prostředků. Produktivní je v této souvislosti připomenout obecné aspekty kultury, jež ji samotnou definují: jde o dvojjednost mentálních a zjevných forem, jimiž se pojem kultura naplňuje a manifestuje;

¹ Václav ČEPELÁK, *První volby do slezského sněmu v roce 1848*, Věstník Matice opavské 37, 1932, s. 43–54.

² Dan GAWRECKI, *Slezsko v revoluci 1848–1849*, in: Dan GAWRECKI a kolektiv, *Dějiny Českého Slezska 1740–2000 I*, Opava, Slezská univerzita 2003, s. 169–179.

princip sdílení jako princip utvářející vazbu kultury k sociálním strukturám a ji samotnou vnitřně organizující; o koncept kultury jako mentálně-sociálního prostoru, v němž se operuje s přímými a současně přenesenými (symbolickými a ritualizovanými) formami sdílení; o vnitřní integritu a dynamiku kultury a o ambivalenci mezi přírodou a kulturou.

Údobí čtyřicátých a raných padesátých let 19. století vyznačují v životě opavské společnosti – podobně jako v životě městských společenství jinde v Rakouském Slezsku – minimálně čtyři formy sdílení kulturních norem a hodnot, vyjadřovaných kulturními statky, vázanými na speciální instituce, jež jsou neoddělitelně spojeny s politickými nároky a cíli. Především je to činoherní, případně hudební divadlo, které vytváří symbolický systém, odkazující k historii a který užívá apelativních pojmenování, alegorií a invokací ve smyslu výzev a následováníhodných příkladů, jež *občanské* divadlo ve smyslu hodnotové orientace naléhavě zpřítomňuje. Takové divadlo v Opavě fungovalo od konce 18. století a v roce 1805 získalo samostatnou budovu přímo na hlavním opavském náměstí, což samo o sobě připomíná význam, jaký pro město a jeho obyvatele mělo. Druhým prostředkem sdílení kulturních (a v opavských poměrech především politických) hodnot je periodický tisk, konkrétně *Troppauer Zeitung* – vydávaný Trasslerovým vydavatelstvím, spojeným s tiskárnou – ve čtyřicátých letech 19. století informující o vzrušených událostech v různých místech Evropy a sporadicky též o lokálním dění. Formou třetí je četba a sdílení přečteného uvnitř specifických, relativně uzavřených komunit, jimž je dáváno označení čtenářský (literární) spolek nebo (čtenářské) kasino, vystupující jako typ „všeobecného“ spolku, zaměřeného na osvětu a dotýkající se různých oblastí a sfér lidské činnosti. Opavský čtenářský spolek (casino) vznikl v roce 1846, čítal 170 členů a odebíral více než čtyřicet německých novin a časopisů, nadto jeden francouzský a jeden italský list.³ Formou čtvrtou, omezenou zdánlivě jen na nepočetnou skupinu osob, je sborový zpěv. Institucionalizovaná forma sborového zpěvu patří – stejně jako měšťanské divadlo, periodický tisk nebo čtenářský spolek – k povinným tributům probouzející se občanské společnosti v německých zemích a v Rakousku doby předbřeznové, a je o to důležitější, oč nepoměrně naléhavěji než jiné formy dokázala tlumočit hodnoty, které tehdejší společnost zajímaly. Pozornost proto musí náležet počátkům mužského pěveckého spolku v Opavě, už proto, že více příležitostí vyjadřovat *ducha doby* se Opavanům v sledované době příliš nenabízelo a nepochybně také proto, že pozornost – nikoliv muzikologická, nýbrž obecně kulturněhistorická – nebyla této instituci dosud věnována. Budiž zdůrazněno, že oněmi titulními počátky mužského pěveckého spolku se miní dvě krátká údobí mezi 1. lednem 1847 a 30. březnem 1849 a dále mezi 25. srpnem 1853 a 28. listopadem 1856, spolu tvořící první periodu jeho existence.⁴ Není bez zajímavosti, že vznik opavského spolku spadá do vlny zakládání mužských pěveckých spolků v jiných místech Rakouska, a to včetně Rakouského

³ Zdeněk FIŠER(ed.), *Zpravodajství Jana Kozánka z Opavy z let 1845–1849. Edice dokumentů*, Přerov 1999, s. 46. – Další německé čtenářské spolky (kasína) vznikly v letech 1856 a 1859. Srv. Erasmus KREUZINGER, *Opavská kronika staré a nové doby*, Opava 2002, s. 130, přeložil Vilém Plaček.

⁴ Chronologii spolkových událostí, koncertů a dalších aktivit, podíl jednotlivých zpěváků na činnosti a vazeb vůči opavské společnosti poskytuje Johann EICHLER, *Entstehen und Wirken des Troppauer Männergesangs-Vereins. Zur Feier seines 25-jährigen Jubiläums*, Troppau 1871, s. 9–20; Státní okresní archiv Opava, Mužský pěvecký spolek Opava, nezpracováno, *Vereins-Buch*, zápisy z údobí 1. ledna 1847 – 28. listopadu 1856 (dále citováno jako *Vereins-Buch*). Kniha spolkových zápisů byla původně uložena v městském muzeu v Opavě. – K Johannu Eichlerovi (1818–1899) Pavel ŠOPÁK, *Johann Eichler*, in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy – nová řada 1 (13), Ostrava 2000, s. 30–31. – V té době se komplikovala situace spolkových aktivit, spjatých s hudebním životem Opavy formováním *Hudebního spolku* (1854). Ten plnil zcela jiné poslání: hledal finance na udržení městské kapely.

Slezska, kde můžeme klást do roku 1847 vznik mužského pěveckého spolku v Bruntále a přibližně do téže doby i vznik obdobného uskupení ve Zlatých Horách.⁵

Pěvecký sbor, rozvíjený na spolkové bázi, představuje natolik složitý kulturní podnik, že je nemyslitelné, že by vůbec vznikl bez intervence zvnějšku. Tou byla zakladatelská role zpěváka opavského divadla Josefa Radkowského, původem z Vídně, kde studoval na konzervatoři a v krátkém opavském intermezzu plédoval pro sborový zpěv, jak dosvědčuje jeho přednáška *Vznik opavského mužského pěveckého spolku*, se kterou vystoupil 23. srpna 1847.⁶ Radkowský garantoval profesionalitu nastudování náročného repertoáru už tím, že ve vídeňském období stál u zrodu tamního mužského pěveckého spolku a byl členem spolku Concordia. Na počátku existence spolku stálo – pomineme-li Radkowského – osm osob (Radkowský uvádí dvanáct osob), z nichž tři byli učitelé hlavní školy (Franz Wiesner, Josef Petzny, Josef Jaschke), dva obchodníci (Franz Czeike, Franz Bubenik), dva nižší městští úředníci (Josef Jaschke, August Zednik) a jeden ve svobodném povolání (Ferdinand Galke),⁷ tedy vesměs lidé, reprezentující nižší střední třídu.

K tomuto výběru jmen je třeba připojit následující poznámky: 1/ Radkowský ve své přednášce připomněl, že se dříve muzicírovalo v opavských měšťanských domácnostech.⁸ Ale lze taky předpokládat, že z této báze se rekrutovala neformální stolní společnost, jež se v určitých více méně pravidelných intervalech scházela v některém ze zdejších hostinců, jak bylo v německojazyčném prostředí běžné. Šlo o tzv. *Liedertafeln*⁹ a je nápadné, že již 17. ledna 1847 si opavští pěvci zapsali do své spolkové knihy, že obdrželi pozvánku od *Liedertafel* v Lübecku na všenněmecký pěvecký festival (*Allgemeines deutsches Sängerfest*). Tyto všenněmecké pěvecké festivaly se konaly již od roku 1826 a ten lübecký měl retrospektivní charakter, jak dokládá příležitostný tisk; v něm se uvádí, že *Liedertafel* jsou v Rakousku jen dvě – v Čechách v Liberci a v Rakouském Slezsku v Opavě, což dokládá mimořádný význam aktivity opavských pěvců v celém středoevropském kontextu.¹⁰ A to není vše: soudě podle dobové zprávy z března 1847, existovaly v Opavě hned dvě uskupení zaměřená na sborový zpěv – vedle německého i české, jež vzniklo roku 1845: „*Již třetí rok se několik vlastimilů v Opavě každý týden jednou do tak zvané besedy schází, zpěvem*

⁵ Již před vznikem mužského pěveckého spolku ve Zlatých Horách vznikl pěvecký spolek a pěvecký klub, a to jako odnož mužského pěveckého spolku *Stuckenschmied* v Nise. Ten se v roce 1852 osamostatnil a do konce padesátých let se formoval jako samostatný spolek. V následku poklesu jeho činnosti vznikl v roce 1864 ve Zlatých Horách nový pěvecký a hudební spolek, pojmenovaný *Lyra*. Úpadek pěvecké základy vedl k rozpadu uskupení a nutnosti mužský pěvecký spolek znovu konstituovat od základů, a to v roce 1881. K tomu Julius Carl HOFFMANN, *Festschrift zur Feier der Fahnenweihe und des 25jährigen Bestandes des Männergesangvereines Zuckmantel 1881–1906*. Zuckmantel 1909. – Statuta mužského pěveckého spolku v Bruntále byla vypracována v prosinci 1847, ale o přibližně půl století později už nebylo ani jasné, zdali spolek začal vůbec fungovat, proto se za oficiální datum vzniku mužského pěveckého spolku v tomto městě bere až rok 1861. K tomu Josef BEEGE, *Chronik des Freudenthaler Männergesangvereines 1861–1911. Zur Feier seines fünfzigjährigen Bestandes*, Freudenthal 1911.

⁶ Zapsána viz *Vereins-Buch*.

⁷ Tato zpráva je poněkud v rozporu se záznamy o nárůstu členské základny spolku, jak je uvedeno níže.

⁸ O každotýdenním muzicírování v opavských domácnostech jako předstupni spolku hovořil Edmund STAROWSKI, *Zur Geschichte der Entwicklung des Musiklebens in Troppau*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 6, 1910–1911, s. 22.

⁹ O tom, že v novější době (od počátku 19. století) vzniklo množství mužských pěveckých spolků na bázi konceptu *Liedertafel* píše v obsáhlém hesle Gustav SCHILLING, *Encyklopädie der gesamten musikalischen Wissenschaften oder Universal-Lexicon der Tonkunst* 4, Stuttgart, Verlag Franz Heinrich Köhler 1837, s. 390–393.

¹⁰ [ANONYM], *Rückblicke auf das Allgemeine Deutsche Sängerfest in den Tagen des 26sten bis 29sten Juni 1847*, Lübeck, G. C. Schmidt Söhne, s. 28.

a rozmluvou se obveselující a sebe vespolek i jiné dobrým příkladem v národnosti naši posilující. Nedávno zde i povstal německý spolek mužského zpěvu.“¹¹

2/ Fáze organizace sborového zpěvu, kterou reprezentují *Liedertafeln*, předchází fázi druhé, kdy se po vzoru mužského pěveckého spolku ve Vídni, založeném roku 1843, organizují pěvecké spolky v dalších městech monarchie. Rozdíl mezi oběma fázemi spočíval patrně hned v několika aspektech: *Liedertafeln* byly zaměřeny víc na lidovou a zlidovělou písňovou tvorbu, případně na pěvecká kvarteta, naopak početně lépe disponované mužské pěvecké spolky repertoárově stavěly na soudobé skladatelské tvorbě, což vyžadovalo profesionální vedení a pravidelné a četné zkoušky.

3/ Ne snad ve volnočasových aktivitách, nýbrž ve formách umělecké a intelektuální aktivity, kam lze sborový zpěv po jeho náročnost zařadit, je třeba počítat s určitou lokální tradicí, jejímž garantem je existence „kamenných“ institucí, tj. těch, jež zřizuje stát, země, město. V Opavě jí byla hlavní škola, založená 1775, jejíž pedagogové se exponovali již při vzniku opavského divadla (1803–1805) nebo gymnazijního muzea (1814). Tak je tomu i nyní a jistě není náhoda, že mezi zakladateli mužského pěveckého spolku je početně největší právě skupina učitelů (a bývalých žáků¹²) hlavní školy. Oni jsou ti, kteří zajišťují intelektuální mobilitu měšťanské společnosti: vzdělání získali v hlavních kulturních centrech, počítaje v to i Vídeň, a vystřídali několik působišť, což jim umožnilo větší obeznámenost s kulturními trendy, které mohli Opavanům zprostředkovat. Na rozdíl od procesu zakládání gymnazijního muzea, nemáme v případě sborového zpěvu pro to žádná přímá svědectví, avšak i v tomto případě se tak nepochybně dělo.

4/ Mezi prvními členy pěveckého spolku nacházíme jméno Ferdinanda Galkeho (1802–1869). Galke byl tím, kdo v opavské společnosti předběrnové doby etabloval další uměleckou činnost, a tou bylo malířství. Vrátime-li se k formám sdílení kulturních statků, jejichž základní typologie byla naznačena v úvodu tohoto pojednání, nabízí se k nim připojit také veřejné sdílení obrazů a soch. Ovšem představa, že by v Opavě probíhaly umělecké výstavy, je zcela iluzorní; ostatně ani Galke – svým talentem i svým vzděláním (o absolutoriu akademického studia nemáme zpráv) – nebyl malíř ve smyslu volné tvorby, jakkoliv se coby *umělecký malíř* prezentoval, nýbrž živnostník. Kreslení a malování byla pro něj živnost, stvrzená povolením vydaným opavským magistrátem v říjnu 1843. Přesto jeho pozice vyžaduje komentář: svou tvorbou stál mezi starou a novou společností, protože maloval jak náboženské obrazy, tak střelecké terče, které viditelně souvisejí se „sdílením“ duchovních hodnot v měšťanské a k městskému prostředí vstřícné aristokratické společnosti. Nadto se do této společnosti integroval nepřehlédnutelným způsobem, totiž portrétní tvorbou (Peter Klose, Johann Joseph Schöbler), a kupodivu nebyl bez kontaktů ani s aristokracií.¹³ Jeho jméno v dějinách pěveckého spolku je důležité už proto, že vedl knihu zápisů o spolkovém dění (*Vereins-Buch*), kterou doplnil zdobným titulním listem¹⁴ [obr. 1].

Proces transformace stolní společnosti do mužského pěveckého spolku, který zde hypoteticky předpokládáme, znamenal posílení prestiže přílivem dalších členů a zejména provázaností se společenskými elitami. Tak rozumíme organizačnímu procesu, jenž se odehrál v mužském pěveckém spolku záhy po jeho vzniku. Povinnou součástí spolkové hierarchie byla role protektora spolku. Tu plnil vždy nejvyšší představitel regionální správy, tj. v době

¹¹ Z. FIŠER (ed.), *Zpravodajství Jana Kozánka*, s. 46.

¹² Opavskou hlavní školu prokazatelně navštěvoval Ferdinand Galke.

¹³ Dekorace průčelí zámku Hošťálkovy z doby kolem roku 1840, publikováno viz Pavel ŠOPÁK a kolektiv, *Město – zámek – krajina. Kulturní krajina českého Slezska od středověku po první světovou válku*, Opava, Slezské zemské muzeum 2012, s. 189.

¹⁴ Signován vpravo dole FGalke 847. Zjevně nejde o datum vzniku spolkové knihy, protože zápisy jsou i z roku 1846 (k tomu viz níže), nýbrž o rok, kdy Galke namaloval titulní list.

existence krajského zřízení (existovalo v letech 1783–1848) jím byl (od 1. května 1847) hejtmán Opavského kraje Johann Sebastian Rzehola, guberniální rada a z titulu krajského šéfa mj. ředitel opavského gymnázia; po obnovení činnosti spolku v nových politických a společenských poměrech samosprávné Země slezské byl protektorem zemský prezident Anton Halbhuber von Festwill (od 28. listopadu 1856). Po úředním schválení spolku na základě guberniálního dekretu č. 10546 z 2. dubna 1847 vznikl první spolkový výbor, a to ve složení MUDr. Anton Hadwiger (sekretář), zemský advokát JUDr. Karl Wilhelm Dietrich, učitel hlavní školy Adalbert Möller a obchodník Franz Bubenik (členové výboru), učitel hlavní školy Franz Wiesner (archivář), obchodník Gottfried Lux (pokladník). Zastoupení jednoho významného právníka, jednoho lékaře, dvou učitelů hlavní školy a dvou obchodníků ve výboru znamená, že se spolek prakticky okamžitě po svém vzniku přiblížil k městské honoraci. Výbor vzešlý z valné hromady, uskutečněné 5. ledna 1849, měl analogické složení: JUDr. Dietrich (sekretář), Kristinus, Peschner a Galke (členové výboru), Lux (pokladník) a Josef Jaschke (archivář). Další existence spolku se odvozovala z výnosu zemského prezidenta z 10. srpna 1853 č. 2080, načež valná hromada (2. prosince 1853) potvrdila existenci následujícího výboru: Karl Wilhelm Dietrich (sekretář), Josef Kraus, Josef Petzny a Adalbert Kristinus (členové výboru), Gottfried Lux (pokladník); valná hromada 12. ledna 1855 přinesla změnu, protože sekretářem se stal Franz Czeike, archivářem Anton Czeike, členy výboru Petzny, Wiesner a Dietrich a pokladníkem Lux. Poslední valná hromada ve sledovaném období připadla na 28. listopadu 1856, kdy se sekretářem stal kněz a katecheta Johann Eichler – mimochodem vůbec první duchovní, který figuruje ve spolkové hierarchii za celou dobu jeho dosavadní existence, členy výboru se stali Anton Czeike, Franz Czeike, Carl Dorasil a Friedrich Merliczek a pokladníkem byl osvědčený Gottfried Lux.

Samostatný podrobnější komentář zasluhuje struktura členské základny, kterou dokumentuje *Vereins-Buch*. Spolek měl dva typy členů – cvičící, tj. aktivně se podílejících na realizaci hudebních produkcí (*Ausübende Mitglieder*) a podporující (*Unterstützende Mitglieder*). Cvičících členů bylo k 1. listopadu 1846 devatenáct, k 4. prosinci 1846 přibyli tři zpěváci, k 28. lednu 1847 pět a k 4. únoru 1847 dalších šest zpěváků, což znamená, že založení spolku bychom správně měli klást již do roku 1846, byť bez oficiálního schválení, protože tehdy prokazatelně disponoval 22 členy. Jména prvních zapsaných zpěváků se ale nepřekrývají s oněmi výše vzpomenutými prvními organizátory, což lze snad vysvětlit určitým posunem mezi původní *Leidertafel* a jádrem mužského pěveckého spolku (dokonce nelze ani vyloučit existenci obou formací vedle sebe). Stojí za to připomenout oněch devatenáct prvních jmen, uvedených k 1. listopadu 1846: Franz Wiesner, Josef Petzny, Joseph Jaschke, Franz Czeike, Josef Radkowský, Adalbert Kristinus, Joseph Jaschke, Heinrich Harrer, Josef Neugebauer, Josef Scholz, MUDr. Anton Hadwiger, Rudolf Hadwiger, Johann Wanczura, Robert Menford, Gustav Schellenberg, Johann Maywald, Anton Stanieck, August Zednik a Johann Jarisch – jsou to tedy učitelé hlavní školy, obchodníci, nižší magistrátní uředníci a dále jeden účetní, jeden zahradník a jeden barvíř. Nárůst počtu cvičících členů byl rovnoměrný přibližně do 14. prosince 1849 a pak náhle činnost ustala, protože 4. ledna 1850 přibýlo jedno jméno a další jména jsou uvedena až k 1. září 1853.

Nepoměrně početnější byla skupina podporujících členů. První členové tohoto typu byli zapsáni v lednu 1847 a v červnu téhož roku jejich nárůst kulminoval – jen během tohoto měsíce přibýlo 32 členů a další přibýli v srpnu. Pak nastal útlum a další přispěvatelé se přihlásili v lednu a únoru 1848. Poslední záznam je k 19. únoru 1848. Další členové přibýdou až se značným časovým odstupem – až dne 8. května 1857 bude mezi přispívající členy zapsáno dvaapadesát nových jmen. Zápisy přispívajících členů v měsících březnu, dubnu

a červnu 1847 lze spojit s úspěchy veřejných produkcí, zejména pak s třetím koncertem dne 7. června 1847, na kterém zaznělo deset sborů (například od Kückena *Mladí muzikanti*, od Storchy *Návrat válečníka a Láska* Franze Lachnera), nepochybně však také se schopností sborového zpěvu naplnit určité dobové esteticko-intelektuální potřeby a tlumočit politické ideály sociálně, mentálně, vzdělanostně i hodnotově heterogenní společnosti: jsou to představitelé stavovské administrativy, statkáři i podnikatelé, úředníci i pedagogové a dokonce i ženy, což stojí za zvláštní zmínku. Seznam přispívajících členů je vskutku reprezentativní: nacházíme v něm představitele aristokracie, jakými byli Marie hraběnka Blücherová, Felix kníže Lichnovský, Vilém z Badenfeldu, Erdmann baron von Henneberg a další, zemské advokáty (Anton Piatke a Franz Hein), úředníky Krajského úřadu včetně krajského hejtmana Rzeholy, stavovské úředníky (Franz Tilller), nejznámější opavské podnikatelé té doby (Josef Pohl, Adolf Trassler, Vincenc Tlach, Julius Keil), profesory gymnázia (Emanuel Urban), tedy všechny, kteří něco v Opavě a dokonce i mimo ni znamenali (Osoblaha, Slavkov, Raduň), a to jak z řad zdejších Němců, tak Čechů (Jan Kozánek) – s nápadnou výjimkou knížete Lichtenštejna a představitelů duchovenstva (z kněží se objevuje v seznamu jen bravantický farář Lukas).¹⁵ Zdanlivě banální věc, jakou je placení členských příspěvků pěveckého spolku mohlo být chápáno různým způsobem: jako určitá morální povinnost vůči nadějně se rodícímu uskupení, jako součást osobní reprezentace, ale i jako projev onoho sdílení určitých duchovních hodnot, jež zpěváci ve svých vystoupeních prezentovali, onoho *ducha času*, romantického kulturně politického programu, zabaleného do emocionálně exponovaného roucha hudby. Tak namátkou z řad přispívajících členů vzpomeňme právního úředníka Franze Tillera (1810–1856), jinak též překladatele a literáta, který do

¹⁵ Podporující členové, zapsaní do *Vereins-Buch*: 5. 1. 1847: obchodník Josef Fischhof; 6. 1. 1847: magistr chirurgie Hadwiger; 7. 1. 1847: magistrální rada Josef Helmes, obchodník Vincenc Tlach; 14. 1. 1847: slezský zemský advokát JUDr. Anton Piatke; 18. 1. 1847: obchodník Johann Menschik; 21. 1. 1847: krajský fyzikus MUDr. Chrobák; 22. 1. 1847: obchodník Josef Hirsch; 27. 1. 1847: zemský advokát a c. k. notář JUDr. Josef Kraus; 30. 1. 1847: c. k. hejtman von Busan; 3. 2. 1847: c. k. okresní komisař Edmund Volkmer, magistr chirurgie Palkon; 8. 2. 1847: slezský zemský advokát JUDr. Franz Hein, paní Heinová, slečna Rosa Heinová; 1. 3. 1847: soukromý docent Engel, kloboučník Hublinger, c. k. komorní rada Woslaužek, c. k. finanční komisař Deinhardtstein, zemský sekretář v. v. Engelbert Krumpholz, c. k. krajský komisař von Steinfeld, obchodník Wiedenfeld, Anna Dietrichová, obchodník Josef Pohl, magistrální rada Wolf, lékárník Brunner, obchodník Julius Keil, obchodní společník Schauer; 5. 3. 1847: c. k. podporučík Warřeka, obchodník M. Glassner, c. k. komisař Lamprecht, c. k. krajský komisař Kniebandl, Marie hraběnka Blücherová; 6. 4. 1847: majitel továrny L. Kristinus; 18. 4. 1847: obchodník Leopold Hadwiger; 20. 4. 1847: farář v Bravanticích Lukas; 21. 4. 1847 obchodník L. Scholz; 8. 5. 1847: vrchní lékař MUDr. Řihak; 14. 5. 1847: c. k. podporučík Petržilek; 29. 5. 1847: Adolf Trassler; 1. 6. 1847: c. k. profesor Emanuel Urban; 1. 6. 1847: c. k. guberniální rada a krajský hejtman Johann Sebastian Rzehola, registrátor u zemského práva opavsko-krnovského Franz Tilller; 2. 6. 1847: zemský hejtman Vilém z Badenfeldu, poštovní inspektor Durst; 3. 6. 1847: Quatemberk; 4. 6. 1847: Erdmann svobodný pán von Henneberg, Dominik hrabě z Vrbna, c. k. rada Josef von Richter, c. k. rada Franz Weiss, zámecký hejtman Hanel, Eduard baron von Badenfeld, obchodník Carl Fried, lékárník Carl Klement; 5. 6. 1847: c. k. poštovní oficiál Carl Bartl, obchodní společník Rudolf Günzel, obchodník Kubesch, Albert Unger, zemský rada Andreas hrabě Belrupt; 6. 6. 1847: c. k. poštovní oficiál Weber, obchodník Carl Scholz, purkmistr Josef Rossy, obchodník Josef Butschek, Franz Rischke, Carl Demel, c. k. generálmajor svobodný pán von Hakeľ-Landau, krejčovský mistr Heinrich Muller, c. k. krajský komisař Klingner, krejčovský mistr Strauch, MUDr. Wlasák; 16. 6. 1847: učitel hudby Franz Bobretzky, Karl Nosek, soudní úředník z Osoblahy; 15. 8. 1847: kontrolor ve Slavkově Anton Schottmann; 19. 8. 1847: Carl Felix Maria kníže Lichnovský, vedoucí obchodních účetních knih Wilhelm Muthwill, lékárník von Vost; 12. 10. 1847: JUDr. Johann Karl Müller; 10. 12. 1847: statkář hejtman Hanel, Eduard baron von Badenfeld, obchodník Hermann Welsch, statkářka Marie Klapsová, c. k. gymnaziální praktikant Andreas Wilhelm; 18. 1. 1848: JUDr. Jan Kozánek, obchodník Emerich Winkler; 25. 1. 1848: Carl svobodný pán von Fürth, gymnaziální profesor Martin Beck; 26. 1. 1848: statkářka Theresie Kneiselová; 1. 2. 1848: obchodník Albert Diet von Borel, obchodník Carl Pohl; 14. 2. 1848: Leo Julius baron von Friedenthal, správce v Raduni Sarkander Artzt; 17. 2. 1848: měšťan a statkář Josef Gold; 18. 2. 1848: vrchní soudní úředník Ignatz Schuschetzy, Josef Deurtl; 19. 2. 1848: obchodník a továrník Carl Strasser.

moderní němčiny převedl *Píseň o Nibelunzích*, nebo významného představitele romantismu Eduarda Badenfelda (1800–1860), autora lyrických básní, historických dramát a filozofických spisů. A to nemluvě o přímé angažovanosti členů spolku v roce 1848: týká se to Tiller, sepisujícího různé letáky a rozličná svolání, publikovaná v *Troppauer Zeitung*, kterou vydával Adolf Trassler (?–1859), majitel obchodu s knihami a uměním, nebo C. W. Dietricha, který v říjnu 1848 proslul svými výzvami, aby opavská národní garda škola pomoc vídeňskému povstání.¹⁶

Zajímavou je skupina čestných členů mužského pěveckého spolku. Nepřekvapí jména zasloužilých členů, organizátorů opavského spolkového dění, jako spíše jména některých soudobých uměleckých autorit, tedy vedle Eduarda Schöna-Engelsberga (1825–1879) Augusta Schäffera (1814–1879), hudebního skladatele z Berlína, autora komických oper a písní, často vtipně reagujících na současné společenské poměry, a J. H. Stuckenschmidta, královského hudebního ředitele v Nise.

Nahlédneme do spolkových análů, kde po zjevně nadějném rozvoji spolkové aktivity následuje zlom v podobě Radkowského odchodu z Opavy (25. srpna 1847) do Olomouce, kde získal angažmá v městském divadle a kde v podzimní části divadelní sezóny 1847/1848 slavil své první úspěchy (*Moravia* o něm psala jako o *mladém, ale nesmírně talentovaném členu opery*¹⁷). Z olomouckého repertoáru roku 1847 připomeňme Radkowského interpretaci dona Carlose ve Verdiho *Ernanim* (1844) a oceňovaný přednes známé písně *Touha po vlasti* (*Heimweh*) (tiskem vyšlo v Lipsku roku 1837) úspěšného drážďanského skladatele Carla Gottlieba Reissigera (1798–1859): heroismus a sentiment, historie a současnost, se tu na malé ploše dramaturgie provinčního divadla zračí jako fazety soudobého romantismu v jeho vnitřně rozporné, přesto synkretické podobě.

Takto můžeme analyzovat dramaturgii mužského pěveckého spolku po celou dobu jeho existence, tj. i v době, kdy v čele stály amatérské síly (sbormistry byli po Radkowského odchodu lékař Anton Hadwiger a učitel hlavní školy Franz Wiesner, později Josef Petzny a Albert Wagner). Lze ji pro jednoduchost sledovat v několika obsahových úrovních, přičemž určující je obecně přijímaná popularita interpretovaných skladeb. Z hlediska délky hudebních produkcí a náročnosti interpretovaných děl, resp. z hlediska spolkových aktivit obecně, bylo spolkové dění čtyřicátých a padesátých let 19. století dalece překonáno pozdějším obdobím, kdy byl uváděn náročnější repertoár. Sbor si vystačil jen se zpěvem, až na koncertě 31. prosince 1848 sbor poprvé vystoupil s klavírem, který si pro své koncerty zakoupil.

Nejnižší úroveň představují formy zábavy, jakou byl kostýmovaný bál, uskutečněný 20. února 1848 ve spolkovém sále (v *Pavím sále*, jak píše Krezinger). Představuje formu biedermeierovské zábavy, pestrý spektakl, u nějž šlo výlučně o podívanou a nikoliv o prezentaci určitých duchovních nebo estetických hodnot. Akce tohoto typu byla v Opavě pořádána poprvé a byla hojně navštívena.¹⁸ Klíčové je – a pro estetiku biedermeieru ostatně naprosto určující – setkání různých forem a kvalit, jak je popsal Jan Kozánek: „Dne 20. února byl zde od německého zpěvního spolku dáván takzvaný kostýmovaný bál, kde totiž větší díl hostů v neobyčejném kroji a šperku, buď ve starosvětském, buď v jinonárodním, buď ve vidolibým přistrojení, ale bez krabušek byli. Vidět tu bylo několik krásných a nádherných obleků na několika dobře napodobených osobnostech, mezi nimiž [vynikal sultán]

¹⁶ Dan GAWRECKI, *Opavské Slezsko a požadavek spojení českých zemí v roce 1848*, ČSM–B 25, 1976, s. 30.

¹⁷ Na základě excerptu časopisu *Moravia* z roku 1847 in extenso Barbora KOUBKOVÁ, *Olomoucká divadelní kultura v brněnském časopise Moravia v letech 1838–1848*, Bakalářská diplomová práce, Olomouc 2012, s. 56 a passim.

¹⁸ E. KREUZINGER, *Opavská kronika*, s. 56.

*Abd-el-Kader. Nejvíce však ze všech líbil se každému a ještě více každé pan hejtman B. v národním jihoslovanském kroji jakožto serežán, ačkoliv málokterý z hostů věděl, že je to slovanský kroj. Mne co Moravana zajímal také nádherný kroj chorvatský u jedné slečny.*¹⁹

Esteticky náročnější program představuje interpretace skladeb osvědčených autorit – protagonistů hudebního romantismu, jakými byl Ludwig van Beethoven (*Chvála boží v přírodě*), Franz Schubert (*Noční píseň v lese*) a Felix Mendelssohn-Bartholdy (*Píseň poutníkovy*). K nim se družili dnes pozapomenutí, ve své době ovšem nesmírně populární autoři, patřící k povinnému repertoáru pěveckých spolků v různých německých zemích a vyjadřující romantické hnutí v širším námětovém spektru (Friedrich Wilhelm Kücken, *Poutníková večerní píseň*, *Mladí muzikanti*, *Lovec*; Werner, *Pozdrav studentů* nebo *Píseň o lásce* Andrease Zöllnera).²⁰ Spolek měl rovněž v repertoáru Antonína Emila Tittla (1809–1882) (*Námořníkův večer*), hudebníka činného v Olomouci a ve Vídni. Interpretaci těchto skladeb lze chápat jako navození kompatibility s jinými německými pěveckými spolky, což platí zejména pro tvorbu drážďanského hudebního skladatele Ernsta Julia Otto (1804–1877), písničho písně pro německé mužské pěvecké spolky, i jeho vliv soudobné panující módy, v níž se uplatnily lehčí žánry (v Ottově případě to byla komická opera *Die Mordgrundbruck bei Dresden*, kterou spolek uvedl na Silvestra roku 1855). Z hudebních forem byla oblíbená pěvecká kvarteta – ta se obešla bez instrumentálního doprovodu, naopak některé opusy zjevně počítaly s kooperací se silami městského divadla. Program reprezentativního koncertu, konaného 18. dubna 1847 v městském divadle, byl postaven na střídání instrumentálních a vokálních, resp. vokálně-instrumentálních žánrů: zazněly oblíbené ouvertury k Heroldově *Zampě* a k *Euryanthě* od Carla Marii Webera, ale i Kallivodova *Německá píseň*. Koncert vyjadřoval soudobou romantiku i soudobý romantický nacionalismus, tedy zvláštní spojení heroismu, hlubokých citů a vznešených ideálů a současně i uměleckou a lidskou svobodu ve vazbě k politicky se formujícímu německému národu.

Z hlediska hodnotové hierarchie reprezentuje pomyslnou střední úroveň schillerovská produkce, zejména interpretace Rombergovy *Písně o zvonu*, posilující v opavských posluchačích obecně sdílenou představu Friedricha Schillera jako „pěvce svobody“. Aspekt sdílení hodnot je v Schillerově slavné básni naplněn společným podílem na odlévání zvonu jako úběžníku kolektivní činnosti („*Než zvon odevzdáme, jej křtiti a posvětit máme! / „Concordia“ zvon náš jméno měj! / Vždyť ke svornosti, k srdečnému svazku / má obec vést, v ní udržovat lásku.*“) i ve smyslu připomínky závaznosti etického občanského kodexu („*A muž musí jít do života boje, / má konat to svoje / a sázet a tvořit, / lsti schválit a bořit, / má sázet směle, / vše pro štěstí celé,*“). Nejde jen o individuální romantické gesto; jde již plně o hodnoty politického liberalismu, neboť smyslem práce a tvorby je blaho celku – a hlas zvonu v záběru básně je spojením myšlenky a činu, lidského světa s nebesy, okamžiku a věčností.

Obsahově – nikoliv však umělecky! – nejvyšší úroveň repertoáru představuje otevřené deklarování politických idejí. Takto lze vnímat již interpretaci *Německé písně* Jana Křtitele Václava Kaliwody (1801–1866), s níž spolek vystoupil již na velkém koncertu v dubnu 1847 v městském divadle, konaném – příznačně – v předvečer narozenin rakouského císaře Ferdinanda V., a zvláště opakovanou – 26. března a 2. září 1848 – interpretaci nesmírně populární písně německého hudebníka Gustava Reicharda (1797–1884) *Was ist des*

¹⁹ Z. FIŠER (ed.), *Zpravodajství Jana Kozánka*, 70, zpráva z Týdenníka 1, 1848, č. 10, s. 76–77.

²⁰ Inspiraci mohli pěvci čerpat například z edice, kterou věnoval spolku magistrátní rada Josef Helmes; šlo o osm sešitů edice Odeon, což byla sbírka písní vhodných k interpretaci. Ze skladatelů, kteří se drželi v repertoáru, nutno připomenout Dürnera, Škroupa, Conradina Kreutzera, Reissingera a Jürgense.

deutschen Vaterland, zkomponované roku 1825 na slova Ernsta Moritze Arndta (1813) a otevřeně vyjadřující velkoněmeckou ideu, klenoucí se nad německojazyčnými zeměmi a regiony. V tomto směru napadne česko-německý antagonismus, poznamenávající opavskou společnost druhé poloviny čtyřicátých let a přerůstající tu a tam do excesů: „*Jeden z toho [mužského pěveckého] spolku, jenžto vzorem vzdělanosti se býti domnívá, opovážil se ve veřejné společnosti vyřknout, že by Slovany, kdyby mohl, mečem i ohněm vyhladil!*“²¹

Od nízkého po vysoké, od zábavy pod artikulací politických obsahů prochází akcemi spolku jeden rys, a to charita – tj. vystupování ve prospěch chudinského fondu, jenž byl zřízen opavským purkmistrem Johannem Josephem Schöblerem k 1. září 1820. Sociální aspekt je důležitý u jiných občanských podniků sledované doby, neboť celé Rakouské Slezsko po čtyřicátá léta 19. století sužovala bída, projevující se chronickým nedostatkem potravin.

S hierarchií sdělovaných obsahů – estetických, duchovních, společenských, sociálních, politických – souvisí hierarchie sociálních situací, v nichž se sborový zpěv uplatňoval. Upoutá, že během nedlouhé existence spolku – jde o devět let, z nichž musíme odmyslit léta 1850–1852, kdy se patrně nedělo zhora nic a dále z roku 1849 odpočítat měsíce duben až prosinec a z roku 1853 měsíce leden až srpen – spolek vystoupil na řadě míst a při různých příležitostech. Nemohlo mu jít o opozici vysokého a nízkého, svátečního a všedního, nemohl se omezovat na jubilejní slavnostní produkce. Aby vystupoval vskutku jako občanská aktivita, musel se *a priori* prosadit v různých situacích a využívat různá prostředí. Jsou jimi: 1/ hostince, a to sál hostince *U Zlatého páva* v domě čp. 219, stojícího v nárožní poloze Horního náměstí a Ostrožné ulici, kde se konala vystoupení roku 1847 (1. ledna, 5. března, 7. června a 19. srpna),²² roku 1848 (2. ledna, 24. března, 19. července a 31. prosince) a poslední koncert 30. března 1849. [obr. 2]. „*Hostinec U zlatého páva, v němž spolek za nepatrný nájem dosud realizoval pěvecké zkoušky a produkce, změnil majitele, který jej změnil pro své potřeby,*“²³ napsal dobový komentátor, a tak pěvci neměli kde vystupovat. Teprve po obnovení plné činnosti spolku byl získán sál v hostinci *U Římského císaře* (koncert 31. prosince 1855), kde se uskutečnila vůbec první schůzka 23. října 1846, přičemž toto datum například Edmund Starowski uváděl jako datum vzniku spolku. Erasmus Kreuzinger podal svědectví, že spolek využíval také jiný sál, a to v domě stojícím prostředím jižní fronty Dolního náměstí. Šlo o „*dvojposchodový dům č. 329 na Dolním náměstí, [který] má vzadu pěkný prostorný sál, ve kterém byla určitou dobu židovská modlitebna. Také se zde konaly plesy kasina a koncerty mužského pěveckého spolku.*“²⁴ – 2/ městské divadlo, kde se konaly dobročinné koncerty, spojené s oslavou císařových narozenin (18. dubna 1847 a 18. dubna 1848) nebo koncert na podporu národní gardy (2. září 1848). – 3/ městské exteriéry, například večerní vystoupení u bytu velmistra německého řádu, arcivévody Maxmiliána dne 15. července 1847, a zejména průvod s iluminací, uspořádaný večer 21. března 1848

²¹ Z. FIŠER (ed.), *Zpravodajství Jana Kozánka*, s. 46.

²² Vereins-Buch uvádí konání akce dne 7. června „*ve spolkovém sále*“, J. EICHLER, *Entstehen und Wirken*, s. 11, místo konání neuvádí vůbec, lze se domnívat, že spolkovým sálem se minil sál hostince *U zlatého páva*. Srpnový koncert není vůbec konkretizován, protože koncertování *U zlatého páva* se stalo samozřejmostí. – O restauraci uvádí Kreuzinger toto: „*Mohrova kavárna (dříve Ignáce Resche) U zlatého páva na Horním náměstí a na Ostrožné ulici č. 219 (...) V zadní části 1. Poschodí tohoto domu byl pěkný taneční sál, který v roce 1830 vybudoval a v roce 1831 otevřel Josef Jülke. V roce 1850 jej nechal Ignác Resch přebudovat na byty. V současné době je zde druhá spolková místnost kasina.*“ Cit. dle E. KREUZINGER, *Opavská kronika*, s. 104.

²³ J. EICHLER, *Entstehen und Wirken*, s. 17.

²⁴ Cit. dle E. KREUZINGER, *Opavská kronika*, s. 106. A dále tamtéž, s. 57: „*Dne 10. prosince 1850 byla v Opavě vysvěcena synagoga, zřízená na Dolním náměstí v domě č. 329, patřícím zdejšímu židovi. Vysvěcení bylo provedeno těšínským rabínem podle židovského zvyku.*“ Znamená to tedy, že někdy na podzim 1850 definitivně zanikl zdejší sál, využívaný jako místo setkávání členů mužského pěveckého spolku.

u příležitosti konání rakouského zemského sněmu.²⁵ – 4/ příležitostná vystoupení, jakými bylo rozloučení s prvním sbormistrem u zájezdního hostince *Latarna* na silnici vedoucí z Opavy do Olomouce nebo vystoupení na pohřbu člena spolku Rudolfa Hadwigerera (28. srpna a 16. října 1847).

S místem konání hudebních produkcí souvisí aspekt publicistické reflexe. Krátce po první produkci otiskla *Wiener Musikzeitung* (11. února 1847, č. 18) zprávu o konání opavského koncertu, napsanou Rudolfem Hadwigerem, který také přispěl do *Wiener Zuschauer*; další referáty vyšly v časopisech *Teutonia* a *Moravia*, kam napsal „*zdejší literát*“ Ziegler. Periodický tisk, šířící se německy mluvícím prostředím díky odebrání periodik z různých německých a rakouských zemí čtenářskými spolky, to byl nejspolehlivější prostředek, jak vstoupit v širší, nadregionální známost. Svěcení praporu národní gardy si dokonce vyžádalo samostatnou přílohu *Troppauer Zeitung*; autorem popisu události byl opět publicista J. A. Ziegler, nepochybně první profesionální novinář v Opavě.²⁶

Je to ještě jedno specifické prostředí – a to však vyžaduje podrobnější komentář. V úvodu tohoto textu byla připomenuta ambivalence kultury a přírody, což konkrétně znamená prožitky přírody ve vztahu k aktuálním duchovním hnutím. *Příroda* jako syntetický pojem pro přírodní mnohost forem a asociací, jež ve vnímavém subjektu vzbuzují, má protějšek v pojmu *přátelství*, představující duchovní spojenectví lidí. Ponechejme stranou vývoj obou pojmů a jejich uplatnění v soudobé jazykové (literární, publicistické) praxi a dále vazbu k derivátům typu *bratrství* nebo *sbratření*, a zdůrazněme, že pojem *přátelství* má více duchovní než korporativní význam: jde o sdílení společných hodnot, artikulovaných četbou a debatami, pro něž přírodní rámec tvoří téměř povinné aranžmá. Tak byla v roce 1797 v Opavě vysazena *Alej přátelství*, tvořená řadou lip a zřízená mezi branami Ratibořskou a Hradeckou, tj. v linii nynějšího Nádražního okruhu, *Spolkem přátel přírody (Okrašlovacím spolkem)*.²⁷ Povinným atributem veřejných a poloveřejných i zcela privátních parků byl *chrám přátelství*, nejčastěji v podobě otevřené sloupové architektury na kruhové bázi (monopteros), jaký existoval v opavském městském parku (1798) nebo v lese na raduňském panství.²⁸ Lze se domnívat, že procházky do bližšího či vzdálenějšího okolí Opavy, k nimž nabádal ve své topografii Faustin Ens zjevně ve snaze upozornit na přírodní krásy a historické památky okolí – u něho tedy figurují jako součást *imaginace*, kompatibilní estetiky *biedermeieru* a romantismu – se ve čtyřicátých letech pojily již s manifestací onoho niterního *přátelství*, nýbrž s prožitky přírody jako připomínky lidské *svobody* (otevřeně politické deklarování putování do kopců ostatně známe i v českém prostředí o dvacet let později v souvislosti s tzv. táborovým hnutím). Již výše vzpomenuté skladby, které spolek interpretoval, vycházely z textů, v nichž les, krajina, příroda tvořily důležitou, ne-li naprosto klíčovou složku motivické struktury. Mužský pěvecký spolek nemohl jen o přírodě zpívat; musel přírodu přijmout za svou, proto uspořádal dva výlety do okolí Opavy – konkrétně na Hradec nad Moravicí, lákající „divokostí“ tamní přírody. Pěvci sem putovali 27. června a 15. srpna 1847.²⁹

²⁵ Mužský pěvecký spolek zpíval národní hymnu, Castellioho píseň národní gardy a mnohé další sbory, jak referovala *Troppauer Zeitung* 24. března 1848, č. 24, s. 1–2.

²⁶ *Extra-Beilage zur Troppauer Zeitung – Die Feier der Fahnweihe der Troppauer National-Garde am 8. September 1848*, nestránkováno.

²⁷ Faustin ENS, *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten*, Wien, Carl Gerold 1836, s. 178.

²⁸ Opavský chrámek byl opatřen nápisem přátelství a svornosti 1798, základní kámen položila hraběnka z Nauendorfu; zbořen byl 1845. E. KREUZINGER, *Opavská kronika*, s. 136. – Raduňský chrámek dokumentován střeleckým terčem z roku 1837, uloženým v SZM, historické pracoviště, inv. č. P-II/38.

²⁹ Viz *Vereins-Buch*.

Výlet 27. června proběhl následovně: členové spolku se setkali na okraji Opavy u hospodářského stavení, označovaného *Kaltenhaus*, a jali se vykračovat směrem k Hradci v čele se spolkovým praporem s vyobrazením lyry a s nápisem mužský pěvecký spolek. Ač nepřálo počasí, nálada byla skvělá, a tak se pěvci dostali až na Hanuši a přes Zárijovou louku k Fanině boudě a přes park k zámku. Ve skleníku – myšlena snad otevřená oranžerie, známá z dobové ikonografie a později stržená – zapěli několik sborů k všeobecné spokojenosti. Dne 15. srpna mířili na Hradec znovu, a to přímo do zámekského parku, kde pozdravili knížete Felixe Lichnovského, jenž jim věnoval 60 zlatých na spolkové účely.³⁰

Zájmy a cíle spolku jako komunity lidí, dané místem a dobou, „materializují“ artefakty, se spolkem spojené. Takovým byla sama spolková kronika, onen vícekrát citovaný *Vereins-Buch* s Galkeho malovaným titulním listem. Dalším artefaktem je prapor spolku. Nazíráno obecně, je zjevné, že spolkový prapor je typologicky odvozen z církevního prostředí, kde byly v procesích nošeny korouhve se světeckými postavami; je tedy výsledkem „sekularizace“ typu vizuálního zpřítomnění hodnotové integrity veřejné korporace. Coby povinný atribut občanského života předbřeznové doby si udržuje platnost od předbřeznové doby přes národní gardy roku 1848 po spolkové aktivity, utvářející se po obnovení ústavnosti po roce 1860. Dále to byly příležitostné dárky, z nichž spolkové anály podávají svědectví o pořízení poháru z křišťálového skla s nápisem T. 1 M. 8 G. 4 V. 7, který členové spolku věnovali Leopoldu Hadwigerovi. V biedermeierovském prostředí se takovéto prezenty pro svou cenovou dostupnost a současně efektnost objevovaly naprosto běžně.

Do typologie slavností městské (resp. měšťanské) společnosti,³¹ utvářející se v německých zemích od první poloviny 19. století, patří svěcení praporů k nejdůležitějším. Mužský pěvecký spolek měl červeno-bílý (sic!) prapor, což programově odkazuje na městské barvy, vizuálním symbolem roku 1848 se ale nakonec stala „všeněmecká“ černo-červeno-zlatá trikolóra, která byla nošena v podobě vlajek i jako stuha na oblečení.³²

Důvodů zastavení činnosti spolku v roce 1849 bylo hned několik: krach liberalizačních tendencí, s nimiž byli exponenti spolku bezprostředně spjatí, úmrtí významných členů, absence sálu ke zkouškám a produkcím. Potíže se však podařilo překonat, protože dorostla nová generace agilních činovníků a koneckonců změnily se i poměry, umožňující resuscitovat spolkové dění. Významným impulsem byl příchod několika vynikajících pěvců do opavského divadla, kteří podobně jako svého času Radkowský měli zásluhu na pozvednutí úrovně mužského pěveckého spolku.³³ Spolek mohl začít naplno rozvíjet svou činnost, jakkoliv vzpomínky na počátky na přelomu čtyřicátých a padesátých let, spojené s opojením z celospolečenských změn roku osmačtyřicátého jistě nevypřichaly ani po letech.³⁴

³⁰ J. EICHLER, *Entstehen und Wirken*, s. 11–12.

³¹ Thomas NIPPERDEY, *Deutsche Geschichte 1866–1918. Arbeitswelt und Bürgergeist*, München 1990, s. 167–168.

³² E. KREUZINGER, *Opavská kronika*, s. 56.

³³ Takto J. EICHLER, *Entstehen und Wirken*, s. 18–20.

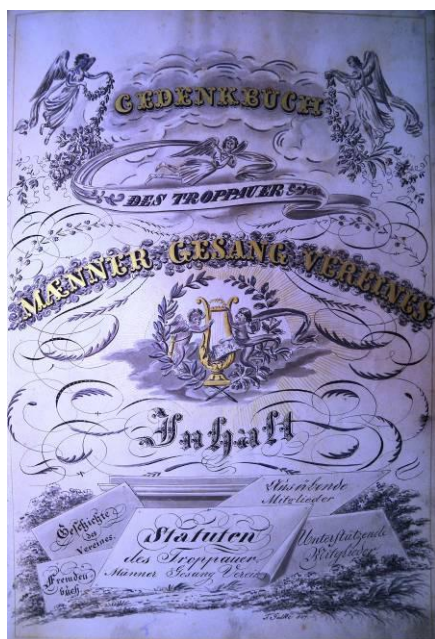
³⁴ Studie vznikla v rámci řešení projektu Operační program vzdělávání pro konkurenceschopnost 2.3 – Lidské zdroje ve výzkumu a vývoji, č. projektu CZ.1.07/2.3.00/20.0031.

Summary

Culture – politics – society

(The beginnings of the male-choir in Opava 1847–1856)

Male-voice society in Opava was found in 1846 and officially it was approved in 1847 (activity of singing societies in Austrian Silesia and also in Bruntál and Zlaté Hory began in the same year). The so-called Liedertafel seemed to be the starting point – it was a choral society, found in Opava and aimed at choir singing, referring to former experience in German towns. The initiator of the society was Josef Radkowský, a singer of the town theatre in Opava. He came from Wien where he helped to establish the local male-voice society (1843). The pedagogues of regional main school took a very important part in forming and expanding the society. There were several members practising and contributing to the society; a study focuses on the fact that many town authorities sympathized with the society, except duke of Lichtenstein and religious circles. The activity of the society culminated in 1848 and since spring 1849 its activity was fading due to several reasons: failure of liberal and nationalistic ideas which were expressed by the society, the death of some important members and loss of their traditional place – a hall in a tavern U Zlatého páva, located at the crossroad of Ostrožná street and Upper Square, which was used for practising and development of their activities. No sooner than in the second half of the 50s of the 19th century was the activity of the society restored. Study analyses some of the topics, especially the way of addressing the audience (types and places of concerts) and also analyses the repertoire, containing the fashionable works as well as the later classical works (Beethoven, Schubert, Mendelssohn-Bartholdy).

1. Ferdinand Galke, Titulní list knihy zápisů německého mužského pěveckého spolku v Opavě, 1847, akvarel na papíře, Státní okresní archiv Opava – reprofoto autor

2. Výřez z indikační skici Opavy z roku 1836 se zakreslením polohy domu U Zlatého páva čp. 219 na Horním náměstí, Zemský archiv v Opavě – reprofoto autor

Ilona Matejko-Peterka

SYSTEM SFRAGISTYCZNY KSIĘCIA-BISKUPA WAĆŁAWA II LEGNICKIEGO (1348–1419)

Abstract

The content of the article is a description of the sphragistic system of the duke and bishop Wenceslaus II (1348–1419) from the Legnica-Brzeg line of Silesian Piasts, especially from the point of view of the iconography and clerical work. All the known duke's seals were used during the research, those dating back to the reign in Duchy of Legnica and also those dating back to a period of advocating the office of a bishop of Lubusz (1378–1382) and Wrocław (1382–1417).

Keywords: seals, sphragistics, heraldry, Duchy of Legnica, Wenceslaus II of Legnica

W okresie średniowiecza, jak i w czasach nowożytnych, nierzadkim zjawiskiem wśród książąt było poświęcanie się karierze duchownej. Wpływ na wybór właśnie takiej a nie innej drogi życiowej miały wówczas różne czynniki. Wśród nich wymienić można przede wszystkim dążenie do zapobieżenia nadmiernemu rozdrobnieniu władztwa w przypadku posiadania wielu następców. Z tego też względu najmłodszych potomków przeznaczano zazwyczaj do stanu duchownego. W ten sposób uzyskiwali oni nie tylko zabezpieczenie materialne, ale i wysoką pozycję społeczną. Dostojne pochodzenie ułatwiało im zaś osiąganie kolejnych szczebli w karierze kościelnej. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w sfragistyce wielu książąt, w której pełnione urzędy i związki dynastyczne eksponowano najczęściej za pomocą określonego programu ikonograficznego.

Niniejsze rozważania stawiają sobie za cel zbadanie systemu sfragistycznego jednego z przedstawicieli linii Piastów legnicko-brzeskich, tj. księcia-biskupa Waćława II (1348–1419). Na wstępie warto podkreślić, iż pojęcie systemu może być definiowane w różny sposób w zależności od danej dziedziny nauki. Najczęściej jednak przyjmuje się, że system to zbiór elementów, powiązanych są ze sobą relacjami tak, że stanowią one całość zdolną do funkcjonowania w określony sposób.¹ W oparciu o tę definicję można uznać pieczęć Waćława II legnickiego za system mający za zadanie pełnienie określonych funkcji, tj. prawnych, informacyjnych, jak i propagandowych. Stanowią one zatem wzajemnie skorelowany układ odpowiadający ustrojowi, strukturze oraz hierarchii kompetencji dysponenta.

W literaturze przedmiotu życiu oraz działalności politycznej i duchownej Waćława II poświęcono już wiele miejsca.² Mniejszym zainteresowaniem cieszyła się natomiast dotąd

¹ *Psychologia*, red. Tadeusz TOMASZEWSKI, Warszawa 1977, s. 15. Zbliżoną definicję zaproponował także Marian Mazur (Marian MAZUR, *Pojęcie systemu i rygory jego stosowania*, Postępy Cybernetyki 2, 1987, s. 21–29).

² Ascher SAMMTER, *Chronik von Liegnitz*, Bd. 1, Liegnitz 1861, s. 268–294; Lambert SCHULTE, *Die Abfindung des Breslauer Bischofs Wenzel, Herzogs von Liegnitz (1417)*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 45, 1911, s. 347–348; Georg Paul Aloysius HAUSDORF, *Die Piasten Schlesiens*, Breslau 1933, s. 48; Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1: *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy*, Wrocław 1973, s. 187; Kazimierz ORZECOWSKI, *Waćław legnicki biskup wrocławski i jego „Kirchenrecht”*, in: *Ludzie Kościoła katolickiego na Ziemi Śląskiej*, red. K. MATWIJOWSKI, Wrocław 1994,

sfragistyka owego księcia. Na uwagę zasługują omówienia niektórych jego pieczęci, wzmianki o nich bądź też ryciny i reprodukcje zawarte m.in. w pracach: Johanna G. Büschinga, Sylwiusza Mikuckiego, Mariana Gumowskiego, Władysława Fabijańskiego, Małgorzaty Kaganiec, Beaty Marcisz-Czapli czy Piotra Pokory.³

Przeprowadzone badania wykazały, iż Wacław II w praktyce kancelaryjnej posługiwał się jedenastoma typami pieczęci. Spośród Piastów legnicko-brzeskich więcej ich posiadał jedynie Bolesław III Rozrzutny. Przyczyn stosowania przez Wacława tak wielu sigillów można doszukiwać się z jednej strony w złożonych dziejach księstwa legnicko-brzeskiego, przepełnionych licznymi podziałami terytorialnymi, z drugiej zaś w sprawowanych przez niego urządach kościelnych, które wymagały dostosowania do nich odpowiednich tłoków pieczętnych. Początkowo był on bowiem biskupem lubuskim (1378–1382), później stał się administratorem diecezji wrocławskiej, a następnie jej ordynariuszem (1382–1417).⁴

Powstanie pierwszego typariusza można wiązać z sytuacją, jaka miała miejsce po śmierci wdowy po Wacławie I legnickim księżnej-regentki Anny w 1367 r., kiedy kuratelę nad czterema bratanek, tj. Rupertem, Wacławem, Bolesławem i Henrykiem, objął książę Ludwik I brzeski. Od tego czasu poświadczona jest w użyciu wspólna pieczęć braci, o średnicy 63 mm. W jej obrazie widnieje herb książąt legnicko-brzeskich w formie skwadrowanej tarczy, w której polu pierwszym i czwartym został wyobrażony orzeł z przepaską przez pierś, a w drugim i trzecim szachownica. Wokół herbu znajduje się w dwóch rzędach majuskułny napis: + S(IGILLUM) x DVCV(M) x SL(EZ)E x RVP(ER)TI x WE(N)CESL(AI) x BOLEZL(A)I x ET x HENR(ICI) x FR(ATRU)M // x D(E)I x GRA(TIA) x D(OMI)NORVM x L(I)EGNITZCEN(SIS) x (Fot. 1).⁵

Pieczęć ta służyła w praktyce kancelaryjnej zarówno do uwierzytelniania dokumentów wystawianych wspólnie przez braci,⁶ jak i do wydawanych w ich imieniu przez Ludwika I.⁷ Po przejściu w 1373 r. księstwa legnickiego przez najstarszego z synów Wacława I, Ruperta, była ona stosowana już tylko przez niego. Pozostali bracia poświęcili się bowiem,

s. 23–31; Krzysztof R. PROKOP, *Wacław II*, in: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. SZCZUR, K. OŻÓG, Kraków 1999, s. 454–457; Kazimierz DOLA, *Piastowie śląscy na polskich stolicach biskupich*, in: *Historia u Piastów. Piastowie w historii*, red. B. CZECHOWICZ, Brzeg 2008, s. 17–19.

³ Johann G. BÜSCHING, *Von schlesischen Siegel*, Breslau 1824, tabl. 4, nr 24; Marian GUMOWSKI, *Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku*, in: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. W. SEMKOWICZ, Kraków 1935, tabl. 111, nr 66; Sylwiusz MIKUCKI, *Heraldyka Piastów śląskich do schyłku XIV wieku*, in: *Historia Śląska*, t. 3, tabl. 130, nr 149; Marian GUMOWSKI, *Handbuch der Polnischen Siegelkunde*, Graz 1966, tabl. 36, s. 158, nr 365; Władysław FABIJANSKI, *Legenda na pieczęciach piastowskich książąt legnicko-brzeskich do 1675 r.*, *Ze skarbca kultury* 31, 1976, nr 13–15; Małgorzata KAGANIEC, *Heraldyka Piastów śląskich 1146–1707*, Katowice 1992, s. 36, 49, 159–160; Beata MARCISZ-CZAPLA, *Pieczęcie biskupów lubuskich*, *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny* 11, 2004, s. 85–86; Piotr POKORA, *Pieczęcie księcia opolskiego Jana zwanego Kropidło*, in: *Cognitioni Gestorum. Studia z dziejów średniowiecza dedykowane Profesorowi Jerzemu Strzelcykowi*, red. D. A. SIKORSKI – A. M. WYRWA, Poznań–Warszawa 2006, s. 417, 423 (ryc. 13).

⁴ K.R. PROKOP, *Wacław II*, s. 454–457; K. DOLA, *Piastowie śląscy*, s. 17.

⁵ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APWr.), Księstwo Brzesko-Legnicko-Wołoskie, Rep. 3, nr (757)847, (953a)1043; Klasztor Cystersów w Lubiążu, Rep. 91, nr (370)362; Klasztor Cysterek w Trzebnicy, Rep. 125, nr (287)273; Akta m. Wrocław (dalej: AmWr.): (1373, 20 VII, Legnica), (1386, 9 IV, Legnica); Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej: AAWr.), Dokumenty pergaminowe, sygn. AB.16, N.37; P. 42a; Archiwum Państwowe w Legnicy (dalej: APLeg.), Akta m. Legnica – dokumenty (dalej: AmLeg.-dok.), sygn. 117, 122, 126–128, 132–137, 139, 140, 142, 146, 147, 149, 159, 163, 168, 170–172, 175. Pieczęć ta znana jest także z literatury przedmiotu: M. GUMOWSKI, *Pieczęcie*, tabl. 111, nr 66; W. FABIJANSKI, *Legenda*, nr 13.

⁶ APWr., Ks. Brzesko-Legnicko-Wołoskie, Rep. 3, nr (953a)1043; Klasztor Cystersów w Lubiążu, Rep. 91, nr (370)362; AmWr.: (1373, 20 VII, Legnica); APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 127, 128, 136, 140.

⁷ APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 122, 126, 132, 133, 134, 137.

zgodnie z wolą ojca, karierze duchownej. Wacław wkrótce objął diecezję lubuską, Henryk stanął na czele biskupstwa wrocławskiego, jedynie Bolesław początkowo związany ze stanem duchownym, w późniejszym czasie zdecydował się go porzucić. Posługiwanie się przez Ruperta ową pieczęcią zostało poświadczane w użyciu aż do 1393 r.⁸

Z okresu poprzedzającego objęcie przez Wacława stolca biskupiego w Lubuszu znane jest jeszcze inne sigillum herbowe, w którego legendzie pojawia się imię owego księcia. Występuje ono już jednak samodzielnie, bez imion braci. W jego polu widnieje na tarczy orzeł z przepaską przez pierś zwrócony w lewo. Wokół tarczy znajduje się napis: + S(IGILLUM). WENCESLAVS DVX S(I)LE(SIE) E(T). D(OMI)N(U)S LEGNICEN(SIS) (Fot. 2).⁹

Wacław został prekonizowany biskupem lubuskim 3 grudnia 1375 r. Z powodu *defectus aetatis*, czyli „ułomności wieku” wynikającej z nie posiadania określonego prawem kościelnym wieku 30 lat, musiał zabiegać o dyspensę u papieża Grzegorza XI. Nie wiadomo niestety, gdzie i kiedy otrzymał sakrę biskupią. Zachowała się jedynie informacja o udziale księcia na synodzie kościelnym archidiecezji gnieźnieńskiej w Kaliszu w 1378 r. Przypuszcza się, że jego konsekratorem był arcybiskup gnieźnieński Janusz Suchywik.¹⁰ Z okresu sprawowania przez Wacława władzy w Lubuszu znane są dwie jego pieczęcie: tronowa (nazywana też majestatową) oraz popiersiowa.

Pierwsza z nich przedstawia w obrazie biskupa w szatach pontyfikalnych, z infułą na głowie, zasiadającego na tronie pod gotyckim baldachimem, który prawą rękę wznosi w geście błogosławieństwa, w lewej trzyma pastorał z ozdobną krzywąną. Po obu stronach tronu widnieje tarcza: na prawej wyobrażono orła z przepaską przez pierś (herb Piastów dolnośląskich), na lewej dwa skrzyżowane bosaki, ponad którymi znajduje się sześcioramienna gwiazda (herb biskupstwa lubuskiego) (Fot. 3).¹¹

Druga pieczęć wyobraża popiersie biskupa w szatach pontyfikalnych, w gotyckim ołtarzu. Ordynariusz prawą rękę wznosi w geście błogosławieństwa, w lewej trzyma pastorał. Poniżej ołtarza po prawej stronie znajduje się herb Piastów dolnośląskich, po lewej herb biskupstwa lubuskiego. Oryginał tej pieczęci nie jest znany. Zachowała się jedynie jej kopia w formie rysunku w zbiorze Friedricha Augusta Vossberga przechowywanym w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie (Fot. 4).¹²

Z powodu zniszczeń, jakich doznało biskupstwo lubuskie w czasie wojny między bawarskimi Wittelsbachami a czeskimi Luksemburgami o panowanie w Brandenburgii, Wacław przeniósł się wraz z kapitułą z Lubusza do Fürstenwalde. W 1378 r. stanął jednak przed szansą zmiany diecezji na wrocławską, którą otworzyło przed nim nie uzyskanie papieskiego zatwierdzenia przez elekta miejscowej kapituły, Teodoryka z Klatowej. Na początku wydawało się, że Wacław obejmie ją bez większych problemów, tym bardziej, że jego kandydaturę popierał sam cesarz Karol IV. Kłopoty nadeszły niestety wraz ze śmiercią cesarza oraz tzw. wielką schizmą w Kościele zachodnim, które spowodowały kilkuletni wakat na wrocławskim stolcu biskupim. W tym czasie zarządzali biskupstwem różni administratorzy. Jednym z nich był brat samego Wacława, Henryk VIII legnicki, któremu zarzuca się podejmowanie działań mających na celu objęcie przez Wacława

⁸ APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 175; Klasztor Cysterek w Trzebnicy, Rep. 125, nr (287)273.

⁹ S. MIKUCKI, *Heraldyka*, s. 451, 544, tabl. 130, nr 149.

¹⁰ K.R. PROKOP, *Wacław II*, s. 454.

¹¹ Pieczęć ta nie zachowała się jednak w oryginale, ale znana jest z literatury przedmiotu. Zob. Theodor GOECKE, Wilhelm JUNG, Friedrich SOLGER, Willy SPATZ, *Die Kunstdenkmäler des Kreises Lebus*, in: *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd. 6, Th. 1, Berlin 1909, Abb. 6).

¹² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin (dalej: GStA PK), VIII HA, Sammlungen II 2, Kasten VII.

biskupstwa. Ostatecznie 14 stycznia 1381 r. Wacław uzyskał funkcję administratora diecezji wrocławskiej a 19 kwietnia 1382 r. otrzymał papieskie zatwierdzenie godności ordynariusza.¹³

Z okresu pełnienia przez Wacława funkcji administratora diecezji wrocławskiej pochodzi pieczęć herbowa o średnicy 37 mm, poświadczona w użyciu w 1381 r. W jej obrazie widnieje skwadrowana tarcza, w której polu pierwszym i czwartym zostały wyobrażone lilie, a w drugim i trzecim orzeł z przepaską przez pierś. Wokół tarczy znajduje się łaciński napis: + S(IGILLUM) • ADMINISTRATORIS • ECCLESIAE • WRATISLAVIENSIS (Fot. 5).¹⁴ Należy jednak podkreślić, iż jest to diecezjalna pieczęć urzędowa, określająca wyłącznie urząd, bez imienia urzędnika. Zdecydowano się ją jednak uwzględnić w niniejszym studium z dwóch powodów: po pierwsze dlatego, że jej dysponentem, nawet bez zaznaczenia tego faktu w obrazie poprzez umieszczenie odpowiedniego herbu czy tytułu, był mimo wszystko Wacław II legnicki. Pod drugie z tego względu, że jej zbadanie pozwoliło zaobserwować odmienność w stosowaniu wyobrażeń napieczętnych przez osobę sprawującą urzędy na różnych szczeblach hierarchii kościelnej.

Objęcie przez Wacława biskupstwa wrocławskiego w 1382 r. pociągnęło z kolei za sobą konieczność wykonania nowych typariuszy. W materiale źródłowym zostało potwierdzonych sześć ich typów. Pierwszy z nich znany jest z bardzo wielu oryginalnych odcisków.¹⁵ Jest to pieczęć większa, co podkreślają określenia w formułach

¹³ K. DOLA, *Piastowie śląscy*, s. 17–19. Zob. Wincenty URBAN, *Studia nad dziejami wrocławskie diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 1959, s. 24–119.

¹⁴ AAWr., Dokumenty pergaminowe, sygn. AA. 64; APWr., Klasztor św. Macieja we Wrocławiu (1330–1777), Rep. 66, nr (291a)291; Kolegiata w Głogowie, Rep. 76, nr (89a)77.

¹⁵ NA Praha (dalej: NA Praha), Archiv České koruny, inv.č. 1246a; Archiv českého velkopřevorství maltézského řádu, inv.č. 179, 823, 1723, 1724, 1725, 1741; APWr., Ks. Brzesko-Legnisko-Wołowskie, Rep. 3, nr (10)12, (13)15, (575)650; Klasztor dominikanek św. Katarzyny we Wrocławiu, Rep. 58, nr 92; Kolegiata św. Krzyża we Wrocławiu, Rep. 64, nr 15; Klasztor św. Macieja we Wrocławiu, Rep. 66, nr (398)402, 414b (pieczęć luźna), 4146 (pieczęć luźna); Fundacja św. Jadwigi w Brzegu, Rep. 68, nr (181)49; Kolegiata w Głogowie, Rep. 76, nr (91)80, (92)81, (93)82, (100)91, (103)94, (108)99, (116)107, (121)112, (125)116, (127)118, (135)127, (137)129; Klasztor Cystersów w Kamieńcu Żąbkowskim, Rep. 88, nr (204)185; (222)196; Klasztor Cystersów w Lubiążu, Rep. 91, (386b)379, (394)388, (412)407; Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (65)65, (66)66, (75)75, (77)77–(79)79, (81)81, (83)83, (87)87, (91)92, (92)92, (101)101–(103)103, (105)105, (113)113, (127)127, (130)130, (139)139, (140)140, (142)142, (144)144, (151)151, (154)154, (155)155, (161)161, (186)186, (188)188, (200)200, (206)206, (215)215, (253)253, (306)306, (317)317, (352)352, (355)355, (397)397, (403)403, (410)410, (431)431, (434)434, (455)455, (467)467, (488)488, (508)508, (509)509, (515)515, (516)516; Kolegiata w Opolu, Rep. 107, nr 32, 54, 66, 69, 72, 84, 98, 102; Klasztor Cystersów w Rudach, Rep. 114, nr (27)27; Klasztor Benedyktynów w Strzegomiu, Rep. 123, nr 57, 58, 78; Dep. m. Lwówek Śl., Rep. 132a, nr 73, 79; Dep. m. Strzelin, Rep. 132a, nr (48)51; Dep. m. Złotoryja, Rep. 132a, nr (79)3, 82 (pieczęć luźna); AmWr.: (1383, 15 XI, Wrocław), (1383, 16 XI, Wrocław), (1384, 2 VI), (1384, 18 XII, Wrocław), (1385, 10 IX, Wrocław), (1386, 12 IX, Wrocław), (1387, 27 VII; pieczęć luźna), (1388, 29 V, Otmuchów), (1388, 17 XII, Wrocław), (1388, 25 XII, Wrocław), (1389, 9 IV, Wrocław), (1389, 16 X, Otmuchów), (1390, 28 IV, Otmuchów), (1397, 7 VIII, Wrocław), (1398, 8 VIII, Otmuchów), (1400, 14 VII, Wrocław); Akta m. Świdnica (dalej: AmŚ): (1384, 17 X, Wrocław), (1417, 15 IX, Otmuchów); Dep. parafii we Lwówku Śl., Rep. 132a, nr 11, 16, 17, 27, 33, 108; Akta maj. Schaffgotschów w Cieplicach, sygn. 336; Zbiór pieczęci luźnych niewiadomej proveniencji, nr 140; AAWr., Dokumenty pergaminowe, sygn. AA. 65; AC. 92, GG. 18; AC. 130, X. 29; AC. 135, SS. 3; AC. 144, X. 42; AO., GG. 20; BB. 40; BB. 41; BB. 47; B. 10, BB. 43; B. 11, BB. 45; CC. 4; CC. 5; CC. 7; CC. 8; GG. 21; GG. 24; GG. 26; GG. 61; GG. 81; GG. 90; GG. 95; H. 25, QQ. 28; HH. 51; KK. 36; KK. 37; KK. 33, BB. 53; LL. 19; SS. 11; SS. 12; SS. 18 a; M. 42, KK. 35; O. 4, EE. 12; P. 82; T. 13, XX. 13; T., HH. 13; TT. 35; V. 6b; QQ. 12; Q., M. 36; XX. 6; Z., LL. 20; APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 182, 203, 231; Archiwum Państwowe w Jeleniej Górze, Akta m. Jelenia Góra-dokumenty, sygn. 48; Archiwum Państwowe w Opolu (dalej: APOp.), Akta m. Nysa (dalej: AmN), sygn. 61, 62, 64, 67, 69, 89, 92, 94, 102, 109, 112, 113, 117, 127, 129; Akta m. Grodków, sygn. 1251, 1253, 1255, 1256, 1259, 1260, 1262; Dep. m. Namysłów, sygn. 206, 213, 227, 246. Znane są również kopie tej pieczęci w formie odlewów (APWr., Odlewy przechowywane w pracowni

koroboracyjnych, np. *maius nostrum Sigillum*¹⁶ lub też *unßin grosten Ingesegil*,¹⁷ ostroowalna, o przekątnych o długości 85 x 53 mm. W jej polu został wyobrażony biskup w szatach pontyfikalnych zasiadający na tronie, o baldachimie ozdobionym gotyckimi motywami architektonicznymi. Ordynariusz prawą rękę wznosi w geście błogosławieństwa, w lewej dzierży pastorał. Nad jego głową widnieje postać św. Jana Chrzciciela ukazana w ujęciu do pasa z nimbem wokół głowy. Święty prawą rękę wznosi w geście błogosławieństwa, na lewej trzyma Baranka Bożego okolonego nimbem. Po prawej stronie biskupiego tronu na tarczy znajdują się lilie (herb wrocławskiej diecezji), natomiast po lewej na tarczy widnieje orzeł z przepaską przez pierś (herb Piastów dolnośląskich). Poniżej podstawy tronu na tarczy umieszczono szachownicę. Wokół pola pieczęci znajduje się minuskułny napis: * Sigillum * wenczeSlai * / * epiScopi * wratislaviensiS *, w podwójnej obwódce ciągłej, w którym początkowe „S” oraz w kolejnych wyrazach jest majuskułne (**Fot. 6**). Skwadrowany herb Piastów legnicko-brzeskich został tu więc ukazany w formie rozpisanej, gdyż tworzące go godła wystąpiły na oddzielnych tarczach. Warto podkreślić, iż pod względem ikonograficznym owa pieczęć wykazuje bardzo duże podobieństwo do pieczęci większej księcia opolskiego Jana zwanego Kropidło. Pozwala to przypuszczać, iż mogły one zostać wykonane w tym samym warsztacie złotniczym.¹⁸

W praktyce kancelaryjnej omawiana pieczęć była używana do uwierzytelniania dokumentów o wieloaspektowym znaczeniu prawnym. Wśród nich znalazły się m.in. fundacje kościołów i altarii,¹⁹ nadania dóbr i majątności²⁰ oraz różnego rodzaju potwierdzenia.²¹ Zaznaczyć przy tym należy, iż w wielu przypadkach znalazła ona wspólne zastosowanie z pieczęcią wrocławskiej kapituły katedralnej.²²

W początkowym okresie piastowania godności biskupa wrocławskiego książę Waław sprawił sobie także dwie mniejsze pieczęcie herbowe. Pierwsza z nich, o średnicy 38 mm, została poświadczona w użyciu w latach 1382–1383. W jej obrazie, w sześciolistnym obramieniu, znajduje się tarcza dzielona w krzyż. W polu pierwszym i czwartym wyobrażone są lilie, w drugim i trzecim orzeł z przepaską przez pierś. Za tarczą widnieje pastorał z ozdobną krzywaśnią. Pole sigillum otacza napis: + S(IGILLUM) • WENCESLAI • EPISCOPI • WRATISLAVIENSIS (**Fot. 7**).²³

Druga z pieczęci herbowych księcia Waława, potwierdzona w użyciu w latach 1383–1419,²⁴ ma średnicę 40 mm. W jej wizerunku, w wielolistnym obramieniu, znajduje się tarcza dzielona w krzyż. W polu pierwszym i czwartym wyobrażone są lilie, w drugim i trzecim orzeł z przepaską przez pierś. Za tarczą widnieje pastorał z ozdobną krzywaśnią, która przedziela minuskułny napis: : Sigillum : wenczeslai : episcopi : wratiSlaviensiS:.

sfragistycznej; Slezské zemské muzeum, Sbirka odlitků pečeti) bądź rysunków (Wcierka grafitowa, Biblioteka Książąt Czartoryskich, Kolekcja M. Gumowskiego, sygn. MNK 1459, k. 25).

¹⁶ APWr., Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (101)101.

¹⁷ APWr., Ks. Brzesko-Legnicko-Wołoskie, Rep. 3, nr (13)15.

¹⁸ M. KAGANIEC, *Heraldyka* (w załączniku); P. POKORA, *Pieczęć księcia opolskiego*, s. 423, ryc. 12.

¹⁹ APWr., Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr 140.

²⁰ APWr., Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (105)105, (127)127.

²¹ Są to np.: APWr., Kolegiata w Głogowie, Rep. 76, nr (91)80, (116)107; Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (91)91; AmWr.: (1385, 10 IX, Wrocław), (1388, 29 V, Otmuchów), (1398, 8 VIII, Otmuchów); Akta maj. Schaffgotschów w Cieplicach, sygn. 336.

²² Są to np. dokumenty: APOp., AmN, sygn. 117; APWr., Ks. Brzesko-Legnicko-Wołoskie, Rep. 3, nr (575)650.

²³ APWr., Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (59)59; Zemský archiv v Opavě, Jezuité v Nise, inv.č. 3.

²⁴ Należy zaznaczyć, że jedna z zachowanych pieczęci poświadczona w użyciu w 1419 r. została przywieszona przy dokumencie skasowanym i w odróżnieniu od większości znanych egzemplarzy sporządzonych w wosku naturalnym, została wykonana w wosku czerwonym (APWr., Księstwo Świdnicko-Jaworskie, Rep. 12, nr 26).

W legendzie początkowe „S” oraz w wyrazie „wra^tiSlaviensiS” jest majuskułne. Przestrzeń między krawędziami tarczy a wewnętrznymi łukami wieloliciścia wypełniają gwiazdki (**Fot. 8**). W przebadanym materiale sfragistycznym pieczęć ta wystąpiła bardzo licznie.²⁵ Posługiwano się nią, podobnie jak omówioną powyżej pieczęcią większą, do uwierzytelniania dokumentów o rozmaitym charakterze prawnym. Wśród nich znalazły się m.in. nadania odpustów,²⁶ stanowisk kościelnych²⁷ oraz różnego typu potwierdzenia.²⁸

Równolegle z pieczęcią większą oraz mniejszą z lat 1383–1419 książę Wacław używał także przez krótki czas drugiej pieczęci głównej. Wprowadzenie jej do użycia należy łączyć z przejęciem przezeń rządów w księstwie legnickim po bezpotomnej śmierci księcia Ruperta I.²⁹ Poświadczona została ona w zastosowaniu w latach 1409–1414.³⁰ Określenie jej rodzaju pojawia się w formułach sigillacyjnych: *gros Ingesigel*,³¹ *grosen Ingesigle*,³²

²⁵ GStA PK, XX. HA, Ordensbriefarchiv, nr 2509; NA Praha, Archiv České koruny, inv.č. 1242, 1243, 1244, 1245; Archiv českého velkopřevorství maltézského řádu, inv.č. 561, 822, 1737, 1738, 1739; Zemský archiv v Opavě pob. Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, inv.č. 797; Státní okresní archiv v Jeseníku, Farní úřad Vidnava, inv.č. 3; Archiwum Główne Akt Dawnych, Dokumenty pergaminowe, sygn. 37; APWr., Ks. Brzesko-Legnisko-Wołowskie, Rep. 3, nr (8)9, (9)10, (742)826; Ks. Świdnicko-Jaworskie, Rep. 12, nr 26; Klasztor dominikanek św. Katarzyny we Wrocławiu, Rep. 58, nr 95, 126; Kościół św. Krzyża we Wrocławiu, Rep. 65, nr (15)11; Klasztor św. Macieja we Wrocławiu, Rep. 66, nr (354)355, (374)376, (397)401; Fundacja św. Jadwigi w Brzegu, Rep. 68, nr (153)21; Klasztor Cystersów w Henrykowie, Rep. 84, nr (145)117; Klasztor Cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim, Rep. 88, nr 205, (230)201; Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (56)56, (57)57, (62)62, (63)63, (68)68, (70)70, (71)71, (76)76, (80)80, (82)82, (86)86, (89)89, (93)93, (95)95, (97)97, (100)100, (104)104, (108)108, (109)109, (115)115, (118)118, (126)126, (128)128, (129)129, (133)133, (137)137, (138)138, (146)146, (147)147, (148)148, (149)149, (156)156, (160)160, (163)163, (171)171–(176)176, (179)179, (183)183, (184)184, (189)189–(195)195, (198)198, (202)202–(204)204, (207)207, (208)298, (209)209, (211)211, (214)214, (219)219, (220)220, (222)222–(228)228, (230)230, (231)231, (233)233–(236)236, (238)238, (240)240–(242)242, (244)244–(252)252, (254)–(256)256, (258)258–(262)262, (264)264, (266)266, (268)268, (269)269, (270)270–(275)275, (277)277–(281)281, (283)283–(288)288, (291)291–(294)294, (296)296–(300)300, (303)303, (304)304, (305)305, (307)307, (311)311–(316)316, (318)318, (319)319, (322)322–(341)341, (343)343–(345)345, (347)347–(349)349, (351)351, (353)353, (354)354, (356)356–(365)365, (367)367, (369)369–(371)371, (374)374–(395)395, (398)398, (399)399, (401)401, (402)402, (404)404, (405)405, (407)407–(409)409, (411)411, (412)412, (414)414, (415)415, (417)417–(420)420, (422)422–(425)425, (427)427–(430)430, (432)432, (433)433, (436)436–(440)440, (442)442, (447)447–(451)451, (454)454, (456)456–(459)459, (463)463, (465)465, (466)466, (469)469, (470)470–(474)474, (476)476–(481)481, (484)484–(487)487, (491)491, (492)492, (494)494, (495)495, (497)497–(507)507, (510)510–(514)514, (517)517, (519)519, (688); Kolegiata w Opolu, Rep. 107, nr (96)95; Klasztor Augustianów w Żaganiu, Rep. 116, nr (152)153; Klasztor Benedyktynek w Strzegomiu, Rep. 123, nr 53; Dep. m. Chojnow, Rep. 132a, nr (85)30; AmWr.: (1384, 20 XII, Wrocław), (1389, 6 III), (1395, 30 III, Wrocław), (1397, 20 II, Otmuchów); AmŚ: (1396, 8 XI, Otmuchów), (1413, 8 VIII, Otmuchów); Zbiór pieczęci luźnych niewiadomej proveniencji, nr 76; APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 252, 255; APOp., Akta m. Brzeg, sygn. 37, 38, 40; AmN, sygn. 58, 59, 60, 66, 70, 95, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 111, 114, 115, 116, 123; Cechy m. Nysa, sygn. 766; AAWr., Dokumenty pergaminowe, sygn. AN. 19, T. 25; AN., T. 11; AN., T. 12; AN., T. 16; AN., T. 17; AN., T. 18; AN., T. 26; AO. 16, GG. 72; AO. 17, GG. 73; Q., MM. 3.

²⁶ APWr., Klasztor dominikanek św. Katarzyny we Wrocławiu, Rep. 58, nr 126; Klasztor Benedyktynek w Strzegomiu, Rep. 123, nr 53.

²⁷ Np. APWr., AmWr.: (1395, 30 III, Wrocław).

²⁸ Np. APWr., Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (70)70, (156)156, (160)160.

²⁹ Zob. Krzysztof R. PROKOP, *Rzekomi synowie księcia legnickiego Ruperta I. Z dziejów historiograficznej omyłki*, Genealogia 6, 1995, s. 75–88.

³⁰ APWr.: Ks. Brzesko-Legnisko-Wołowskie, Rep. 3, nr (12)14; Klasztor Cystersów w Lubiążu, Rep. 91, nr (396)390, (397)391, (407)401; Klasztor Benedyktynek św. Krzyża w Legnicy, Rep. 93, nr (82)4, (86)8, (88)10, (89)11; Dep. m. Złotoryja, Rep. 132a, nr (81)5; Dep. v. Recke, Rep. 132d, nr (4)206; APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 226, 227, 236, 256; AAWr., Dokumenty pergaminowe, sygn. V. 7a.

³¹ APWr., Ks. Brzesko-Legnisko-Wołowskie, Rep. 3, nr (12)14.

³² APWr., Klasztor Cystersów w Lubiążu, Rep. 93, nr (82)4.

grosin Ingesegil,³³ *Sigillo n(ost)ro maiori*.³⁴ Pieczęć ta pod względem ikonograficznym jest zbliżona do pierwszego typu wrocławskiej pieczęci majestatowej. W odróżnieniu jednak od niego jest okrągła o średnicy 95 mm i nie ma już w obrazie wyobrażenia postaci św. Jana Chrzyciela oraz tarczy z szachownicą. Zmianie uległ ponadto układ tarcz znajdujących się po bokach biskupiego tronu. Na umieszczonej po prawej stronie wystąpił orzeł z przepaską przez pierś, po lewej zaś sześć lilii. Wsuniecie na pierwszy plan piastowskiego orla, na co wskazuje położenie go po zaszczytnej stronie, miało zapewne na celu zwrócenie uwagi odbiorcy na pochodzenie biskupa z panującego rodu. Uwypuklenie tego faktu wynikało, jak można przypuszczać, głównie z chęci zainicjowania przez Waława objęcia rządów w księstwie legnickim. Ów stan rzeczy został także odzwierciedlony w tytulaturze w legendzie napieczętniej, w której Waław tytułuje się już nie tylko biskupem wrocławskim, ale i księciem legnickim: + *S(igillum) / wenceslai ‡ secu(n)di ‡ episcopi ‡‡ / wrat(islaviensis) ‡ duc(is) / Slezie et ‡ d(omi)ni ‡ l(i)egniczensis* (**Fot. 9**).

W praktyce kancelaryjnej pieczęć ta była stosowana najczęściej do uwierzytelniania dokumentów o charakterze wieczystym.³⁵ Wszystkie znane jej odciski wystąpiły w większości przypadków wspólnie z *contrasigillum* wykonanym w wosku czerwonym, w misce z wosku naturalnego, o średnicy 30 mm. W jego polu znajduje się orzeł z przepaską u nóg, zwrócony w prawo i otoczony inicjałami: *S(igillum) / w(enceslai) / r(uperti) / h(enrici)*, które symbolizują imiona trzech braci, synów księcia Waława I (**Fot. 10**). Na uwagę zasługuje również fakt, iż omawiana pieczęć odwrócona pojawia się także przy sigillach głównych innych Piastów legnicko-brzeskich tj.: Ruperta I,³⁶ Ludwika II³⁷ oraz jego żony, księżnej Elżbiety.³⁸ Pozwala to wysunąć przypuszczenie, iż mogła być dziedziczona.

Z okresu pełnienia przez Waława II rządów w księstwie legnickim pochodzi także pieczęć herbowa mniejsza o średnicy 37 mm, którą stosował w latach 1411–1412.³⁹ W jej polu, w trójlolistnym obramieniu z liliami między łukami, na tarczy został wyobrażony orzeł z przepaską przez pierś. Przestrzeń między łukami obramienia wypełniają pięcioramiennie gwiazdki. Po obu stronach tarczy znajdują się inicjały: W / W. Za tarczą widnieje pastorał z ozdobną krzywąsnią o motywie trójlścia w wolucie, który przedziela minuskulny napis otokowy: *S(igillum) * wenceslai * episcopi * wrat(islaviensis) * duciS * et domini * l(i)egniczensis*, w podwójnej obwódce ciągłej. W legendzie początkowe „S” oraz w wyrazach „daciS” i „l(i)egniczensis” jest majuskułne. Przerywniki między wyrazami mają formę pięcioramiennych gwiazd (**Fot. 11**).

³³ APWr., Klasztor Cystersów w Lubiążu, Rep. 91, nr (407)401.

³⁴ APWr. Klasztor Benedyktynów św. Krzyża w Legnicy, Rep. 93, nr (86)8.

³⁵ Są to np. dokumenty: APWr., Ks. Brzesko-Legnisko-Wołoskie, Rep. 3, nr (12)14; APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 254.

³⁶ APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 178, 186, 194, 195, 206.

³⁷ APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 326–329, 348, 349; AmLeg.-dok. cechowe, sygn. 2; APWr., Ks. Brzesko-Legnisko-Wołoskie, Rep. 3, nr (15)18; Klasztor Benedyktynów św. Krzyża w Legnicy, Rep. 93, nr (108)29; Klasztor Kartuzów w Legnicy, Rep. 95, nr 1a(2).

³⁸ APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 357, 365, 368, 400, 401, 403; APWr., Ks. Brzesko-Legnisko-Wołoskie, Rep. 3, nr (517)577; Fundacja św. Jadwigi w Brzegu, Rep. 68, nr (255)121; Dep. m. Złotoryja, Rep. 132a, nr (98)22.

³⁹ APWr.: Klasztor Benedyktynów św. Krzyża w Legnicy, Rep. 93, nr (84)6, (85)7; APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 232, 239. Na uwagę zasługuje fakt, iż opisana pieczęć została poświadczona w użyciu jeszcze w latach 1414 i 1418, a więc w okresie, kiedy Waław II nie sprawował już władzy w księstwie legnickim. Posłużył się nią wówczas książę Ludwik II, który przywiesił ją przy swoich dokumentach (APWr., Klasztor Benedyktynów św. Krzyża w Legnicy, Rep. 93, nr (93)15); APLeg., AmLeg.-dok., sygn. 250).

System sfragistyczny Wacława II legnickiego tworzyło więc 11 pieczęci. Wśród nich znalazły się trzy pieczęcie tronowe, jedna popiersiowa oraz siedem herbowych. Były one używane, jak wykazały przeprowadzone badania, do uwierzytelniania dokumentów o wieloaspektowym znaczeniu prawnym. Posługiwanie się w praktyce kancelaryjnej tak wieloma sigillami było bez wątpienia wynikiem sprawowania przez księcia różnych urzędów kościelnych oraz władania księstwem legnickim. Oba te obszary władzy, tj. świeckiej i duchownej, zostały również odzwierciedlone w ikonografii owych zabytków za pomocą odpowiednich wyobrażeń oraz w legendzie napieczętniej. Pozwoliło to Wacławowi nie tylko na zmanifestowanie swojego majestatu władzy, ale także na wskazanie na pochodzenie z panującego rodu.

Summary

Sphragistic system of the duke-bishop Wenceslaus II of Legnica

The duke Wenceslaus II (1348–1419) came from the Legnica-Brzeg line of Silesian Piasts. Most of his life was dedicated to the clerical career. At first he served as a bishop of Lubusz (1378–1382), then he served as an administrator and later a bishop in Wrocław (1382–1417). After the death of duke Ruprecht in 1409 who had no children, Wenceslaus gained the Duke's seat in Legnica. The only reminder of these offices is the preserved collection of eleven types of seals: three throne seals, one majestical seal with a bust and seven armorial seals. Together they formed a system performing particular functions, for example legal, informative or promotional. These seals, as it was found by an author, had a function of confirming the documents of a different legal importance. Performing various religious positions and the Duke's duties in Legnica resulted in their practical usage in such a great number. Both spheres of authority, the secular and clerical, are also reflected in the iconography of these sphragistic relics by a corresponding image within the seal area and texts in legends. Wenceslaus II was able to demonstrate honour of his Majesty as well as remind his dynasty origin.

Fotografie pieczęci

Fot. 1. Pieczęć herbowa Ruperta, Waclawa, Henryka i Bolesława (AAWr., sygn. AB., 16, N. 37)

Fot. 2. Pieczęć herbowa Waclawa II (Lit.: S. Mikucki, *Heraldyka*, tabl. 130, nr 149)

Fot. 3. Pieczęć tronowa Waclawa II, biskupa lubuskiego (Lit.: T. Goecke, W. Jung, F. Solger, W. Spatz, *Die Kunstdenkmäler*, Bd. 6, Th. 1, Berlin 1909, Abb. 6)

Fot. 4. Pieczęć popiersiowa Waclawa II, biskupa lubuskiego (Rys.: F.A. Vossberg, GStA PK, VIII HA, Sammlungen II 2, Kasten VII)

Fot. 5. Pieczęć herbowa administratora diecezji wrocławskiej stosowana przez Wacława II (AAWr., sygn. AA. 64)

Fot. 6. Pieczęć tronowa Wacława II, biskupa wrocławskiego (APWr., Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (403)403)

Fot. 7. Pieczęć herbowa Wacława II, biskupa wrocławskiego (APWr., Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (59)59)

Fot. 8. Pieczęć herbowa Wacława II, biskupa wrocławskiego (APWr., Kolegiata w Otmuchowie i w Nysie, Rep. 102, nr (209)209)

Fot. 9. Pieczęć tronowa Wacława II, biskupa wrocławskiego (APWr., Klasztor Cystersów w Lubiążu, Rep. 91, nr (396)390)

Fot. 10. Pieczęć odwrocia stosowana przez Wacława II (APWr., Klasztor Cystersów w Lubiążu, Rep. 91, nr (396)390)

Fot. 11. Pieczęć herbowa Wacława II, biskupa wrocławskiego (APWr., Klasztor Benedyktynów św. Krzyża w Legnicy, Rep. 93, nr (84)6)

Libor Martinek

K PROBLEMATICE ŽIVOTA A DÍLA JANA KARLA A JIŘÍHO KARLA SKOPŮ (TLUKŮ)

Abstract

Although there is a great amount of non-fictional literature on a topic Těšínsko, there are still several uncertain moments concerning the oldest literature relating to the region. Apart from Jiří Třanovský, other two important figures should be accentuated. They were Jan Karel and Jiří Karel Skop from the aristocratic Tluk's family from Tošonovice – both writing in Latin. The first of them studied also in Krakow, the second brother gained his education in England. Both brothers had quite interesting and adventurous lives in the then restless Europe. Jiří Karel spent the end of his life at duke of Jablonowský in Podhorec, hence the title of his poetry collection „Podhorecensia”; the second brother wrote titles „Lilia Parnassi” and „Varia epigrammata pertinentia ad Lilia Parnassi”. Some biographic work regard them to be one person („Estreicher Bibliografie”). Author of this paper proves that there were actually two different persons, each working elsewhere. Author describes life and work of each of them and evaluates their work in the context of literature of Cieszyn Silesia.

Keywords: National Literature of Cieszyn Silesia, Jan Karel Skop (Tluk/ Tluk), Jan Karel Skop (Tluk/ Tluk), the Tluk's family from Tošonovice, Estreicher Bibliography, Podhorec (Podhorzce / Podhorec)

V současnosti máme k dispozici množství odborné literatury k dějinám Těšínska. Přesto v nich nacházíme řadu bílých míst. Jedním z nich jsou starší spisovatelé Jan Karel a Jiří Karel Skopové, pocházející z rodu Tluků z Tošonovic.

O nejstarší literatuře na Těšínsku se mnoho zpráv nedochovalo. Sídlní město Těšínského knížectví zachvátil v r. 1570 požár a zničil řadu starých památek. Kromě Jiřího Třanovského¹ proto stojí za bližší pozornost literární tvorba „píšících po lacinie braci z cieskociesyňského rodu szlacheckiego Skopów, nazywanych również Tlukami: Jana Karola (ur. w 1673 r.) i Jerzego Karola; pierwszy studiował m.in. w Krakowie, drugi zaś uzyskał wykształcenie w Anglii. Obydwa wiedli stosunkowo bujne nawet awanturnicze życie w ówczesnej niespokojnej Europie. Jerzy Karol zatrzymał się pod koniec swego życia u księcia Jabłonowskiego w Podhorcach, stąd tytuł jego zbioru poetyckiego: *Podhorecensia*; Jan Karol zostawił po sobie tytuły: *Lilia Parnassi* oraz *Varia epigrammata pertinentia ad Lilia Parnassi*“².

Władysław Sikora v knize *Pisarze Zaolzia* vydané jako „Materiały pomocnicze dla szkół polskich w RC“ tedy uvádí, že bratrem Jana Karla Skopa, zvaného též Tluk, byl Jiří Karel Skop. Autor nicméně ve výše citované větě nepřesně tvrdí, že šlo o šlechtický rod Skopů, zvaných též Tluky. Pořadí příjmení by bylo třeba změnit – šlo o šlechtický rod Tluků

¹ V souvislosti s exulanty Tranosciem a Sargankem je třeba zmínit edici Jan MALURA – Pavel KOSKA (eds.), *Čistý plamen lásky, Výbor z písní pobělohorských exulantů ze Slezska*, Brno 2004.

² „latinsky písících bratrů z českotěšínského šlechtického rodu Skopů, zvaných rovněž Tluky – Jana Karla a Jiřího Karla; první z nich studoval mj. v Krakově, druhý získal vzdělání v Anglii. Oba vedli poměrně pestrý a dobrodružný život v tehdejší neklidné Evropě. Jiří Karel se ke konci svého života zdržoval u knížete Jablonowského v Podhorcích, odtud název jeho básnické sbírky *Podhorecensia*; druhý po sobě zanechal tituly *Lilia Parnassi* a *Varia epigrammata pertinentia ad Lilia Parnassi*“ (Władysław SIKORA, *Pisarze Zaolzia*, Český Těšín 1992, s. 5).

z Tošonovic, pouze tito zmínění bratři svá díla podepisovali příjmením Skop. Co se týče rodu Tluků z Tošonovic a na Domaslavicích, k němu dnes existuje dostatek literatury.³ Příjmení Skop si mohli zvolit, což předkládáme pouze jako hypotézu, za literární pseudonym nebo z osobních důvodů (Jan Karel se v období protireformace nemohl vrátit z ciziny na Těšínsko a *expressis verbis* uvádí, že přišel i o své dědictví, důvod, proč se Jiří Karel nevrátil do Těšína a uchýlil se do Podhorců, není znám, mohly to být opět majetkové poměry), na základě znamení z rodového erbu (škopek – skop); tímto jménem se samozřejmě hlásí k Těšínsku.

Máme tedy věřit spisovateli Ignacymu Krasickému, že Jiří Karel Skop se narodil v obci Podhorzec (dnes Podhorce) ve východním Malopolsku⁴ v rolnické rodině?⁵ Skutečností, kterou si můžeme ověřit z autobiografických poznámek, je, že se náhodou dostal v mládí do Anglie, kde podle Tadeusze Sinka získal vzdělání („w naukach był wyćwiczony“⁶), pak se odebral do Švédska, kde byl po delší službě ve švédské kavalerii jmenován rotmistrem jízdy. Ke konci svého bohatýrského života se přestěhoval (nikoli navrátil, jak tvrdí Krasicki) na statky svého protektora, knížete Józefa Aleksandra Jabłonowského (1711–1777) do Podhorců, podle kterých nazval svou sbírku latinských veršů *Podhorecensia* (Lemberg: Bractwo Św. Trójcy, 1754). V době vydání knihy měl osmdesát čtyři let a o jeho dalších osudech není nic známo.

Má pravdu Karol Estreicher ve své „Polské bibliografii“, kde píše, že „autorem [*Epigrammatum Libri Qvatuor*, Frankfurt nad Odrou: Chr. Zeitler, 1705; dedikováno Friedrichu III.] jest niewątpliwie ten sam Skop, co i następnego zbiorku [*Podhorecensia*], choć tam nosi imiona Carolus Georgius, a tu samo Karol. Wskazuje na to identyczny charakter wierszy. Był on Ślązakiem, a nie pochodził z Podhorzec!“⁷⁸ Tím pádem je zde Karlu Skopovi kromě *Epigrammatum Libri Qvatuor* a *Lilia Parnassi...* („Berolini, około 1704“, ibidem) připísáno také další dílo – ona zmíněná *Podhorecensia Seu Fragmenta Varia composita et lecta, collecta, selecta* (A Georgio, Carolo, Ekwuite, Skop Originis prognatae Polonia, Educato in Britania. Praefecto Equestri in Svecia; s dedikací: *Jos. Alex. Jablonowski*).

V Estreicherově bibliografickém slovníku tedy splývají Jan Karel i Jiří Karel Skopové v jednoho autora (Jana Karla Skopa), jak lze usoudit z jednoho autorského hesla i výše citovaného názoru, že v případě sbírky *Podhorecensia* jde nepochybně o téhož autora jako u oněch knih epigramů díky podobnému (dokonce identickému) charakteru básní, což je mimochodem v rozporu s literaturou uvedenou v hesle.⁹ Estreicher snad mohl mít za to, že se Jan Karel později podepsal i jako Jiří Karel Skop (jenže proč by tak učinil?).¹⁰ Sloučení

³ Např. Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*. Brno 1938, s. 902; Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*. Brno 1991, s. 230; Jiří STIBOR, *Genealogické poznámky k rodu Tluků z Tošonovic, 1. část*, Těšínsko, 1994, č. 3, s. 6–9; TÝŽ, *Genealogické poznámky k rodu Tluků z Tošonovic, 2. část*, Těšínsko, 1994, č. 4, s. 13–17; TÝŽ, *Tlukové z Tošonovic, Dokončení*, Těšínsko, 1995, č. 1, s. 1–8; TÝŽ, *Šlechta v matrikách Těrlicka 1679–1766*, in Archiwa i archiwalia górnośląskie, I, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008, s. 11–66.

⁴ Osada Podhorzec byla uváděna již před rokem 1400. Po druhé světové válce připadla Sovětskému svazu, v současnosti se nachází na západní Ukrajině.

⁵ Ignacy KRASICKI, *O rymotwórstwie i rymotwórcach*, in Dzieła, sv. 3, Warszawa, druk Pijarów 1803, s. 223.

⁶ Tadeusz SINKO, *Jerzy Karol Skop, chłop-humanista z w. XVIII*, Eos, sv. 13, Lvov 1907, s. 161–197.

⁷ „autorem je nepochybně tentýž Skop jako další sbírky, i když se tam podepisuje jako Carolus Georgius a zde jen Karel. Poukazuje na to stejný charakter básní. Byl Slezanem a nepocházel z Podhorců!“.

⁸ Karol ESTREICHER (ed.), *SKOP /Tluk / Karol*, in Bibliografia Polska, sv. 28, série III, Kraków 1903, s. 180.

⁹ Estreicher se ve svém hesle zároveň odvolává na starší články nebo příspěvky T. SINKO: *Jerzy Karol Skop*, s. 161nn; TÝŽ, *Rozprawy Akademii Umiejętności* (filolog.), roč. XLV, s. 350; *Encyklopedyja polska*, sv. XXI, s. 169.

¹⁰ Novější bibliografie pochopitelně rozlišují zřetelně Jana Karla Skopa (Tluka) jako autora děl *Lilia Parnassi edita sub felicissimis auspiciis Serenissimi et Potentissimi Principis Friederici III* a *Varia epigrammata perti-*

obou autorů do jedné osoby odporuje údaj o věku autora, jenž o sobě v *Podhorecensii* uvádí, že v době vydání knihy v r. 1754 měl osmdesát čtyři let, z čehož lze usoudit, že se narodil v r. 1670. Kromě toho jsou jeho životní osudy odlišné od těch, o nichž nás v autorském medailonku v „Lilich“ a „Epigramech“ zpravuje Jan Karel a k nimž se ještě vrátíme. Svou roli také sehrává rozdílná umělecká úroveň děl obou autorů, což si Estreicher neuvědomil, protože je evidentně podrobněji nečetl a následně neporovnal (liši se poměrně výrazně i žánrově¹¹). Zatímco Jan Karel píše poměrně vyspělé a originální latinské verše (byť i u něj se vyskytují slabá místa¹²), Jiří Karel, „ten oświecony wojażer z XVIII. w. wlecze za sobą jeszcze dużo – średniowieczny“^{13, 14}. Podíváme-li se podrobněji na způsob tvůrčí práce Jiřího Karla, pak ten jako by vycházel z poznámek v nějakém svém zápisníku pocházejícím snad z doby jeho školních studií, kdy se cvičil v psaní vlastních básní na antická témata: „Tak dziwnem zrządzieniem losów humanista w. XVIII postępuje wprost odwrotnie niż naśladowcy Rzymian z w. XVI i XVII. Ci, przejmując z malemi zmianami wiersze starożytnych, ozdabiali te centones własnem nazwiskiem. On swe szkolne elaboraty podszycwał (bez zamiaru doli) pod imiona Juwenala, Persiusa, Owidiusa. (...) Zamiast ośmdziesięcioceteroletniego chłopca, który w lwowskiej bibliotece szuka pożywienia ducha, by mógł godnie opiewać Jabłonowskich, wiedzieliśmy szkolara, który się ćwiczy w robieniu własnych wierszy na tematy starożytne“^{15, 16}. U obou bratrů se výrazně liší vztah ke katolické

nentia ad Lilia Parnassi praesenti saeculo nunc primum edita et facta anno scilicet MDCCII die vero a vedle něj Jiřího Karla Skopa coby autora díla Podhorecensia seu fragmenta varia composita et lecta, collecta, selecta. Impressa I Ianuarii (Polska Biblioteka Internetowa). Jde o mechanické dělení na základě autorského jména.

¹¹ *Podhorecensia* jsou skutečně *Fragmenta varia*, nejen *composita*, ale také autorova *lecta, collecta, selecta*, jak je již patrné z jejich titulu. Jednu pětinu obsahu této sbírky obsahují výpisy z latinských básníků.

¹² Walther Ludwig konstatuje, že humanistická slabá místa vyhnáného Slezana nelze přehlédnout. Jeho básnická latinská výrazová schopnost je místy omezená. Je zřejmé, že ex-dominikán postavil své humanistické vzdělání na podporu zajištění své existence po svém odtržení od katolického náboženství a ztrátě svého hmotného dědictví v Těšíně. Blíže Walther LUDWIG, „*Alter Naso miser sum datis, stemmate, vita*“ – *Der Glaubensflüchtling Johann Carl v. Skop genannt Tluck und die Tristien Ovids*, in *Humanistica Lovaniensia. Journal of neo-latin studies*, vol. LIV, Leuven, 2005, s. 342–343). [Centones – centony jsou básně koncipované jako mozaiky citátů klasických autorů; v kontextu antiky jde zejména o skladby „sešitě“ z veršů nebo částí veršů převzatých z Homéra či Vergília. Fragmenty epické poezie jmenovaných kanonických tvůrců se přitom v centonárních textech stávají součástí nového významového horizontu a žánrového kódu. Svou formální i obsahovou koncepcí tak centony poněkud svérázným způsobem dovršují antickou tradici tvůrčí nápodoby zvanou *imitatio cum variatione*. Srov. např. *Slovník antické kultury*, Praha 1974; *Encyklopedie antiky*, Praha, 1973; Gian Biagio CONTE, *Dějiny římské literatury*. 2. revid. a dopl. vydání. Přel. Dagmar Bartoňková et al. Praha 2008].

¹³ „tento osvěcený cestovatel z 18. stol. vleče za sebou ještě hodně středověkého“.

¹⁴ T. SINKO, *Jerzy Karol Skop*, s. 194.

¹⁵ „Zvláštním řízením osudu postupuje humanista 18. století přímo opačně než následovníci Římanů z 16. a 17. stol. Ti přejímali s malými obměnami verše antických autorů a ozdobovali tyto centones vlastním jménem. On své školní elaboráty vydával (zcela nezámyslně) pod jmény Juvenala, Persia, Ovidia. (...) Namísto čtyřiaosmdesátiletého rolníka, jenž ve Lvovské knihovně hledá potravu ducha, aby mohl hrdě opěvovat Jabłonowské, viděli jsme žáka, který se cvičí v psaní vlastních básní na antická témata“ (T. SINKO, *Jerzy Karol Skop*, s. 176).

¹⁶ Sinko si ve 30. letech minulého století uvědomuje určitou podobnost mezi „Podhorenciemi“ Jiřího Karla a básněmi Jana Karla. Jiří Karel také popisuje v sedmnácti epigramech nejvýznamnější země Evropy a šest měst (Řím, Benátky, Elbląg, Amsterdam, Glückstadt, Moskvu), také píše o původu jmen dvanácti měsíců, rovněž nemá rád Židy a Francouze, nejednou píše básně na témata římských přísloví, rozvádí Šalomounovy výroky, připomíná Descartese. Pokud k tomu přidáme oblibu leoninských veršů, pak vyčerpáme podobnost obou autorů (Tadeusz SINKO, *Zapomniane humanista śląski. Jan Karol Skop z Cieszyna*, in *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku*, roč. 2, Katowice, Nakladem Towarzystwa, 1930, s. 141). Ztotožnění obou autorů podle Sinka protřepe rozdíly v křestních jménech, rozdíly věku a životních osudů. „Raczej należy przypuścić, że Jerzy Karol był jednym z 10 braci Jana Karola, dostał od brata egzemplarz jego Lilia i Epigrammata a naśladował je“ (Spíše se můžeme domnívat, že Jiří Karel byl jedním z deseti bratrů Jana Karla, od něhož

církvi – zatímco Jan Karel se s ní rozešel, „na jezuity dští síru“, Jiří Karel velebí lvovského arcibiskupa, vychvaluje moudrost jezuitů a jejich misionářské úsilí, oslavuje theatiny¹⁷ a s kritikou nešvarů uvnitř církve se u něj nesetkáváme.

Každopádně Jiří Karel nepocházel z rolnické rodiny z Podhorceů; v tom má Estreicher pravdu (ostatně těžko si lze představit, že by se synkovi z rolnické rodiny dostalo v 18. století vzdělání v latině, v evropské historii či kultuře, aby dokázal napsat v latině poezii prozrazující široké všeobecné vzdělání, byť by se jako „pacholek mladého šlechtice“¹⁸ dostal do Anglie, kde se naučil latinsky; avšak i pro popření tohoto tvrzení by se našla výjimka z pravidla: příkladem může být osud českého katolického duchovního, dějepisce a spisovatele Tomáše Pešiny z Čechorodu (1629–1680), jehož otec byl řezníkem, ale přesto se mu dostalo kvalitního vzdělání, což diskurs opět poněkud komplikuje).

Władysław Sikora o Janu Karlu Skopovi uvádí, že studoval v Krakově (prameny a literatura nejsou v brožůře *Pisarze Zaolzia* uvedeny, pravděpodobně je čerpáno z článku Tadeusze Sinka v časopise *Zaranie Śląskie*). Stanisław Kot tvrdí, že „jakimś krewnym tego poety musiał być Jerzy Karol Skop, jego rówieśnik wiekiem i rodzajem talentu, o którym pisał Sinko w Eos“¹⁹ s odkazem na práci Roberta Arnolda *Geschichte der deutschen Polenliteratur*.

Jde snad o jednu osobu, jak naznačuje Estreicher, která se z neznámého důvodu podepsovala různými křestními jmény Jan Karel Skop (*1673²⁰ / 1674²¹ – † ?)²² a Jiří Karel Skop

obdržel exemplář „Lilií“ a „Epigramů“ a napodobil je; T. SINKO, *Zapomniane humanista śląski*, s. 141). Pokud by Jiří Karel zmíněné publikace skutečně dostal, znamenalo by to, že k tomu došlo při osobním setkání, popřípadě zprostředkovaně. Avšak v době vydání obou bratrových knih by Jiří Karel Skop měl pobývat ještě v Anglii nebo již sloužit ve švédské armádě – nicméně i tato hypotéza by byla s větší dávkou fantazie možná. Každopádně autor „Podhorecensii“ sloužit ve švédské armádě musel, a to zřejmě za Karla XII., jemuž také věnoval vzpomínku, přičemž jeho prožitek Velké severní války (1700–1721) byl zjevně autentický, jak lze usoudit z epigramu *Glikstat alias fortunata Domus, sub qua rex Sueciae ictu tormenti periiit* (v době zahájení Severní války bylo Jiřímu Karlovi 30 let, kdežto tou dobou byl Jan Karel ve Frankfurtu nad Odrou, kde o rok později, v době zahájení švédsko-polské války, dokonce promoval na univerzitě). Jiří Karel za Polsko nikdy neriskoval život, nicméně jako vlastenec slaví v panegyriku na krále Jana III. Sobieského jeho vítězství nad Turky u Vídně v r. 1683. Na saské, švédské a moskevské lupiče v Polsku během Severní války si stěžuje v rozsáhlé poemě *Pharsalia Sarmatica seu bellum civile in regno Poloniae*, napsané podle Lúkiánova vzoru, v níž vede paralelu mezi občanskou válkou v Římě a v Polsku (T. SINKO, *Jerzy Karol Skop*, s. 186 an.). Politicky straní Stanisławu Bogusławu Leszczyńskému (polskému králi Stanisławu I.), jenž byl spjat i s rodem Jabłonowských (jeho matkou byla Anna Kateřina Jabłonowská, dcera Stanisława Jana Jabłonowského), a mecenáš Jiřího Karla Skopa – Josefa Alexandr Jabłonowský – byl mj. poslem Stanisława Leszczyńského k francouzskému králi Ludvíku XV.

¹⁷ Theatini – řád kleriků, jež se řídí augustiniánskou řeholí. Založil jej r. 1524 v Římě Gaetano di Thiene (+1547, kanonizován 1671, z toho kajetáni) a Giampietro Caraffa, v té době biskup v Chieti (lat. Theate, a odtud název theatini). Téhož roku byl řád schválen Klementem VII. Oba zakladatelé byli členy římského bratrstva, vzniklého r. 1515 a nazývaného „Oratoř božské lásky“, která k charitativnímu životu připojila péči o nemocné.

¹⁸ Tomu protirečí nakonec i krátká zmínka Jiřího Karla o svém nešťastném osudu – sice začleněná do poemky *Militis Hispani propria de sorte querela*, přitom může jít jen o metaforu v uměleckém díle –, v níž srovnává život mnicha a vojáka, který dobře poznal z vlastní zkušenosti: „Lepiej było nie rodzić się pod takim królem, jak mój. W kolebce zapisał mnie do wojska, w kwiecie młodości kazał porwać z domu...“ (Bylo by lepší se nenarodit pod takovým králem, jako byl můj. V kolebce mě zapsal do armády a v rozpuke mládí mi poručil odejít z domova; T. SINKO, *Jerzy Karol Skop*, s. 183); je zřejmé, že syna rolníka by jeho král již od kolébky nepředurčil k vojenské kariéře, kdežto v rodu Tluků z Tošonovic si několik z jeho členů právě takovou životní dráhu zvolilo.

¹⁹ „nějakým příbuzným tohoto básníka musel být Jiří Karel Skop, jeho vrstevník věkem a druhem talentu, o kterém psal Sinko v Eos“ (Stanisław KOT, *Zaniedbania polskie wobec kulturalnej przeszłości Śląska, Zaranie Śląskie*, 1929, seš. 4, s. 218).

²⁰ Tadeusz Sinko uvádí, že z básnickovy autobiografie zveřejněné v „Liliích“ a „Epigramech“ se dozvídáme, že Jan Karel Skop se narodil v r. 1673 v Těšíně (Tadeusz SINKO, *Awanturnicy poeta cieszyński z początku XVIII w.*; *Zaranie Śląskie*, 1930, roč. 6, seš. 2, s. 53; TÝŽ, *Zapomniane humanista śląski*, s. 212).

(*asi 1670 – † po 1754)? Kromě rozdílných dat narození autorů a jejich životních osudů tomu nenavědčuje ani dedikace knižních děl *Podhorecensia* (knižeti Jabłonowskému) na straně jedné a knih epigramů pruskému králi Bedřichu III. na straně druhé. Účast latinských humanistů ve dvou kulturách (polské a německé), jak zdůrazňuje Mieczysław Klimowicz, nebyla v 18. století ničím výjimečným;²³ totéž platilo i pro Jana Karla Skopa. Na základě autorských podpisů se lze domnívat, že alespoň v případě Jana Karla šlo o šlechtice.²⁴

Tadeusz Sinko později otiskl příspěvek *Awanturnicy poeta cieszyński z początku XVIII w.*²⁵ na stránkách časopisu *Zaranie Śląskie* v návaznosti na Kotův článek *Zaniedbania polskie wobec kulturalnej przeszłości Śląska*²⁶ a na heslo Skop v Estreicherově *Bibliografii Polskiej*. Sinko se zde již nepřidrží svého názoru z r. 1908, že v případě Jiřího Karla Skopa jde o humanistu rolnického původu („chlop-humanista“), ale přichází s myšlenkou, že mohlo jít o staršího bratra Jana Karla Skopa, tedy rovněž o příslušníka těšínské šlechty: „Zważywszy, że Jan Karol miał dziesięciu braci (5 młodszych i 5 starszych), możemy Jerzego Karola uważać za jednego ze starszych, który za młodu parał się także studjami²⁷ po szkołach zagranicznych (tam się nauczył pisania wierszy łacinskich), a potem żołnierką, ale, pozyskawszy patrona w magnacie polskim, spolonizował się i zamiast pisać się Ślązakiem, nazywał się potomkiem rodu pochodzenia polskiego (*originis prognatae Polonia*)“.^{28 29}

²¹ Walther Ludwig stanovuje rok narození 1674: „ELIsIVs natVs sVM, sl fas DICere Vere est“ (LI IV V VM I DIC). Podle německého badatele chronogram v tomto verši uvádí rok narození 1674, v citovaném exempláři knihy je však místo požadovaného „sVM“ vytištěno „sVm“.

²² V autobiografické výpovědi na konci čtvrté knihy *Epigrammata varia* a tím na konci celé básnické knihy zveřejněné kolem r. 1704 pod skromným titulem *Lectori: ne pagina vacua remaneat se nachází důležitá informace: „Si quis erit, qui scire volet mea fata diesque, / Versiculos breviter perlegat hosce, sciet. / ELIsIVs natVs sVM, sl fas DICere Vere est, / Quod Silesia gens surgat ab Elysia. Cureus / Patria Carpathio Theschen vicina Typhoeo / Est, a principibus condita Sarmaticis“ (Bude-li někomu dáno, kdo bude chtít znát mé osudy a dny, / ať přečte krátce tyto veršíky a bude to vědět. / Jako Elysejce jsem se narodil [v roce 1674; W. L.], s dovolením / říci pravdu, neboť slezský kmen vyšel z elysejského. Mou / vlastí je Těšín, blízko karpatského Tyfoa, / založeného sarmatskými knížaty; W. LUDWIG, „Alter Naso miser sum datis, stemmate, vita“ – *Der Glaubensflüchtling Johann Carl v. Skop genannt Tluc und die Tristien Ovids*, s. 336, 338). Poté se zmiňuje o tom, že patří do rytířského stavu jak ze strany otce, tak i matky (z matčiny strany je rod dokonce ještě významnější než ze strany otce). A jak podotýká Ludwig, autor oděl v závěrečné básni svou autobiografii do srovnání se životopisem Ovidia jako exulanta.*

²³ Mieczysław KLIMOWICZ, *Polsko-niemieckie pogranicza literackie w XVIII wieku: problemy ucześnictwa w dwu kulturach*. Warszawa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998; *Deutsch-polnische literarische Grenzgebiete im 18. Jahrhundert: Probleme der Teilhabe an beiden Kulturen*. Aus d. Poln. übers. Berlin, Weidler, 2004.

²⁴ Čtou se i varianty básnickova příjmení s předložkou „von“: Schkopp, Carl von; Schkopp, Karl von; Scopp, Carl von; Scopp, Karl von; Skop, Carolus; Skop, Joh. Carolus; Skop, Johann Carl von; Skop, Johann Karl von; Skop, Johannes Carolus; Skop, Karl von; Skop-Tluk, Joh. Carolus; Skop-Tluk, Johannes Carolus; Skop-Tluk, Jan Karol; Skopp, Carl von Skopp; Karl von Tluk; Tluk, Carolus [Skop, Jerzy Karol].

²⁵ T. SINKO, *Awanturnicy poeta cieszyński z początku XVIII w.*; s. 53–58.

²⁶ Stanisław KOT, *Zaniedbania polskie wobec kulturalnej przeszłości Śląska*, *Zaranie Śląskie*, 1929, seš. 4, s. 216–222.

²⁷ V citátech respektujeme starší normu polského pravopisu („studjami“).

²⁸ „Vezmeme-li v úvahu, že Jan Karel měl deset bratrů (5 mladších a 5 starších), můžeme Jiřího Karla považovat za jednoho ze starších, který v mládí také studoval na zahraničních školách (tam se naučil psaní latinských básní) a pak sloužil ve vojsku. Poté, co získal patrona v polském magnátovi, popořčil se a místo toho, aby se označil za Slezana, nazýval se potomkem polského šlechtického rodu (*originis prognatae Polonia*)“ (T. SINKO, *Awanturnicy poeta cieszyński z początku XVIII w.*, s. 58).

²⁹ Poznaňská badatelka Marlena Puková si v článku o Janu Karlu Skopovi povšimla, že v jeho biografii nesouhlasí údaje o počtu jeho bratrů. Básník jednou uvádí, že měl pět starších a pět mladších bratrů (verš 12), podruhé, že „został wydziedziczony na rzecz swoich dziesięciu braci“ (byl vyděděn ve prospěch svých devíti

Každopádně šlo o dvě různé osoby, z nichž každá působila v dospělém věku jinde. Byla konfiskace majetku během katolické protireformace na Těšínsku, kdy majetek protestantů, kteří nepřestoupili na katolickou víru, propadl ve prospěch jezuitů, jak o tom píše Sinko v souvislosti s Janem Karlem, důvodem k tomu, aby se rovněž Jiří Karel Skop (Tluk) odebral rok před svou smrtí jinam než do rodného města, tedy do Podhorců? Jiří Stibor píše, že o náboženském vyznání Tluků v 16. století nejsou žádné důkazy, takže můžeme předpokládat, že mnozí příslušníci původně katolického rodu se stali „stejně jako převážná většina domácích rodů luterány“³⁰ a v této víře nepochybně setrvali až do 18. století, které nás zajímá. U Jana Karla Skopa (Tluka) šlo nicméně o odpadlictví od víry, zpočátku směřoval ke kněžské dráze. Své školní vzdělání získal nejspíš na čtyřtřídní latinské jezuitské škole, založené v Těšíně v r. 1674 (v každé třídě žáci pobývali i více let). Poté byl poslán na studia do Krakova. Následovala studijní a vzdělávací cesta do Benátek, popř. Padovy a na španělskou univerzitu do Salamanky. Doprovázel ho Vincentius Pniewski, na kterého – po té, co se stal provinciálem polské řádové provincie dominikánů – napsal epigram. Pniewski byl nejspíš určen mladému šlechtici jako preceptor. Jejich cesta vedla z Těšína nejspíše do Vídně a odtud přes Villach, Udine a Treviso do Benátek, odtud cestovali přes severní Itálii (mj. přes Padovu, kde asi také navštívil univerzitu) do Pavie a Milána, pak buď přes Turín a Alpy nebo přes Janov do jižní Francie, kde procestovali Marseille, Nîmes, Montpellier, Narbonne a Perpignan, až konečně přes Barcelonu a Zaragozu dorazili do Salamanky, kde Jan Karel po určitou dobu studoval. Pokud vezmeme v úvahu, že do Krakova přišel asi v sedmnácti letech, můžeme tuto studijní cestu zařadit zhruba do let 1691–1695. Dosud se jeho život odvíjel obvyklým způsobem mladého šlechtice, jemuž rodiče umožňují vzdělávací cestu. Pak nastal obrat, neboť se v určité době stal knězem a dominikánem – místo je neznámé. Možná byl od počátku vybrán rodiči k duchovní dráze. (V Těšíně byl starý dominikánský klášter, ve kterém se nacházelo pohřebiště piastovských vévodů z Těšína.) Snad vystoupil do řádu v Salamance, snad až v Římě, každopádně s Pniewským odcestoval ze Salamanky do Říma (prošel přitom přes Pisu, Florencii a Sienu), kde se s ním opět setkáváme, ale již v dominikánském klášteře. Podle své autobiografické výpovědi zde pobýval asi tři roky, tedy zhruba v letech 1696–1699. Pak nastal překvapující obrat. Jan Karel opustil dominikánský klášter, aniž o tom informoval své řádové představené. Tím fakticky z dominikánského řádu vystoupil. Mohla snad za to nějaká báseň, kterou si proti sobě popudil své nadřízené: *miser epise meo carmine damna fero* („já ubohý jsem byl poškozen [jako Ovidius] svou básní“)³¹. Zdá se, že potom se bez prostředků a nemocný nějakou dobu ještě zdržoval v římském úkrytu a že byl tajně podporován přáteli. Za ideový důvod k opuštění kláštera později označuje svou „amor verae“, popř. „purae religionis“, jiným důvodem bylo odmítnutí celibátu. Posléze cestoval přes Brenner do Německa, kde přijal evangelickou konfesi a v r. 1699 se dal naverbovat jako voják kurfiřta Friedricha Braniborského. Následkem toho byla ztráta jmění, konfiskace jeho majetku v Římě řádem, zadržení jeho otcovského dědictví, umožněné politikou císaře Leopolda, kterému dává za vinu

bratrů; Marlena PUK, *Jan Karol Skop z Cieszyna jako duchowy spadkobierca Owidiusza*, Terminus, 2006, roč. 7, č. 1, s. 85). My v tom rozpor nespátřujeme, neboť to vypovídá jediné o tom, že se ještě jeden z deseti bratrů nezúčastnil dědického řízení po otcově smrti; mohlo jít buď o Adama Tluka, o němž víme, že byl smrtelně raněn v bitvě s Turky a při cestě domů zemřel, nebo o staršího bratra Jiřího Karla, jenž v té době rovněž nepobýval na Těšínsku. Pak by se však dědického řízení po otci nezúčastnili dva bratři. (Studii M. Pukové se zde podrobně nevěnujeme, neboť se specificky soustřeďuje k srovnání Ovidiových *Tristia* a *Ex Ponto* s dvěma *Epitaphium* obsaženými ve Skopových „Lilích“ a ve čtvrté knize „Epigramů“.)

³⁰ J. STIBOR, *Genealogické poznámky k rodu Tluků z Tošonovic*, 1. část, s. 8.

³¹ [Jan Karel SKOP], *Caroli a Skop alias Tluk Epigrammatum libri quatuor*, Francofurti ad Viadrum, Christoph Zeitleri, 1704, p. 198.

i ztrátu spojení s jeho rodinou v Těšíně. Za rakouského císaře Leopolda I. probíhala na Těšínském Slezsku protireformace. Podle císařského výnosu z r. 1673 museli evangeličtí občané, kteří nepřijali katolickou víru, opustit město a prodat své domy katolíkům.

Svou první tištěnou sbírku básní, nazvanou podle devíti lilí vyrůstajících ze škopku v rodovém erbů *Lilia Parnassi* a vydanou v r. 1700 v Berlíně, věnoval Jan Karel braniborskému kurfiřtovi. V letech 1700–1701 se asi nechal propustit z vojenské služby, aby imatrikuloval na univerzitě ve Frankfurtu (28. dubna 1701). K „Liliím“ připojil v r. 1702 ještě soubor epigramů *Varia epigrammata pertinentia ad Lilia Parnassi*. Poté své básně znovu zredigoval a pod titulem *Caroli a Skop alias Tluk Epigrammatum libri quatuor* je vydal znovu kolem r. 1704 ve Frankfurtu nad Odrou (k nim byla připojena bez paginace kniha V: *Epigrammatum liber V*).

Kolem r. 1704 zahájil Jan Karel Skop (Tluk) věnování svých *Epigrammatum libri quatuor* pruskému králi těmito slovy: *Audet peregrina Musa Patriae exul et afflicta conspectum Regiae Majestatis subire* („Moje cizozemská, ze své vlasti zapuzená a nouzí trpící Múza se odvažuje předstoupit před oči Vašeho královského Majestátu“). Celá řada básní z „Epigramů“ je adresována osobám v Berlíně nebo ve Frankfurtu, od kterých Jan Karel obdržel pomoc nebo si ji vyprosil, či v ni doufal, včetně samého krále.³² Zvláštní skupinu tvoří básně na krajany, kteří se rovněž z náboženských důvodů uchýlili pod ochranu kurfiřta a krále. Další osudy Jana Karla nejsou dosud známy, snad skutečně podlehl nemoci, o které mluví v předmluvě ke čtenáři (ke druhému vydání knihy údajně kromě snahy o opravu chyb z předchozího vydání přistoupil i s ohledem na své špatné zdraví, které ho stále trápilo a dovádělo k té části filozofie, která podle svědectví Platona [srov. Phaidon 61c] spočívá ve vědomí smrti: *Quod vero tam celeri gradu ad secundam editionem progressus sim, id ad-versae valetudinis meae ratio effecit, quae me hactenus haud interrupta quasi consuetudine vexavit et adhuc quotidie vexat et ad illam philosophiae partem, quae Platone teste mortis meditatio est, relegat*).³³

Jak vysvětlit zjevně podobný charakter všech uvedených latinských děl, kterým se Estreicher nechal zmýlit? Jedině snad tak, že se oběma bratrům dostalo podobného vzdělání, což je vysoce pravděpodobné, pokud šlo o příslušníky těšínské šlechty Tluků (Skopů). Jiří Stibor připomíná v souvislosti se značným zájmem o studium potomků rodu Tluků u otců jezuitů v Těšíně, že se tak dělo bez ohledu na vyznání: „Závěť Adama Václava Pačinského hr. z Tenčina, zemského hejtmána kn. Těšínského (dat. Těšín, 29. 5. 1724) pamatovala štědrým odkazem na zřízení fundace pro 16 chudých šlechticů domácího původu“³⁴. Nicméně o Jiřím Karlovi tvrdí Tadeusz Sinko, že se mu vzdělání dostalo v Anglii³⁵ (není zcela jisté, zda nejprve gymnaziálního, tedy po absolvování jezuitské školy v Těšíně,³⁶ jak

³² podrobněji viz W. LUDWIG, „*Alter Naso miser sum datis, stemmate, vita*“ – *Der Glaubensflüchtling Johann Carl v. Skop genannt Tluck und die Tristien Ovids*, s. 334–335.

³³ Od archivního výzkumu biografie Jana Karla Skopa (Tluka) v Berlíně, Římě, Salamance, Vidni, Krakově nebo Těšíně, který by mohl přinést nové údaje, jsme upustili. Nemohla zde být podána ani podrobná analýza jeho básní, ale to může být jedním z badatelských úkolů do budoucna.

³⁴ J. STIBOR, *Tlukové z Tošonovic, Dokončení*, s. 1.

³⁵ Sinko v souvislosti s literárním zápisníkem Jiřího Karla tvrdí: „Mógł to być szkolny zeszyt młodego chłopaka, który w jakimś Collegium angielskiem zbierał z autorów szkolnych sentencje do okrasz własnych wierszy i na tematy starożytnych pisał waryacje“ (Mohl to být školní sešit mladého chlapce, který v nějakém anglickém college sbíral ze školních autorů sentence k ozdobení vlastních veršů a na antická témata psal variace; Sinko 1907: 176). Humanistickou anglickou college si lze i v tomto vzdělávacím duchu bezpochyby dobře představit, avšak co bychom si ze známých historických příčin představit rozhodně nemohli, by byla existence jezuitské školy v Anglii 17.–18. století.

³⁶ Na autorovu zkušenost s versifikacními cvičeními typickými pro jezuitské vzdělávání upozorňuje Sinko v souvislosti s téměř všemi básněmi Jiřího Karla Skopa, které autor nazval antickými jmény.

se domníváme i přesto, že Sinko předpokládá, že se Jiří Karel vzdělával v nějakém anglickém college, nebo až univerzitního). Z angličtiny ve své knize Jiří Karel i překládal, zatímco tento jazyk Jan Karel zřejmě neovládal, resp. z něj nepřekládal (znal sice některé anglické autory, ale ty mohl číst i v latině nebo v překladech).

Domněnku, že šlo o rolníka z Podhorců, jak tvrdí Krasicki a zpočátku i Sinko, který se naučil latině tak dokonale, že v ní dokázal literárně tvořit, jsme již odmítli. Kromě toho žádný rod Skopů (Tluků) není v té oblasti doložen. Stibor uvádí, že Tlukové z Tošonovic jsou rod, trvale usedlý na Těšínsku ve vsi Tošonovicích. Vývoj jejich rodu Stibor sleduje od poloviny 15. stol. až do závěru 18. stol., kdy mizí z řad těšínských stavů. „Příslušníci rodu se honosili polským erbem Rawa, totiž žlutým škopkem v modrém štítě, z něhož čnělo devět stříbrných lilí se zelenými stonky a listy.“³⁷

Ocitujme ještě informace Tadeusze Sinka o Jiřím Karlu Skopovi ze zmíněného Estreicherova hesla v „Polské bibliografii“: „Chłop-humanista. Nie na świeczniku, jak Poniński [autor latinských *Saty*; pozn. L. M.], lecz w ciemności podhoreckiej chaty (w dzisiejszym powiecie stryjskim) spisywał swe wiersze stary oficjalista ks. Józefa Aleksandra Jabłonowskiego, Jerzy Karol Skop. Dostawszy się w młodości (prawdopodobnie jako pacholek jakiegoś panięcia) do Anglii, nauczył się tam na tyle po łacinie, że mógł pisywać wiersze, gdy po różnych życia kolejach wrócił na łaskawy chleb do Podhorzec. Wydane w r. 1754 we Lwowie *Podhorecensia* (tytuł długi), zawierają prócz szkolnych ćwiczeń w rozprawdzaniu myśli Juwenalisa, Persyusza itd., prócz konwencyonalnych panegiryków, prócz epigramatycznych żywotów królów polskich i opisów głównych państw i miast Europy, także takie curiosa, jak tłumaczone z angielskiego list arcybiskupa z Cambridge do pretendenta Jakóba III Stuarta lub miłosną korespondencję (pisaną na wzór *Heroid* Owidyusza), wymienioną między francuskim delfinem a córką Augusta III. Własne doświadczenia wojskowe zużył Skop w *Militis Hispani propria de sorte querela*. Porwał się nawet na opis wojny domowej między Sasem a Leszczyńskim (*Pharsalia Sarmatica*), ale przerwał go po 157 heksametrach, by nauki polityczne na temat niezgody wewnętrznej wypowiedzieć w formie heksametrycznej – tragedyi, o osnowie wziętej z Lukana: jest to *Tragoedia inter Caesarem et Pompeium Cleopatram et Ptolomeum*, stwierdzająca swem istnieniem niesłychaną popularność tragedyi szkolnej w w. XVIII.“³⁸ (Dzieje literatury pięknej w Polsce, część I., in: *Encyklopedia Polska*, sv. XXI. – oddíl XVIII, ed. Stanisław Tarnowski et alii, Warszawa: G. Gebethner, 1918, s. 169.)

Aby Estreicher spojil dva básníky v jednoho, k citátu ze Sinka ještě dodává: „Jak widać z treści znanych mi tomiků Skopa, pochodził on ze Śląska, w młodości (urodz. 1670) odbył podróż do Polski i zbliżył się do Chwałkowskiego, Szuleckiego, Jabłońskiego, którzy

³⁷ J. STIBOR, *Genealogické poznámky k rodu Tluků z Tošonovic*, 1. část, s. 6.

³⁸ „Rolník-humanista. Nikoli ve vysokém postavení jako Poniński [autor latinských *Saty*; pozn. L. M.], ale ve tmě podhorecké chalupy (v dnešním stryjském okrese) skládal své básně starý oficiál knížete Józefa Aleksandra Jabłonowského, Jiří Karel Skop. Jako mladý se dostal do Anglie (pravděpodobně jako sluha nějakého mladého šlechtice), kde se naučil natolik latině, že v ní dokázal psát básně, když se po různých životních peripetiích vrátil žít z milosti do Podhorců. Ve Lvově vydaná *Podhorecensia* (dlouhý název) obsahují kromě školních cvičení v rozvíjení Juvenalových, Persiových a jiných myšlenek, konvenčních panegyriků, epigramatických životů polských králů a popisů hlavních zemí a měst Evropy také takové kuriozity jako překlad z angličtiny dopisu arcibiskupa z Cambridge uchazeči o trůn Jakubu III. Stuartovi nebo milostnou korespondenci (napsanou podle vzoru Ovidiových *Listů heroin*) mezi francouzským dauphinem a dezerou Augusta III. Vlastní vojenské zkušenosti využil Skop v *Militis Hispani propria de sorte querela*. Dokonce se pokusil o popis občanské války mezi Sasem a Leszczyńským (*Pharsalia Sarmatica*), ale přerušil ji po 157 hexametrech, aby politické znalosti na téma vnitřního rozporu vyjádřil ve formě tragédie v hexametrech s osnovou převzatou z Lukiana – je to *Tragoedia inter Caesarem et Pompeium Cleopatram et Ptolomeum*, která svou existencí svědčí o velké popularitě školní tragédie v 18. století.“

byli Prusakami polskými. Potem zapoznal się z Jabłonowskim i z innymi panami polskými a i pod koniec życia (lat 84) bawił znów w Polsce. U Jabłonowskiego i Mitzlera podane są o nim informace. Zwiedził zresztą całą prawie Europę od Anglii i Szwecji po Włochy i Węgry, ale nie jako pacholek panięcia, lecz jako student, żołnierz i wojażer. Pochodzenia był polského i po polsku což nie co rozumiał.³⁹

Tadeusz Sinko se věnoval velmi podrobně Jiřímu Karlu Skopovi a jeho *Podhorecensiim* ve studii *Jerzy Karol Skop, chłop-humanista z w. XVIII*, otištěné v časopise *Eos* z r. 1907, na kterou eventuální zájemce odkazujeme a podrobněji se jí zde nevěnujeme, jelikož dílo nemá k Těšínu nebo k Těšínsku (Těšínskému Slezsku) žádný přímý vztah. Je ovšem zvláštní, že tento zkušený badatel uvedl v poznámce, že použil exemplář knihy uložené v Jagellonské knihovně v Krakově, ve které dopsal její titul Žegota Pauli, jenž také doplnil „Skop czyli Tluk“. Sinko se přesto neorientoval, že může jít o příslušníka těšínského šlechtického rodu Tluků a nekriticky přejal Krasického dezinformaci o selském původu autora. Ani při další analýze textu si neuvědomil, že i kdyby kníže Jabłonowský věnoval polskému vojenskému vysloužilci dům na svém panství, nezval by ho ke stolu a nezapojoval ho do politických a diplomatických záležitostí, kdyby nebyl šlechtického původu? A co se týče vzdělání Jiřího Karla? Sám Sinko konstatuje, že kromě vysokých církevních hodnostářů, kteří teprve ve své vysoké duchovní a obvykle i duševní důstojnosti získali šlechtický titul, můžeme jmenovat pouze syna velkopolského rolníka z 16. století Klemense Janického, který psal latinsky. Kdežto v 18. století, v době úplného monopolu šlechty na vyšší vzdělání a absolutní šlechtické exkluzivity (výlučnosti), by rolník, který se naučil latinsky tak, aby svými básněmi mohl žádat o slyšení a najít ho u tak vzdělaného pána, jakým byl kníže Józef Aleksander Jabłonowski, polyhistor a polygraf, zakladatel lipské Societas Jablonoviana, byl postavou skutečně výjimečnou.⁴⁰ Jiří Karel by byl nevšední výjimkou přesto, že krakovský literární historik vzápětí jmenuje celou řadu zahraničních (nikoli polských) latinských spisovatelů ze 17. a 18. století, kteří nebyli šlechtického původu, jenomže pokud jde o Poláky, někteří spisovatelé byli jezuity jako Maciej Kazimierz Sarbiewski nebo Jan Skorski, piaristy jako Jan Damascenus Kaliński a ovšem šlechtici jako poznaňský vojvoda Antoni Poniński. Jak je vidět, Tadeusz Sinko si zde v literárně-historickém diskursu protiřečí. V komparativním pohledu bychom mohli dodat, že se i v českém prostředí, jak ukazují osudy mnohých autorů ze stejné doby, nepřináležejících pouze k jezuitskému řádu, každopádně však „nešlechtici“ mohlo dostat náležitého kvalitního vzdělání.

Daleko přesnější a ucelenější informace od Tadeusze Sinka máme o Janu Karlu Skopovi; Sinkův příspěvek v časopise *Zaranie Śląskie* dále převážně parafrázujeme.

Po prostudování berlínského (*Lilia Parnassi*) a frankfurtského (*Epigrammatum Libri Quatuor*) vydání knih Jana Karla Skopa (Tluka) dospěl Sinko k závěru, že osoba autora a obsah jeho básní jsou velmi charakteristické pro situaci na Těšínsku koncem 17. století. Podobný názor zastává Paweł Musioł ve svém článku *Literatura śląsko-polska XVII wieku*, jenž o Janu Karlovi tvrdí, že jako neduchovní psal ještě latinsky, nikoli již polsky a byl

³⁹ „Jak je patrné z obsahu Skopových sborníků, které jsou mi známy, pocházel ze Slezska, v mládí (narozen v roce 1670) přijel do Polska a sblížil se s Chwałkowským, Szuleckým, Jabłońským, kteří byli polskými Prusy. Pak se seznámil s Jabłonowským a s jinými polskými šlechtici a ke konci života (v 84 letech) pobýval opět v Polsku. Informace o něm nacházíme u Jabłonowského a Mitzlera. Navštívil téměř celou Evropu, od Anglie a Švédska po Itálii a Uhry, ale nikoli jako knížecí pacholek, ale jako student, voják a cestovatel. Byl polského původu a polsky rozuměl“ (K. ESTREICHER, *SKOP /Tluk/ Karol*, s. 182).

⁴⁰ T. SINKO, *Jerzy Karol Skop, chłop-humanista z w. XVIII*, s. 161.

„mimo pokrzywdzenia przez rodzinę w mieście Cieszyńie, przedstawiciel niemal typowy śląskiego patryjotyzmu lokalnego“⁴¹.

Skop na posledních stránkách „Lilií“ a „Epigramů“ uvedl ve dvou redakcích svou autobiografii, kterou napsal podle Ovidiova vzoru, a její obsah doplnil rozmanitými epigramy o otci, strýci, přátelích a především o sobě.⁴² Dozvídáme se, že se narodil v r. 1673 (?) v Těšíně jako jeden z jedenácti synů soudního praktikanta v Těšíně. Matka pocházela ze šlechtického rodu Holých (Goly).⁴³ Důstojnější byl rod Tluků, který se mohl chlubit dvěma významnými osobnostmi. Básníkova dědečka (?)⁴⁴ Kašpara Tluka⁴⁵ jmenoval císař po vyhasnutí těšínských knížat prvním správcem knížectví těšínského. Jeho bratr (?) byl generálem holandské flotily, který připojil k Batávii některá území v Indii.⁴⁶ Básníkův otec

⁴¹ „přes krivdu, kterou mu jeho rodina v městě Těšíně způsobila, téměř typický představitel slezského lokálního patriotizmu“ (Pawel MUSIOL, *Literatura śląsko-polska XVII wieku*, Zaranie Śląskie, 1930, seš. 3, s. 126).

⁴² Sbírka *Lilia Parnassi* se skládá z pěti částí: Kalendáře, Consilia Moralia, Epigrammata, Strena Jesuitis a Epithaphia. O tom, jak důležitý vzor to byl a jakou roli pro Jana Karla představoval Ovidius, svědčí i to, že v každé z uvedených částí se objevuje jeho jméno; kromě toho autor z Těšína často tematicky a intertextuálně navazuje na Nasonovy verše (M. PUK, *Karol Skop z Cieszyzna jako duchowy spadkobierca Owidiusza*, s. 86).

⁴³ Nepochybně se jedná o rod Holých z Ponětic (později von Holly). (Za tuto připomínku děkuji PhDr. Jiřímu Stiborovi.) W. Ludwig si také všímá, že po smrti otce se poručíkem mladších bratrů žijících v Těšíně stal Wenceslaus v. Pelchrzim (vyplyvá to z jedné básně pod titulem *D. Wenceslaus de Pelchrzim, nunc post obitum mei carissimi patris tutori fratrum meorum, utinam et mei* – „Pro pana Wenceslava v. Pelchrzima, který je nyní po smrti mého nejmilejšího otce poručíkem mých bratrů, o němž si přeji, aby byl i mým poručíkem“; báseň vznikla asi v r. 1699 v Římě). Pelchrzimové patřili stejně jako Tlukové ke staré šlechtě knížectví těšínského. Zmíněného Wenceslausa v. Pelchrzima, popř. v. Pelchrzima a Trzenkowitz (nar. 1645, zvaný 1670 na Domaslavicích a Trěnkovicích, 1716 na Otrembowě) uvádí Ludwig (W. LUDWIG, „*Alter Naso miser sum datis, stemmate, vita*“ – *Der Glaubensflüchtling Johann Carl v. Skop genannt Tluck und die Tristien Ovids*, s. 326–327) s odkazem na Genealogisches Handbuch des Adels, Adeliche Häuser, B 5, Limburg an der Lahn, 1961, s. 275–284 (TAMTÉŽ, s. 327). Jde nepochybně o rod zvaný Pelhrimovští z Trěnkovic a onen Václav mohl být spíš než matčíným bratrem, jak nejprve spekuluje Ludwig, manželem jedné ze sester básníkova otce, jak i tuto možnost vzápětí připouští autor článku o Janu Karlu Skopovi (Tlukovi). Naopak zklamán byl lhostejností svého strýce Maxmiliána Skrbeňského, jenž byl bohatý, bezdětný a stejně věry jako Jan Karel, avšak pomoc mu v jeho existenční situaci neposkytl (T. SINKO, *Zapomniany humanista śląski. Jan Karol Skop z Cieszyzna*, s. 122; Krzysztof SZELONG, *Podróże edukacyjne szlachty cieszyńskiej /do końca XVII w./*. Motywy, kierunki, konsekwencje, in *Książka – Biblioteka – Szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*, red. Janusz Spyra et al., Cieszyń, Książnica Cieszyńska, 2001, s. 107).

⁴⁴ Walther Ludwig ve svém článku o „odpádkovi od víry a druhém Nasonovi“ Johannu Carlu v. Skopovi, zvaném Tluk, uvádí, že křesťan jméno otce je neznámé (jeho syn mu věnoval *Epitaphium clarissimo meo Parenti*) a že komorní správce Kašpar Tluk byl strýcem Jana Karla, protože ten k epitafu svého otce připsal epihedion s nadpisem *Avunculo meo carissimo, Ducatus Teschinensis quondam primi post fata Ducis Regenti* („mému nejmilejšímu strýci, který byl po smrti knížete prvním regentem vévodství“; W. LUDWIG, „*Alter Naso miser sum datis, stemmate, vita*“ – *Der Glaubensflüchtling Johann Carl v. Skop genannt Tluck und die Tristien Ovids*, s. 325, 326). Za tímto pamětním epigramem následuje třetí báseň na mrtvého člena jeho rodiny. Nese název *Epitaphium carissimo meo fratri, qui sub Essek a Turcis laesus ea die, qua domum venit, moritur* („Epitaf na mého nejmilejšího bratra, který byl Turky raněn u Esseku [chorvatského Osijeku] a téhož dne, kdy se vrátil domů, zemřel“; W. LUDWIG, „*Alter Naso miser sum datis, stemmate, vita*“ – *Der Glaubensflüchtling Johann Carl v. Skop genannt Tluck und die Tristien Ovids*, s. 326). Podle Ludwiga tyto tři epigramy mají dokazovat význam rodiny Jana Karla Skopa (Tluka) a nasazení jejích členů pro rakouský dům (lat. *Domus Austriae* – označení Habsburků užívané od začátku 15. století. Od r. 1521 zejména pro rakouskou větev Habsburků).

⁴⁵ Z rodokmenu Tluků z Tošonovic (viz J. STIBOR, *Tlukové z Tošonovic, Dokončení*, s. 3) vyplývá, že druhou manželkou Kašpara Tluka byla Dorota Holá: „Dorota byla dcerou Jiřího Holého z Ponětic a na Rachovících (Rachowice u Gliwic, PR), její vlastní dcera Anna Tluková, vdaná Lhotská, byla matkou Jana Jiřího Lhotského z Lhoty a babou Karla Ant. Lhotského, jednoho z prvních stipendistů“ těšínského konviktu jezuitů (J. STIBOR, *Tlukové z Tošonovic, Dokončení*, s. 1).

⁴⁶ Krzysztof Szelong upozorňuje, že generálem holandské flotily nebyl bratr Jana Kašpara Tluka. V tomto případě jde o příslušníka dolnoslezské rodiny von Schkopp (Skopp, Skop) Zygmunta, který byl skutečně guvernérem holandských území v Západní Indii (Brazílii), později dosáhl hodnosti „General-Leutnanta“ flotily Spojených provincií, aby se v r. 1656 vrátil do Slezska a stal se jedním z důvěrníků lehnického knížete. Pokud

v mládí sloužil v císařské armádě, jako kapitán kavalerie bojoval s Turky u Grany a Párkány a byl by získal otcův úřad, kdyby toto místo neobsadil „peníz“. Zemřel 30. září 1701, když se osmadvacetiletý básník nacházel ve Frankfurtu nad Odrou.⁴⁷ Jak se tam ocitl, jsme naznačili.

V Těšíně Jan Karel strávil pouze svých prvních deset let dětství. Vzdělání získal v nějakém klášteře (šlo snad o Stiborem zmíněný jezuitský konvikt?). Odtud mu pomohl se dostat jistý Trzemiecký a jako první mu dal radu, kam má jít a jak postupovat, dokonce ho sám z kláštera odvezl. K opuštění klášterní školy se přičinila také nějaká „polská straka“ (*pica sarmatica*), jejíž neopětovaná láska ranila básníkovo srdce. Jako se studentem se s ním pak setkáváme – jak už bylo výše řečeno – v Krakově, Benátkách, Madridu, Salamance a v Římě, kde pobýval téměř tři roky a stal se „profesorem“ poetiky.

Poté, co své „Čtyři knihy epigramů“ poslal do světa, si představuje, že pokud se dostanou do rukou římských profesorů, pak si položí otázku: „Ach, otče, lektore, kde nyní žiješ?“ Autor odpoví „nejsem nikdo, a přesto jsem“. Můžeme v tom spatřovat antický básnický motiv vyslat knihu do světa a imaginovat rozhovor s adresátem v přímé řeči, obzvlášť první elegii Ovidiových *Tristií*.⁴⁸ Skop se cítí jako vyhnanec, tedy v podobné situaci jako Ovidius a podobně jako on se do Říma nechce vrátit.

Z dalšího předpokladu, že „Epigramy“ bude číst otec Henricus nebo řádový generál, lze podle Sinka usoudit, kde Jan Karel v Římě studoval. Nebyla to tedy papežská Sapienza, kde se získávaly právnícké znalosti a vědomosti, bylo to jezuitské Collegium Romanum, jak uvádí krakovský badatel? Walther Ludwig naopak usuzuje na dominikánský konvikt a klášter, byť o dominikánech nebo bratřích kazatelích autor „Epigramů“ nikde explicitně nepíše.⁴⁹ V závěrečné básni knihy se Jan Karel vyjadřuje ke svému studijnímu pobytu

bychom připustili, že Tadeusz Sinko správně interpretoval úryvek z tvorby těšínského básníka, pak osoba Zygmunta Schkoppa v tomto kontextu, z něhož čtenář „Lilii“ může usoudit, že jde o příbuzného autora, vzbuzuje podezření, že Jan Karel chtěl tímto způsobem dodat své osobě na lesku a významu (Krzysztof SZELONG, *Podróże edukacyjne szlachty cieszyńskiej /do końca XVII w./*. Motywy, kierunki, konsekwencje, in Książka – Biblioteka – Szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego, red. Janusz Spyra et al., Cieszyń, Książnica Cieszyńska, 2001, s. 108).

⁴⁷ Surčitou precizací rodových vztahů přišel Krzysztof Szelong, jenž za otce Jana Karla určil Jiřího Rudolfa Tluka, syna Kašpara Tluka, regenta těšínské komory (od r. 1645) a dlouholetého člena zemského soudu. O otci Jana Karla je známo, že žil ve Vělopoli (Wielopole) a později měl majetky v Dolních Tošonovicích, Třanovicích, Marklovicích a Fryštátu a skutečně plnil (od r. 1687) funkci asesora (přisedícího) těšínského zemského soudu. Kromě Jana Karla jsou z jeho potomků známi „Fryderyk Kasper, Andrzej Antoni, Mateusz i Gotfryd Rudolf“ (Bedřich Kašpar, Ondřej Antonín, Matyáš a Bohuslav Rudolf; K. SZELONG, *Podróże edukacyjne szlachty cieszyńskiej /do końca XVII w./*. Motywy, kierunki, konsekwencje, s. 107) a kromě toho byl Jan Karel bratrancem Jana Bohumila Tluka z Tošonovic, nezbedného studenta jezuitského gymnázia v Opavě a poté Akademie v Olomouci, nakonec vlastníka Rogożny a ctihodného vicekancléře opolsko-ratibořského knížectví. Komplikaci do genealogie rodu přináší Szelongovo tvrzení, že Dorota Holá byla matkou Jana Karla, tedy nikoli jeho babičkou, když podle Stibora šlo o druhou manželku Kašpara Tluka – děda Jana Karla Tluka (Skoppa) a podle Walthera Ludwiga byla dokonce jeho tetou (Kašpar Tluk měl být podle Ludwiga strýcem, nikoli dědem Jana Karla; W. LUDWIG, „Alter Naso miser sum datis, stemmate, vita“ – *Der Glaubensflüchtling Johann Carl v. Skop genannt Tluck und die Tristien Ovids*, s. 325); o tom, že by si byl Jiří Rudolf vzal po otcově smrti za manželku svou macechu (nebo tetu?), nemíníme spekulovat. Domníváme se, že zřejmě jde o Szelongovu přejímku dřívějšího misreadingu z jiného pramene (těšínský historik totiž vychází ze dvou Sinkových článků, které upřesňuje na základě genealogických a archivních materiálů). Členové rodu Tluků byli na přelomu 17. a 18. století natolik rozvětveni, že není možné sestavit jejich spolehlivou genealogii. V každém případě lze básníka právem považovat za rodáka z Těšínska a příslušníka Kašparovy rodové větve.

⁴⁸ W. LUDWIG, „Alter Naso miser sum datis, stemmate, vita“ – *Der Glaubensflüchtling Johann Carl v. Skop genannt Tluck und die Tristien Ovids*, s. 331.

⁴⁹ Z archiválií vyplývá, že dědictví Jana Karla po otci bylo věnováno dominikánskému klášteře v Krakově, kde těšínský rodák studoval (K. SZELONG, *Podróże edukacyjne szlachty cieszyńskiej /do końca XVII w./*. Motywy, kierunki, konsekwencje, s. 108). K této otázce se později ještě vrátíme.

v Salamance, že jej živila učená římská Minerva ve své škole během tří let a učinila ho profesorem umění⁵⁰ tím, že mu byla matkou. Jeden z latinských epigramů má italský nadpis *All Colegio della Romana Minerva fatto allora, essendo la studente* („Složeno pro kolegium římské Minervy, když jsem tam byl studentem“). V básni věnované Pelchřizimovi autor rovněž uvádí, že pobýval v Minervě, která ho v Římě živila. Mezi římským Pantheonem a Collegium Romanum jezuitů s kostelem sv. Ignáce se nacházel (popř. se nachází) římský dominikánský klášter, tzv. Convento della Minerva s kostelem Santa Maria sopra Minerva a přilehlým, v 16. století založeným Collegio di S. Tommaso, ze kterého vznikla dnešní Pontificia Università San Tommaso d'Aquino. Stopy Minervina chrámu ještě existují v klášteře bratří Minervy svaté Marie, o čemž se zmiňuje Bartholomaeus Marianus ve své *Urbis Romae Topographia* (Basel, 1550, s. 129). V případě Skopem zmiňovaných „Collegio della Minerva“ nebo „docta Minerva“ se jedná právě o toto collegium přiléhající k dominikánskému konventu. V Collegio della Minerva byl Jan Karel zjevně studentem a později vyučoval „artes“, v klášteře se stal „Otcem“ a „Lektorem“, jak lze také usoudit z fingovaného rozhovoru v jeho básni *Ad libellum*. V klášteře se nacházel i „Generalis“, tj. magister generalis, dominikánský řádový generál, jehož vzpomíná ve svém epigramu. Tamtéž zmíněný „pater Henricus“ mohl být tehdejšíím převorem kláštera.⁵¹

Z Říma odjel Skop rovnou do Frankfurtu nad Odrou. „Po nedávném návratu z latinské Minervy v bídě do těchto míst,“ píše protektoru Fuchsovi, „dozvěděl jsem se, že můj majetek byl rozebrán zlostnými mnichy, ale ty ses o mne postaral“ (Epigr. V). Rozebrání majetku spojuje se smrtí otce v r. 1701. Jednou z něho viní bratry, kteří si přivlastnili část otcova jmění, které mu mělo připadnout, častěji však řeholníky. Jako druhé neštěstí, které ho potkalo ve stejnou dobu, zmiňuje zákaz pobytu v Těšíně, čili vyhnání z otčiny. Jako důvod k oběma zásahům uvádí „lásku ke skutečné víře“, konverzi k protestantství, konkrétně přijetí augšpurského vyznání. V císařském Slezsku tehdy probíhala protireformace a její oběti hledaly ochranu u braniborského kurfiřta, zanedlouho pruského krále. V „Lilích“ (149) píše svému „spolurodáku“, baronu Jiřímu Bedřichu Kültietzovi, že jeho chtěla také jako svou kořist uchvátit zloba vlků, kteří se skrývají za oponou zbožnosti, a byl by se stal jejich obětí, kdyby ho neochránila dobrota pruského krále. Podobný osud potkal i barona Ludvíka Wilmowského⁵²: „Tebe také, podobně jako mne, víra přivedla skoro na mizinu“ (Epigr. IV, 157). V oslavě profesora univerzity ve Frankfurtu nad Odrou Sigfrieda Ringa (Epigr. IV, 180) jako svého protektora nazývá ho ochráncem a pečovatelem o všechny, které tam zahrnovalo pronásledování „sektou kwiriňskou“ (tj. římskou). Kdo se protestantství zřekl jako pozdější starosta (*capitaneus*) těšínského knížectví Tenczyňski, ten udělal rychlou kariéru v císařské službě: „Tak jeho vyzvedlo to, co mě ponížilo, a celý můj majetek urvala ošklivá víra kwiriňská [římská]“ (Epigr. V).

Ve Frankfurtu našel ochranu nejprve u profesora teologie Samuela Strimesiusa (Epigr. IV, 158) a usiloval také o podporu dalších teologů, právníků, lékařů a filozofů. Ti sice nedovolili, aby zemřel hladý, ale ani mu nezajistili odpovídající postavení. Skop vyučoval

⁵⁰ Podle Sinka „owa profesura, to najwyżej *magisterium in artibus*, dające prawo nauczania w rzymskiem Kollegium“ (tato profesura byla nanejvýš *magistr umění*, poskytující právo učit v římském Kolegiu; T. SINKO, *Zapomniany humanista śląski. Jan Karol Skop z Cieszyna*; s. 124).

⁵¹ W. LUDWIG, „Alter Naso miser sum datis, stemmate, vita“ – *Der Glaubensflüchtling Johann Carl v. Skop genannt Thuck und die Tristien Ovids*, s. 331–332.

⁵² O Ludvíku Mořici Wilmowském (1658–1722) uvádí K. Szelong, že se ke konci XVII. století přestěhoval do Braniborska, kde dal počátek nově, německé linii rodu z Kojkowic, do té doby známého mnoha učenci, duchovními, politiky a vojáky. Jeho přestoupení na kalvínskou víru se mohlo uskutečnit ještě v Knížectví Těšínském pod vlivem zahraničních studií a bylo bezprostřední příčinou jeho emigrace (K. SZELONG, *Podróże edukacyjne szlachty cieszyńskiej /do końca XVII w./*. *Motywy, kierunki, konsekwencje*, s. 102).

soukromě italštinu (Epigr. IV, 150). Poezie, jak si stěžuje, mu nepřinesla žádný užitek, ale znamenala pro něj ztrátu, tzn. výdaje na tisk. Básník nakonec neviděl jiné východisko než vstup do pruské armády. Již v r. 1704, když psal předmluvu k vydání *Epigrammatum libri IV*, byl vojákem, dokonce zaměstnaným v nějaké kanceláři, kde mohl pokračovat v psaní básní. Tuto cestu mu ukázal pruský král (Epigr. V), jehož ochranu usiloval získat dedikací k „Liliím“ a v řadě panegyrik obou sbírek. Poslední skutečností známou ze života dlouhletého studenta klášterů a univerzit v Krakově, Benátkách, Salamance a Římě je, že oblékl vojenský plášť. Život Jana Karla připomíná osudy středověkých vagantů putujících v zimě a o hladu ze země do země, z univerzity na univerzitu, se džbánem a kalamářem u pasu. Skop obou náčiní horlivě užíval, protože Bakcha ctil při každé příležitosti a verše psal neúnavně s vírou, že mu zajistí živobytí.

Za bod obratu ve svém životě považoval konverzi z katolictví na protestantství, jak uvádí Sinko. Dospěl k ní údajně v Římě, jak to vyplývá z řady básní, nepřátelských vůči katolické víře, odkazujících na různé římské památky a instituce. Za nejvíce nenávisnou považoval římskou cenzuru, nazývanou inkvizice: „Moudrost je zde zotročena,“ stěžuje si v „Lilích“ (170), není možné říkat, co komu diktuje talent, všechno je podřízeno cenzuře a bulám, proti jejichž výrokům se nelze odvolat. Jedovatým epigramům proti papeži se vyrovnají jenom zlostné výpady adresované jezuitům (*Strena Jesuitis*, Lilia, 183 an.) a jiným řádům.

Avšak tento nepřítel Říma nebyl ani pravověrným protestantem, přes ujištění o lásce ke skutečné víře, jak je to patrné z ironických básniček na témata ze Starého i Nového zákona a především z určitých zásad hláсанých opatrně, ale jednoznačně. Za správné jednání považuje to, „co se líbí géniovi a rozumu, co člověk považuje za správné: Matka příroda žádá, aby tak bylo činěno“ (Lilia, 75).

Kdo se chová správně jen ze strachu před trestem, je špatný (Lilia, 95) a kdo chce mít za soudce svého počínání rozum, musí pochybovat o všem: „Pokud nebudeš nikomu věřit, nikdo tě nepodvede. Pokud se zbavíš víry, odstraníš zdroj chyb, kdo hodně věří, hodně se mylí, kdo málo – málo, kdo ne – pak ne“ (Epigr. III, 123). Zní to tak radikálně, že autor hned spěchal uklidnit čtenáře poznámkou: „Hovořím tu o víře filozofické, nikoli teologické.“

Autor přes holdování skepticizmu ve filozofii dvakrát (Lilia, 150 a Epigr. V) kritizuje „nového“ filozofa Descarta. Jednou vystupuje proti jeho odmítání bytí („przeczeniu istności“ – *ens*), podruhé tvrdí, že kdo začal pochybováním a skončil fantazírováním, je značně originálním myslitelem. Bezvýhradně věří jen antickým myslitelům Aristotelovi, Epikúrovi, Ciceronovi a Senekovi.

Četné morálně laděné epigramy mají povahu frází nebo konvenčních rad. Oportunismus také brzdí jeho satirický nerv. V epigramu páté knihy „Epigramů“ píše: „Četl bys zde epigramy na větší počet lidí a možná s lepší solí, kdybych mohl říkat pravdu a kritizovat chyby. Jenomže strach již odevzdal mnoho mých básní ohni. Jsem velmi roztrpčený tím, že jsem se nenarodil v době, kdy každý bude moci říkat pravdu.“ Vzorem jeho mravokárných a satirických epigramů byl slavný anglický epigramatik z počátku 17. století John Owen (1564–1622), „anglický Martialis“, který se podepisoval i jako Johannes Audoenus, své epigramy psal v latině a měl následovníky v onom století i v Polsku. Bližší zájem o něj dokumentují tři Skopovy epigramy (Epigr. IV 167, V *Ad Ovenum, ad lectorem*). Z jiných soudobých epigramatiků jmenuje Itala Emilia Peruzziho (Lilia 116) a jezuitu Sebastiana Labeho (Epigr. IV 155). Jsou to představitelé stejné koncepční barokní poezie, kterou se náš Slezan učil čtyři roky v Římě. Slovní vtíp, hra výrazů u něj vítězí nad myšlenkovým důvtipem. Odtud plyne obliba anagramů čili tvoření z písmen jednoho výrazu (obvykle příjmení) nových výrazů (*Silesius – Elisius*); vznikají tak verše, které lze číst oběma směry

(*versus retrogradi*); odtud se berou zvukové figury (*Ovenus – Venus*). Obliba zvukových figur nadiktovala tomuto vagantovi celou řadu hexametřů a pentametřů rýmovaných ve stylu tradičního dvojverší na téma polských mostů a etruských hor (Epigr. IV 182): „*Sarmaticos pontes, / quos fert Hetruria montes, / vix transire potes, / ni tua crura notes.*“ To jest: polské mosty a toskánské hory nepřejdeš bez zlámání nohy. Rýmovaná písnička o zimě (Epigr. IV 170) prozrazuje, že vzorem těchto forem byly pro Skopa středověké písňe vagantů, které se dodnes udržují ve studentských zpěvnících (Walther Ludwig uvádí jako příklad *Gaudeamus igitur iuvenes dum sumus*, ale ta je asi až ze 17.–18. stol.).

Cílem uvedených panegyrických, satirických, moralistních a také specificky určených básní mělo být obrácení pozornosti na básníka a získání protektorů. Kvůli slávě psal Skop historické a geografické epigramy, do kterých vkládal mnoho znalostí, neboť byl přesvědčen jako jiní autoři od dob renesance, že vzdělanost dodává na důstojnosti a hodnotě poezii. Hledal proto v kronikách a příbězích zmínky o důležitých nebo neobyčejných událostech, které připadaly na každý měsíc v roce, a proto v první části „Lilií“, kterou ve zkrácené verzi zopakoval v „Epigramech“, vytvořil Historický kalendář. Výročí, která připadají na první den ledna, jsou: 1) zachránění Noeho před potopou, 2) smrt Livia a Ovidia, 3) narození Cicera, 4) zemětřesení v Bosně v r. 119, 5) zázrak v Káni Galilejské, 6) Fabius (Curtius) skáče do propasti na Forum Romanum, 7) založení Tróje... Výročí z dějin, dokonce z antické mytologie se proplétají s biblickými a církevními výročími (ty vypustil v druhém vydání). Mezi novějšími historickými výročími značné místo zaujímají polská jubilea, například o sežrání Popela myšmi (16. únor), smrt Krakusa (8. srpna), smrt Vandy (9. prosince), křest Jagella (19. ledna).

Nakolik se Kalendář zmenšil ve druhém vydání na jednu třetinu, o tolik se pětinasobně rozmnožily epigramy o městech celé Evropy (*de urbibus totius Europae*). Skop zčásti na základě vlastních zážitků, převážně za pomoci nějaké příručky geografie nebo topografie, charakterizuje nejdůležitější města Španělska, Itálie, Galie (Francie), Německa, Holandska, Anglie, Dánska, Švédska, Polska, Maďarska, Čech,⁵³ ale i Slezska. Na úvod ke každé zemi uvádí charakteristiku obyvatel. Omezíme se na epigramy o Polsku a Slezsku.

Za pojmenování Sarmati vděčí Poláci svým předkům, skytským Sauromatům. Jejich stát vytvořil Lech, od něhož pochází jméno Lechů či Lachů. Třetí jméno *Polom* někteří odvozují od *polus* (klusák), jelikož se Poláci vyznačují velkou moudrostí a velkorysostí. Skop s touto etymologií nesouhlasí, i když není nic vznešenějšího než Polák, dokud má štěstí v boji, ale v opačném případě se nikdo neumí tak dokonale podřídit. Jméno Polanů odvozuje od pole. Při jiné příležitosti (Lilia 146) se zmiňuje o polské svobodě, která se především projevuje v sebeovládání. Poláka charakterizuje takto: „Polák je ve všech svých činech naplněn oduševněním, ale tomu neodpovídá moc (valor), a to je pak příčinou mnohých neštěstí. Každý chce být svobodný a tím trpí vlast. Nejednou duše diktuje to, na co jeho síla nestačí.“

V popředí dvaceti sedmi polských měst stojí Krakov, ve kterém Skop vyzvedává jenom tvar orla (na plánu), zámek na skále a dračí díru u jeho podnoží. V blízkosti Krakova jmenuje Osvětim s pěkným výhledem z návrší a Zator, ke kterému se staví kriticky. Varšavě vytýká, že i když je hlavním městem, má střed a předměstí ze dřeva. Kromě toho se vynáší nad jiná města, dokonce nad Tróju, za což jí básník přeje její osud (tj. aby shořela).

O Slezsku napsal v dodatcích k „Liliím“, že kdysi po těžkých válkách bylo Lechovou kořistí, dnes je obětí Austra (tj. jižního větru a zároveň Rakušana), který je horší než Akvilon (severní vítr a Polák), protože proniká nejen do kostí, ale i do duše: „*Praeda fuit quondam*

⁵³ Praze věnoval tento epigram, obsahující antisemitskou výtku: „*Praga Boemorum major quam pulchrior urbs est, / Judaeis, monachis non nisi plena tumet*“ (*Praga metropolis Boemiae*; Lilia 175).

per fortilla praelia lecho / Austro vera modo victima facta manet. / Is tamen Auster ei gelidus magies est aquilone / Non tantum penetrans ossa, sed heu! animas“ (*Silesia*).

Ze slezských měst zaujímá u Skopa první místo rodný Těšín. Vyprávění o jeho založení objasňuje jeho název: Cieszem (się) (– Těšíme se / Radujeme se). Jednou sarmatský (tj. polský) kníže lovil ve slezských pralesích spolu se svým malým synkem. Chlapec se zatoulal v lese a ztratil se. Zoufalý otec ho marně hledal několik dní, až ho jednoho dne k večeru našel. Radost ze setkání únavou obou nezmenšila, takže usnuli v objetí pod stromem. Ráno otec označil na místě shledání terén na budoucí město, které se mělo nazývat podle prvních slov určených nalezenému synovi: *atque huius, dixit, „suadeo“ nomen erit*. Město nabývalo časem na síle a moci, až je Švédové změnili v dnešní ruinu.

Těšiňanům, kteří ho majetkově poškodili,⁵⁴ vytýká v návalu žalu divokost a Těšiňana nazývá *trux, facie, moribus – bestia, veste timor* (zoufalý ve tváři, zvíře v chování, ustrašený v naladění): „*Montibus est praestans virinis, praedita saxis, / ampla feris, mala nam gens manet ipsa fera / Montibus in vastis exrescens, Vallacha dicta, / Trux facie, moribus bestia, veste timor*“ (*Patria mea ducatus Teschinensis*).

Přes to všechno oslavuje svou krásnou otčinu a s ní celé Slezsko jako rodiče velkých a vzdělaných lidí (Španělsko vydává jen grandy, Itálie pouze vědce). Stejně jako Těšín upadl i Fryštát, Ratibor (nazývaná podle raka), třikrát vypálená Opava. Metropolí Slezska nazývá Skop rozkvétající Vratislav, ale s pohrdáním se vyslovuje o univerzitě, která v ní byla čerstvě založena. Nepřiliš dobře rozumíme pojmenování jejího zakladatele mytickým Silénem (vychovatelem a průvodcem boha vína Dionýsa), jehož fundací měl být také Krnov, proslulý Minervinými pracemi – plátnem a poezií. Obzvláště se mu líbí Břeh nad Odrou. O Lehnici říká, že za časů knížat zpívala *Laetare* (Raduj se!) a po jejich vyhasnutí notuje *Miserere* (Smiluj se!) v souladu s vírou obyvatel Mojžíšova vyznání. Skop totiž židy příliš v oblibě neměl. Ve Svídnici oslavuje zámek, jenž se usmívá na poutníka, i když by měl plakat nad smrtí knížete. S nadšením se vyjadřuje o Hlohově jako o chloubě a chvále otčiny, její strážní a obraně. Bojí se ho polští i saští sousedé, ale ten, koho se jiní bojí, sám se také musí bát.

Slezany brání před Němci, kteří je nazývají požírači oslů (*Eselsfresser*). Uznává, že mohli někdy během obležení sníst nějakého osla, protože se nechtěli vzdát nepřítelům kvůli hlavu, kterým trpěli, ale v žádném případě se nedotkli jeho hlavy. Italům také nikdo nepřipomíná neustálé pojídání žab a koček, takže ani výjimečný pokrm Slezanů by neměl sloužit k jejich zesměšnění. Skop i přes své hledání pruské protekce Němce rád nemá, a byť jim přiznává vítězství ve válkách, domnívá se, že jsou postrachem a hrozbou světu (*terror et horror*). O antipatii vůči Rakousku již byla řeč. K tomu je třeba dodat, že v dlouhé básni o Vidni připomíná jen boje s Turky a osočuje Francouze za to, že je podněcují. Pro císaře

⁵⁴ Detailnější pohled na majetkové a dědické problémy Jana Karla Tluka (Skopa) přináší Krzysztof Szelong, jenž připomíná, že 25. listopadu 1702 v Těšíně podle rozhodnutí uzavřeného před čtyřmi dny před zdejšími Královským úřadem vdova po Jiřím Rudolfově Tlukovi a jeho potomci věnovali převoru klášteru dominikánů v Krakově Kazimírovi Napolskému 400 slezských tolarů, „a to respectem Sortis Concernentis P. Carolum Tluk ordinis nostri“ (K. SZELONG, *Podróże edukacyjne szlachty cieszyńskiej /do końca XVII w./*. *Motywy, kierunki, konsekwencje*, s. 108). Vyplývá z toho, že kláštery, v nichž Jan Karel pobýval, byly dominikánské, přičemž bychom mohli usuzovat, když vezmeme v úvahu, že v té době měli dominikáni největší majetky ve Španělsku a v Itálii, že po klášteře v Krakově, kde mladý šlechtic mohl nabýt hlavní (generální) vzdělání, jeho další formování se mohlo odbyvat v klášterních domech, jimž odpovídají také epigramy – Benátky, Salamanca, Madrid a Řím. Duchovní stav opustil tajně a v tom spočívá i příčina jeho bolestivého vydědění. Řád se po jeho návratu do světského života domáhal dodržení smluv uzavřených v době, kdy byl přijat do noviciátu, popřípadě žádal rekompensaci nákladů na jeho vzdělání, takže zažádal o vydání části majetku, jenž mu náležel po otci, a řízení vyhrál. Jan Karel, vystaven nepříteli světských a církevních institucí ve vlasti, byl proto nucen zůstat v emigraci (TAMTÉŽ, s. 108–109).

a císařské nemá jediného dobrého slova. Nepovažuje se ani za rakouského poddaného, ani za pruského klienta, ale výhradně za Slezana – *eques Silesius*.

Po Slezsku je Skopovi nejbližší Polsko a nejvíce ho zajímají jeho dřívější i soudobé osudy. Jak příteli z časů pobytu v jezuitské koleji Pniewskému, tak celému Polsku jsou určena slova plná dojetí: „Niech zginę, jeśli, pisząc o tobie, nie płaczę, / wspominając te lata młodości, tułacze, / i choć nas dzisiaj dzielą rozległe połacie, / jednak uczuciem zawsze mi najbliższy, bracie. / Nie jestem tem, czem byłem: tak zrządziły fata, / ale dla ciebiem zawsze ten, co w dawne lata“ (Lilia 147). A pokud by se přátelé někdy setkali, Slezan by Poláka přivítal slovy, od kterých obdržel název Těšín. Osud se obrátil, Těšín se vrátil do dávné vlasti a zvuk jeho jména budí v každém Polákovi stejné pocity jako v otci, který našel svého ztraceného syna ve slezských pralesích, jak uzavírá své pojednání o Karlu Skopovi (Tlukovi) na stránkách časopisu *Zaranie Śląskie* Tadeusz Sinko.

Karel Skop je evidentně svou tvorbou intencionálním Slezanem, zatímco Jiří Karel nikoli. Co se tedy týče Jiřího Karla Skopa (Tluka), nemáme-li podrobnějších autobiografických či jiných zpráv o jeho pobytu v dospělosti v Těšíně (Jiří Karel napsal epigramy na rozličná města – nutno podotknout, že ne všechna znal z autopsie), pak se tento autor váže k Těšínu pouze z hlediska literární topografie jako pravděpodobný příslušník těšínského šlechtického rodu⁵⁵ a jediné tak patří do literární historie Těšínského Slezska (tedy nikterak významně).⁵⁶

⁵⁵ Další zmatek do rodových vztahů Tluků z Tošonovic a otázky identity obou bratrů vnesl Krzysztof Szelong, jenž kritizuje Tadeusze Sinka za jeho hypotézu, že šlo o bratry, přitom ji formuloval pouze na základě toho, že Jiří Karel Skop se v „Podhorencích“ představuje jako polský šlechtic, jenž byl vychován v Británii, má za sebou službu ve švédské armádě a v současnosti ve věku osmdesáti čtyř let využívá dobroty knížete Aleksandra Jabłonowského v Podhorencích, díky jehož laskavosti nyní žije ve venkovské chalupě. Szelong nabízí prý podobně krkolomnou, ale přesto podle svého názoru pravděpodobnější hypotézu, „iż mamy w tym przypadku do czynienia z literacką stylizacją, jeśli nie mistyfikacją“ (že máme v tomto případě co činit s literární stylizací, pokud nejde o mystifikaci; K. SZELONG, *Podróże edukacyjne szlachty cieszyńskiej /do końca XVII w./. Motywy, kierunki, konsekwencje*, s. 110). Škoda, že těšínský historik nešel *ad fontes* a neporovnal obsah obou knih z hlediska jejich obsahu s použitím literárněvědné, nikoli jen historiografické metodologie, k čemuž však nemá dostatečnou průpravu (bude třeba, aby tak učinil školený klasický filolog nejlépe se specializací na výzkum humanismu ve Slezsku).

⁵⁶ Dále jsme použili tyto elektronické zdroje (v závorce uvádíme odkazy): Podhorzce (Podhorec) [http://pl.wikipedia.org/wiki/Podhorce_%28rejon_brodzki%29]; Polska Biblioteka Internetowa [Załącznik Nr 7 do SIWZ]; Skop-Tluk, Jan Karol: *Varia Epigrammata Pertinentia Ad Lilia Parnassi, Præsenti Seculo Nunc Primum Edita, Et Facta Anno scilicet MDCCII. die vero impressa I. Januar* [http://digital.staatsbibliothekberlin.de/dms/werkansicht?PPN=PPN636772837&PHYSID=PHYS_0025]; Skop, Carl von (1670–1754) [<http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01043966>]; Skop, Georgius Carolus (Jerzy Karol): *Podhorencensia seu fragmenta varia composita et lecta, collecta, selecta. impressa I Januarii* [http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=52631]; Skop-Tluk, Johannes Carolus: *Lilia Parnassi edita sub felicissimis auspiciis Serenissimi et Potentissimi Principis Friederici III* [<http://www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=36441&from=pubstats>].

Summary

To the topic of life and work of Jan Karel and Jiří Karel Skop (Tluk)

Author of this contribution deals with the life and work of former writers Jan Karel and Jiří Karel Skop, both coming from the Tluk's family from Tošonovice. In Estreicher's bibliographical dictionary these two authors merge in one name (Jan Karel Skop), which is contradicted by the author of this contribution as he supports it by several arguments. The relationship to their homeland Cieszyn seems to be different for each of the brothers. While Karel Skop intentionally claimed his positive feelings to Silesia, his brother Jiří Karel, who had spent his later years in Podhorce, did not.

Miroslava Suchánková

DEVOČNÍ GRAFIKA V NÁRODOPISNÝCH SBÍRKÁCH SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

Abstract

Study describes history of pilgrimage pictures preserved in the collection stock of the ethnographical department of the Silesian Museum. In this context this work briefly outlines the development of devotional graphic and printing techniques in Europe. The index of authors, pilgrimage places and saints, all with the reference to particular inventory number of objects registered in the ethnographical subcollection, are all included in this collection.

Keywords: *devotional graphic, ethnographical collections, Silesia, the Silesian Museum*

Svaté obrázky patří k zajímavým a důležitým formám projevu žijící lidové zbožnosti. Jejich vývoj ovlivnily historické události, umělecké styly i grafické a tiskařské techniky.

K většímu rozšíření svatých obrázků a různých drobných tisků s grafickou výzdobou došlo v Evropě v 15. století, v období rozvoje knihtisku. K velkým evropským centrům, které zásobovaly okolní země svatými obrázky, náležely v 16. století Antverpy a v 17. století německý Augsburg. Na produkci drobných tisků se významně podílela také střediska ve Francii. V 18. století se ke zmíněným největším výrobním centrům připojila Praha a Vídeň, kde pracovali významní rytci. Mezi nejslavnější české rytce 17. století náležel Václav Holiar, k nejpłodnějším autorům v oboru drobné devoční grafiky se řadil Antonín Birckhart a k velmi významným grafickým mistrům patřili členové rodiny Mansfeldů. V první polovině 18. století byl uznáván za jednu z největších osobností české grafiky Michal Jindřich Rentz, který pracoval zejména v Kuksu a Lysé nad Labem.¹ Jeho rozsáhlou dílnu převzal Jan Jiří Balzer st., který se svými bratry a syny pokračoval v rytí devoční a knižní grafiky. O rozšíření devočních tisků na Moravě se starali hlavně brněnští rytci z rodiny Guttweinů nebo rytec Jan Antonín Mayer. Grafickou tvorbu v Olomouci reprezentovali rytci Ignác Zeidler a Jan Antonín Freindt. Ve Slezsku vynikal Bartoloměj Strahovský a jeho syn.² V této době vznikaly grafické dílny snad ve všech větších českých městech a na tvorbě drobné devoční grafiky se podílelo mnoho dalších rytců a vydavatelů.

Masový rozvoj svatých obrázků ve 30. letech 17. století podporovala hlavně katolická církev, která je využívala při rekatolizaci. Jejich vydavatelé jimi chtěli podpořit kultu svatých a hlavně kult mariánský. K rozšíření svatých obrázků přispěl ve druhé polovině 17. století zejména rozvoj poutnictví. S poutnictvím souvisel kult relikvií, výroba a distribuce obrázků ve významných poutních místech. Čechy, Morava i Slezsko v té době rozkvetly množstvím barokních staveb – kostelů, klášterů, křížových cest nebo mariánských sloupů, dokládajících dodnes sílu mariánské úcty. K zázračným mariánským obrazům pu-

¹ Jan ROYT, *Barokní devoční grafika a její autoři*, in: *Drobná devoční grafika*, Rakovník 1995, s. 7–8; Jan MLČOCH – Jan ROYT, *České nebe*, Praha 1993, s. 22–23; Karel PROCHÁZKA, *Pohledy do dějin svatých obrázků*, Praha 1940, s. 56–62.

² J. ROYT, *Barokní devoční grafika*, s. 9; J. MLČOCH – J. ROYT, *České nebe*, s. 23.

Er zeige die seine Mutter auf
 wird durchs den denen Wohl
 nur eigin P. P. Minoriten zu Rom an

1. Erzelebe St. Wund.

³ J. ROYT, *Barokní pouť v Čechách*, in: Na cestě do nebeského Jeruzaléma, Brno 2010, s. 31–48; Marie SCHENKOVÁ, *Poutní tradice v českém Slezsku*, in: Na cestě do nebeského Jeruzaléma, Brno 2010, s. 83–98; TÁŽ, *Poutní místa ve Slezsku*, Opava 1997.

kontaktem s blízkými či vzdálenějšími obcemi a městy. Po večerech se v zájezdních hostincích probíraly všechny politické a hospodářské novinky, ženy si všímaly při společných mších vývoje krojového oblečení. Nechyběla ani zábava v podobě nakupování četného pouťového zboží. V poutních místech hromadná výroba tisků i jiného zboží podporovala místní řemeslnou výrobu. Z poutí si poutníci odnášeli upomínkové předměty, zejména pak svaté obrázky tištěné na papíru, pergameni, hedvábí, kopie soch ze dřeva či vosku, některé i „pod šturcem“, betlémy a betlémové figurky, medailónky, růžence, modlitební knížky a kancionály, podmalby na skle, keramiku a sklo. Pro děti kupovali preclíky, perníčky, do domácnosti zboží hrnčířské a jako dárky také různé šátky, stuhy a jiné oděvní doplňky. Svaté obrázky se doma zakládaly do modlitebních knížek, vlepovaly do skříní nebo doprovázely nebožtíka v rakvi na poslední cestě, jiné se stávaly nedílnou součástí interiéru lidového domu. Poutní tisky se také nosily jako dárek novorozencům do kolébky, nebo si je nevěsty vlepovaly na vnitřní stranu vík malovaných dřevěných truhel, ve kterých schraňovaly svou výbavu. Měly cenu dokladu, vyprávění, vzpomínek. Byly to dárky, které naše předky provázely od kolébky až do smrti.

3. *Vzkříšení, poslední soud, akvarel na pergameni, 18. století (Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 3474)*

4. *Alegorie smrti, akvarel na pergameni, 18. století (Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 3444)*

Ve druhé polovině 18. století došlo k velkému útlumu šíření svatých obrázků v souvislosti s reformami Josefa II. nařizujícími zákazy poutí a uzavření poutních chrámů. K zániku řady tradičních center produkce devoční grafiky přispěly i válečné události. Výrazné změny ve vývoji drobné devoční grafiky v Evropě přineslo 19. století. Centrum výroby se přeneslo do Prahy. Počátkem 19. století pražští tiskaři Václav František Hoffmann, Václav Morak,

Dominik a František Maulini, Josef Koppe, Josef Rudl, Jan Pachmayer a jiní zasílali své obrázky na všechny poutě v monarchii, dokonce i do Říma. Také v jiných českých městech vydávaly tiskárny množství svatých obrázků. V Jindřichově Hradci zdědil po otci Josefu Landfrasovi knihtiskárnu Alois Josef Landfras. V Hradci Králové vlastnil ocelotiskárnu František Patzak a sklady svatých obrázků zde měli J. a V. Mahrle a Ladislav Pospíšil. V Chrudimi pracovaly firmy S. Pospíšila a J. Patzaka. V Litomyšli působil Josef Berger, ve Vrchlabí Stanislav Aust a W. Langhammer. Drobná devoční grafika se tiskla také v Příbrami, Kadani, Olomouci, Králíkách a jinde. Kvalita pražských devočních grafik byla v té době nepřekonatelná. Činnost pražských a mimopražských tiskáren a vydavatelství skončila v 60. letech 19. století, kdy jejich produkci začala konkurovat vydavatelství v Rakousku, Švýcarsku, Německu a ve Francii.⁴ Od poloviny 19. století začala rozmanitost a kvalita produkce svatých obrázků poněkud klesat. Tisky se zcela podrobily vkusu nejširších městských a venkovských vrstev obyvatelstva a staly se předmětem spotřeby, komerční záležitostí. Ve 20. století utlumily intenzitu poutí světové války a bída. Po druhé světové válce u nás došlo k velkému omezení náboženských aktivit. Zvláště po zrušení klášterů v roce 1950, jejichž řeholníci se starali o desítky nejznámějších poutních míst, byla řada poutních míst zrušena, konání poutí zakazováno, a tam, kde poutě přežívaly, byli věřící často sledováni a lustrováni.⁵ Také tisk svatých obrázků byl velmi omezen. Nicméně obliba těchto drobných tiskovin neklesala a i v této době se obrázky tiskly a prodávaly. Lidé si je kupovali jako památku na poutní místa nebo jako dárek z trhu, děti je v hodinách náboženství dostávaly od svých katechetů. V této době k nám byly poutní obrázky dováženy hlavně ze západní Evropy, sice tištěné ve velmi dobré kvalitě, ale šlo o hromadnou produkci většínou navrhovanou bez jakýchkoliv uměleckých ambicí. Od 60. let lze pozorovat zpočátku nesmělý a později živý rozmach poutnictví. Po listopadu 1989 došlo u nás k opětovnému tisku svatých obrázků a leckde se začaly vydávat také obrázky tištěné podle starých vzorů.

**5. Madona z piaristického kláštera v Bruntále, mědirytina,
2. polovina 18. století, sign.: Freindt Sc: Olomucy Bruntál
(Etnografická podsbírká SZM, inv. č. N 3342)**

apod. Akviziční činnost se vztahovala i na drobnou devoční grafiku. Její podstatnou část však muzeum do svých fondů získalo až na začátku století dvacátého. Podle záznamů ve starých přírůstkových a inventárních knihách se můžeme dočíst, že mezi první dárce devoční grafiky patřili Adolf Zdrázila, Antonie Richterová, Hubert Ditrich, Johann Kinzel z Opavy, ale i dárci z okolí např. Viktor Karger z Těšína či Hanisch z Olomouce. Početnější skupiny obrázků byly zakoupeny v Opavě v roce 1923 od Wenzela Trawnitschka, v roce 1926 od J. Skupiny, v roce 1929 od Julie Kaligové a v roce 1930 od Anny Seligové. Václav Scheich z Frýdku prodal do sbírek obrázky v roce 1936.⁶ Zajímavostí je záznam, že v roce 1931 proběhla výměna 18 ks poutních obrázků s Městským muzeem v Polském Těšíně.⁷ Devoční grafika byla získávána koupí v aukčních domech či různých antikvariátech. Tak například v roce 1928 byl zakoupen svatý obrázek v Dorotheu ve Vídni, v roce 1932 se uskutečnila koupě 19 obrázků v Bonnu u M. Passe a 98 obrázků u C. Gellricha ve Frankfurtu. V roce 1935 se podařilo koupit v aukčním domě prof. M. Müllera v Praze 60 ks obrázků. Konvolut svatých obrázků v první polovině 20. století rozšířil svou akviziční činností o 16 kusů také dr. Edmund Wilhelm Braun, zpočátku kustod a později dlouholetý ředitel uměleckoprůmyslového muzea.⁸ Fond grafiky bez větší úhony přečkal druhou světovou válku, kdy byl chod muzea narušen evakuací sbírek a přímým zásahem válečných událostí. Po skončení války bylo muzeu umožněno převzít některé umělecké a kulturní hodnoty z německého konfiskovaného majetku jako depozitum a později tyto předměty zařadit do sbírek. Mezi jinými akvizicemi tak do sbírky přibýly v 50. letech 20. století i svaté obrázky. V tomto období došlo k novému uspořádání pracovišť v rámci muzea. K 1. lednu 1950 bylo v rámci struktury Slezského muzea zřízeno samostatné oddělení pro lidovou kulturu. Devoční grafika, původně uložená ve sbírkách pracoviště umělecko-historického, byla rozdělena a část obrázků přefazena do sbírek národopisného pracoviště do fondu grafiky. Druhá část zůstala ve sbírkách pracoviště umělecko-historického ve fondu Braunův archiv. Během 70. let byl fond grafiky obohacen o více jak 60 obrázků a jiných církevních tisků, které byly převedeny z muzejní knihovny. V následujících letech probíhalo průběžné doplňování souboru. Do sbírek byly získávány jednotlivé kusy i četné soubory z různých oblastí Slezska, Moravy a Čech. Větší množství svatých obrázků v 90. letech 20. století a na počátku století 21. do sbírek muzea věnovali např. Josef Solnický z Opavy, Petra a Hubert Kerlínovi z Kravař, Vlasta Hrubá z Dobroslavic, Věra Nováková z Opavy, Eva Tesárková z Ostravy nebo Vladislav Owczarzy z Karviné.⁹ V současnosti je ve fondu grafiky na národopisném pracovišti evidováno téměř 900 kusů poutních obrázků. V dnešní době je doplňován převážně sběry a dary.

Již od nejstarších dob se na devoční grafice zobrazovaly převážně náboženské motivy. Církev obrázky v minulosti využívala k šíření mariánského kultu, kultu světců i jiných informací, neboť ještě v 19. století se v populaci vyskytovalo velké procento negramotného obyvatelstva. Preferenci různých motivů určoval i účel obrázků. Tuto skutečnost můžeme pozorovat také u kolekce uložené ve sbírkách národopisného pracoviště, kde se zachovalo velké množství různých typů s rozličnými motivy. K často se vyskytujícím námětům patří události ze života Ježíše Krista, např. narození, dětství, skutky, nástroje umučení Krista,

⁶ A. Zdrázila – 1 ks, A. Richterová – 1 ks, H. Ditrich – 22 ks, W. Trawnitschek – 16 ks, V. Karger – 6 ks, Hanisch – 6 ks, J. Skupina – 17 ks, J. Kaligová – 9 ks, J. Kinzel – 11 ks, A. Seligová – 8 ks, V. Scheich – 16 ks.

⁷ Etnografická podsbirka SZM, inventární čísla N 3267–N 3273, N 3276–N 3286.

⁸ Etnografická podsbirka SZM, inventární knihy N 3001–N 3250, N 3251–N 3500.

⁹ J. Solnický – 31 ks, P. a H. Kerlínovi – 75 ks, V. Hrubá – 17 ks, V. Nováková – 112 ks, E. Tesárková – 20 ks, V. Owczarzy – 83 ks; Etnografická podsbirka SZM, inventární knihy N 14004–N 14499, N 1475–N 15000, N 15501–N 15751, N 16751–N 17000, N 18501–N 18750, N 18751–N 19000.

jeho utrpení na kříži a vzkříšení. Nejčtenější je však motiv Panny Marie, která provází v ikonografii Ježíše Krista od jeho narození po ukřižování. Panna Marie – symbol čistoty a vzájemné lásky Boha a člověka, se objevuje sama v prostém šatě, s Ježíškem v náruči, se sv. Josefem, se sv. Annou, s Ježíšem snatým z kříže, tzv. pietou, s andělem ve scéně Zvěstování a v mnoha dalších výjevech. V hojném množství jsou zastoupeny obrazy s motivy světců, světce a zemských patronů s jejich charakteristickými atributy.¹⁰ Atributy souvisí s jejich životem a nezdědka představují nástroj jejich mučení nebo mučednické smrti. Velmi často se ve sbírce vyskytují milostné obrazy a sochy z poutních míst nejen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale z celé Evropy.¹¹ Těmto místům byla prokazována zvláštní úcta již od středověku. Na svatých obrázcích je často vyobrazena milostná socha či obraz, vznášející se nad poutním kostelem či místem. Obvykle jsou zobrazeny také určité legendické souvislosti nálezů či původu milostné sochy. V mnoha případech doprovázejí rytiny texty identifikující milostné vyobrazení.

6. Kristus Trpitel z Ratiboře, kolorovaná rytina, počátek 19. století,
sign.: Hohenelbe bey Wenzel Langhammer (Etnografická podsbirka
SZM, inv. č. N 3332)

Zázračné předlohy z mariánských poutních míst byly často reprodukovány a vedle religi-
ózního citění odrážejí i výtvarný názor širokých vrstev. Věrnost originálu při přepisu neza-
vazovala, pokud bylo dodrženo základní kompoziční schéma se zdůrazněním charakte-
ristických znaků, které jednotlivé poutní madony navzájem od sebe odlišovaly. Oblíbené a ve
sbírce zastoupené jsou také upomínky z pouti ve tvaru knížky, na přední straně bohatě
zdobené reliéfní litografií a uvnitř s vyobrazením poutního místa nebo světce a příslušnou
modlitbou.¹² V nevelkém množství se objevují i lístky vánoční s vyobrazením narozeného
Ježíška, novoroční a tříkrálové s motivem klanění Tří králů a zkratkou CMB.

¹⁰ Viz Rejstřík světců s odkazy na příslušná inventární čísla svatých obrázků.

¹¹ Viz Rejstřík poutních míst s odkazy na příslušná inventární čísla svatých obrázků.

¹² Etnografická podsbirka SZM, např. inv. č. N 14499/8, N 14732/1, N 14712/25, N 16923, N 15150/3.

7. Svatá krev Kristova, Walldürn, Německo, kolorovaná rytina s modlitbou, polovina 19. století (Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 3322)

Nezbytnou součástí těchto obrázků býval veršovaný nápis s přáním do Nového roku. Vedle Vánoc a Nového roku se rozdávaly také při tříkrálové koledě.¹³ O velikonočních svátcích putovaly mezi lidmi velikonoční obrázky se vzkříšeným Kristem, velikonočním beránkem, motivy slepiček a vajec.¹⁴ Do dnešních dnů se v muzejních sbírkách zachovaly památky na křest, na 1. svaté přijímání nebo památky na svaté biřmování. Prosbu o kmtrovství posílali rodiče křtěného dítěte formou tištěného psaníčka. Kmtrové své kmtřence obdarovávali při křtu křestními medailemi a obrázky. Křestní obrázky a biřmovací obrázky byly masově rozšířeny až v 19. století.¹⁵ Výrazem úcty k Nejsvětější svátosti byly tzv. eucharistické obrázky. Nejčastěji se na nich objevovalo vyobrazení hostie v monstranci, Poslední večeře, ale také symbolické náměty, např. motiv Krista ukřižovaného na vinném keři nebo hrozen, z něhož Kristus lisuje do kalichu víno.¹⁶ Od středověku byla velmi oblíbená „Délka Krista Pána“, což byl pás rytin a modliteb, jehož délka údajně odpovídala délce Kristova těla. Délka měla věřící ochraňovat před nemocemi a různými pohromami.¹⁷ Na konec lidského života upomínaly obrázky úmrtní.¹⁸ Poměrně často se v kolekci vyskytují

¹³ Etnografická podsbírka SZM, např. inv. č. N 3062, N 3081, N 3106, N 3439, N 3450, N 14349, N 14354, N 14499/15, 16, 19, N 15028/7, N 16937, N 3082, N 3473.

¹⁴ Etnografická podsbírka SZM, např. inv. č. N 3474, N 3486, N 14347, N 14348.

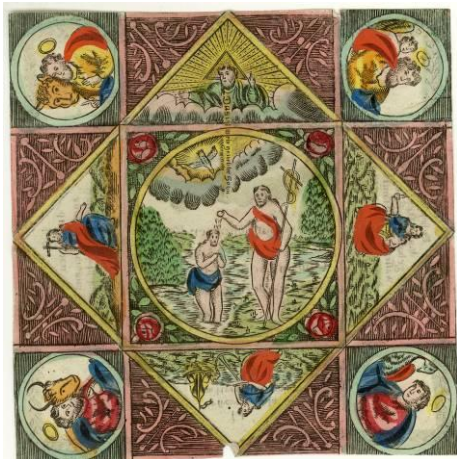
¹⁵ Etnografická podsbírka SZM, např. inv. č. N 3548–N 3559, N 16851, N 15637, N 15638, N 3537, N 14712/14, N 14712/39, N 14874, N 15044.

¹⁶ Etnografická podsbírka SZM, např. inv. č. N 3474, N 3489, N 16936, N 18817, N 18906.

¹⁷ Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 5008.

¹⁸ Etnografická podsbírka SZM, např. inv. č. N 3443, N 3444.

modlitby ve formě dvojlistů s texty a přípis v češtině, němčině, polštině, latině nebo i dvojjazyčné.¹⁹ Svaté obrázky se vydávaly také u příležitosti výročí kněžství a primice. Obvykle bývalo jednostranně vytištěno velké množství obrázků se stejným námětem a na jejich rub se postupně dotiskovaly příležitostné texty, např. modlitby, litanie, přání novosvěcenců či naopak osobní údaje zemřelých kněží apod.²⁰ Zajímavostí ve sbírce jsou listiny, které se zachovaly jako památka na pout' do Říma, kterou vykonal Josef Bensch, sedlák z Neplachovic, v říjnu 1882.²¹ Mezi nimi se nachází i drobný svatý obrázek s motivem pomníku, na němž je vyobrazen žehnající Ježíšek a na podstavci scéna Božího narození. Zde je také umístěn latinský nápis *Gloria in excelsis deo et in terra pax* (Sláva na výsosti Bohu a na zemi mír). Jedná se o reprodukcii rytiny Luigi Banza. Na zadní straně listu si můžeme přečíst italsky psanou prosebnou modlitbu k božskému dítěti, která má platnost 200 dní odpustků, pokud byla pronesena v chrámu Sta Maria Maggiore v Římě, nebo 100 dní odpustků, pokud se ji někdo pomodlil v jiném kostele. Platnost odpustků vyhlásil papež Pius IX. dne 3. 10. 1861. Tisk vyšel péčí kanovníků L. Ricciho a P. Bastida v roce 1871.

8–9. Křestní psaníčko s věnováním, kolorovaná skládací oboustranná rytina, 1829 (Etnografická podsíbirka SZM, inv. č. N 3550a,b)

Devoční grafiku můžeme třídit různě, podle autorů, tiskařů, tiskových technik, námětově i podle jiných užších hledisek. Na počátcích, v období rozvoje knihtisku, kdy nebylo rozšířeno mnoho grafických ani tiskařských technik se obrázky malovaly ručně. Byly určeny movitějším zákazníkům z řad šlechty a bohatých měšťanů. Ojedinele se zhotovovaly na zakázku podle konkrétního přání zákazníka, častější byla velkovýroba produkovaná v prostředí klášterů nebo ve specializovaných malířských dílnách podle určitých šablon a určená pro poutní místa a obchodníky, kteří je prodávali na poutích a trzích. V první polovině 15. století se nejdříve obecně uplatnil dřevořez, jehož původ byl vystopován v Bavorsku, v okolí Salzburku, ale také v Itálii. Z Německa se dřevořez rozšířil do oblasti hor-

¹⁹ Etnografická podsíbirka SZM, např. inv. č. N 3167, N 3265, N 3323–N 3329, N 3336, N 3285.

²⁰ Etnografická podsíbirka SZM, např. inv. č. N 14712/5,26,27, 28,30,31,32, N 14732/5,6, N 15623, N 15625, N 15626, N 15628, N 15630, N 15634.

²¹ Etnografická podsíbirka SZM, inv. č. N 6400–N 6407, N 15178.

ního Rýna a na východ, kde se mimo jiné jeho střediskem stala i Olomouc. Větší výrobní centra byla také v Norimberku, Augsburgu, Kolíně nad Rýnem, v Ulmu, Basileji, Štrasburku, Benátkách, Florencii a Lyonu. Dřevořez se později se omezoval na laciné lidové tiskopisy, zvláště pouťové a jarmareční písničky. Přeměna dřevořezu v dřevoryt se podařila Angličanu Thomasi Bewickovi (1753–1828) na konci 18. století. Bewick zavedl rytí rydlem místo řezání nožem a použil zimostrázové dřevo, které se loupalo a štípalo snadněji než dosud užívané dřevo hruškové a jabloňové.²² Dřevoryt se úspěšně používal až do 70. a 80. let 19. století, než se objevily reprodukční metody fotomechanické, které ho vytlačily do pozadí. Dřevořezu i dřevorytu úspěšně konkurovala mědirytina – tisk z hloubky. Tato technika byla schopna velmi přesně reprodukovat malované předlohy. V 16.–18. století došlo k jejímu rozkvětu po celé Evropě. Mědirytové, často kolorované obrázky, opatřené na zadní straně modlitbou, mělo v oblibě zejména Německo, kde byl jejím střediskem Frankfurt nad Mohanem, Augsburg a Norimberk.²³ Pokud se při grafické technice z hloubky použila místo měděné desky tvrdší deska ocelová, vznikla ocelorytina. Tuto mnohem preciznější a později hojně užívanou techniku vynalezl kolem roku 1820 Angličan Charles Heath (1785–1848). Rozvoj grafických technik však pokračoval i nadále a ocelorytina byla novými progresivními vynálezy zatlačena do pozadí. Kolem roku 1796 vynalezl pražský rodák Alois Senefelder (1771–1834) litografii neboli kamenotisk. K jejímu většímu rozšíření u nás však došlo až kolem roku 1820.²⁴ Další zdokonalení tiskařských technik umožnil vynález fotografie, který roku 1839 učinil Francouz Louis Jacques Mandé Daguerre (1789–1851). První v praxi používaná fotografická technika s obrazem vytvořeným amalgamem stříbra - daguerrotypie, byla v českých zemích známá již roku 1840. Fotografie spolu se světlotiskem vynalezeným Čechem Jakubem Husníkem (1837–1916) postupně zatlačily do pozadí všechny reprodukční techniky, neboť reprodukovaly tisk v takové originální věrnosti, že originál a reprodukce byly od sebe téměř nerozeznatelné.²⁵

Devoční obrázky se malovaly a tiskly nejen mnoha různými technikami, ale i v různých formátech a na všech možných dostupných materiálech. Používal se bílý i tónovaný papír, pergamen, plátno, různobarevné hedvábí, zlaté, stříbrné nebo průsvitné křehové či želatínové folie, sušené lisované listy.²⁶ Tvůrcům brzy nestačilo pouhé zobrazení požadovaného námětu a obrázek se snažili ještě více vyzdobit. Zvláštnost a půvab obrázkům dodávaly okraje a bordury zdobené zlacením. Značnou oblibu si získaly malované miniatury lemované prolamovanou krajkou. Zpočátku jednoduchý vyřezávaný nebo vypichovaný okraj se brzy proměnil v mimořádně jemnou bohatou krajkovinu připomínající bruselskou krajku. Obrázky se zdobily také slepotiskovou ražbou, přičemž prostříhaná místa se podkládala zlatou či stříbrnou folií. Často se okraje obšívaly jemnými hedvábnými nitěmi, někdy i lidskými vlasy. Na některé se nalepovaly barevné porty, jiné doplňovaly detaily z látky, perleti. Ke zdobení se používaly vylišované květiny, krovky brouků, barevné korálky či lesknoucí se zlaté nebo stříbrné plíšky. Jednobarevné tisky se kolorovaly.²⁷ Svaté obrázky se často označovaly signaturami autorů předloh, rytců, nakladatelů, ale také latinskými

²² Zdeněk TOBOLKA, *Kniha. Její vznik, vývoj a rozbor*, Praha 1949, s. 107–110.

²³ Z. TOBOLKA, *Kniha*, s. 112; Miroslav JANOTKA – Karel LINHART, *Řemesla našich předků*, Praha 1987, s. 182.

²⁴ Z. TOBOLKA, *Kniha*, s. 114–115; M. JANOTKA – K. LINHART, *Řemesla*, s. 182.

²⁵ Z. TOBOLKA, *Kniha*, s. 116–117.

²⁶ Etnografická podsbírka SZM, např. inv. č. N 3211, N 3444, N 3462–N 3471, N 3474, N 3168, N 3176–N 3180, N 3183, N 3202, N 3345–3347.

²⁷ Eva CHARVÁTOVÁ, *Svaté obrázky*, Praha 2007, s. 62.

zkratkami, např.: inv. - invenit - navrhl, exc. - excudit - ryl, delin. - delineavit - kreslil, fecit - vyrobil, sc. - sculpsit - ryl. K jejich vydání bylo třeba světského schválení, tzv. privilegia.

10. Pieta z Lanzendorf, Rakousko, barevná litografie, 19. století (Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 3257)

11. Korunování Panny Marie, Svatá Hora u Příbrami, kolorovaná rytina, 19. století, sign.: Prag b. F. Baudisch (Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 3367)

Vydaná privilegia nakladatele chránila před napodobováním a vydáváním stejných obrázků. Na některých rytinách se proto objevuje zkratka C. P. S. C. M., Cum. Priv. S. C. M. nebo C. P. Maj., což v překladu znamená S privilegiem Jeho Císařského Majestátu. Tato zkratka byla častá zejména v 18. století.²⁸ Poutní tisky svým množstvím a rozšířením dávaly velkou pracovní příležitost. Šlo o záměrnou, systematicky organizovanou obchodní činnost, neboť většinou obchodní možnosti tiskáren určovaly, kdo a kdy byl jejich nakladatelem. Při zajištěném odbytu je tiskaři vyráběli na sklad a pro svoje knihkupectví. To dokazují také údaje „tiskem a k dostání“, nebo „tiskem a nákladem“.²⁹ Vydávání poutních obrázků vlastním nákladem tiskaři omezili, až když se prodej přenesl na poutní místa a zmenšila se tak možnost jejich zisku. V případě velkého zájmu se některé obrázky tiskly vícekrát, což mimo jiné také způsobilo, že postupně klesala jejich výtvarná hodnota. Tyto skutečnosti přinesly dnešním badatelům problémy při třídění obrázků, při určování jejich autorství, při časovém určování nebo při rozlišování jednotlivých vydání.

²⁸ K. PROCHÁZKA, *Pohledy do dějin*, s. 56; Etnografická podsbirka SZM, např. inv. č. N 3286, N 3443, N 3479; J. ROYT, *Barokní devoční grafika*, s. 5.

²⁹ Etnografická podsbirka SZM, např. inv. č. N 3205, N 3543.

Rejstřík autorů předloh, rytců, tiskařů a nakladatelů svatých obrázků s odkazy na příslušná inventární čísla svatých obrázků

A	Inventární čísla
Acquisti Al.	N 6406
Agapito Franzetti al Corso, Řím	N 6403
Angelico Fra, Itálie	N 14712/30, N 14712/31
Arborell Alfons	N 3267
Aust Heinrich, Olomouc	N 3320, N 3503
Aust Stanislav, Vrchlabí	N 3501
Aust Wilhelm, Frýdek	N 3195
B	
Baltzer František, Praha	N 3114
Baltzer Řehoř, Praha	N 3184, N 3346, N 3425, N 3450, N3489
Baudisch F., Praha	N 3367
Bayer J. L., Kolín	N 16929
Bek Petr, Opava	N 12921, N 12922
Belling Josef Erasmus, Augsburg	N 3528
Benedict J.	N 3431
Benzinger Karel, Einsiedeln	N 3309, N 3478
Benzinger Nikolas, Einsiedeln	N 3309, N 3478
Birckhart, Praha	N 3279
Böham Franz, Mnichov	N 3263
Brüm F. A. M.	N 3186
C	
Cacchiatelli Paolo, Itálie	N 6400
Campanella Angelo, Itálie	N 6406
Corina S.	N 3221
Cranach Lukas	N 18819
D	
Derka J. N., Olomouc	N 3204, N 12919–N 12920, N 14377, N 14499/8, N 14712/7, N 14874, N 15627
Döbler Jiří, Jindřichův Hradec	N 3377
Driendl Thomas, Mnichov	N 3172, N 3175
E	
Emonds-Alt M.	N 14732/5
Enders Jan Nepomuk, Nový Jičín	N 3149
Engelbrecht Martin, Augsburg	N 3302, N 3479
F	
Ferstler Johann, Vídeň	N 3340
Fertner K., Čenstochová	N 3560
Fiala Antonín	N 3120
Florian Michael, Stará Říše	N 14498/1-15, N 15622
Fraenkel Fr.	N 3355
Freindt, Olomouc	N 3162, N 3273, N 3342
Freindt Jan Antonín, Olomouc	N 3060, N 3061
Frische Rudolf, Mnichov	N 14712/6

G

Galle Cornelius, Praha N 3471
Geiger B., Štýrský Hradec N 3500
Glaser Franz, Linec N 3305, N 3339
Gutwein Johann Melchior, Augsburg N 3174

H

Halauska A., Olomouc N 3497
Heindl J., Vídeň N 14712/28, N 15628
Hoffmann Franz, Králíky N 3277, N 3285, N 3494
Hoffmann J., Králíky N 3472
Hoffmann Václav, Praha N 3193, N 3359, N 3370, N 3430,
N 3433, N 3442, N 3515, N 3516, N 3517,
N 3523, N 3548
Hollan W. N 3083

J

Jelínek Josef, Praha N 3441

K

Kattzer W., Králíky N 3190
Kaupertz Jakob Melchior, Štýrský Hradec N 3412
Klauber, Augsburg N 3215, N 3218
Knížecí arcibiskupská knihtiskárna
a kamenotiskárna, Olomouc N 15044
Koppe Josef, Praha N 3363, N 3484, N 3513
Koppe Leopold, Praha N 3222, N 3228, N 3452, N 3505,
N 3506, N 3520
Kotrba V., Praha N 3440
Kravogl Johann, Innsbruck N 3306, N 3361, N 3508
Kühlen Bernard, Mnichov-Gladbach N 3264, N 3293
Kunz Antonín, Králíky N 3161, N 3191, N 3205, N 3493
Kurkiewicz Juljan, Krakov N 15028/13

L

Laidig Johann Christian, Brno N 3357
Langer, Pschow N 3268
Langer J. M., Opava N 3220
Langer M., Bruntál N 3219
Langer Sebastián, Opava a Vídeň N 3173, N 3353
Langhammer Václav, Vrchlabí N 3038, N 3047, N 3051, N 3052, N 3076,
N 3077, N 3085, N 3087, N 3088, N 3089,
N 3090, N 3100, N 3101, N 3102, N 3105,
N 3112, N 3116, N 3117, N 3118, N 3119,
N 3123, N 3124, N 3125, N 3126, N 3127,
N 3131, N 3132, N 3133, N 3134, N 3321,
N 3322, N 3323, N 3324, N 3325, N 3326,
N 3327, N 3328, N 3329, N 3330, N 3331,
N 3332, N 3333, N 3334, N 3335, N 3336,
N 3337, N 3338
Lhotský V., Praha N 3223

M

Mahrle Vincenc, Hradec Králové	N 3518
Mansfeld, Praha, Vídeň	N 3481
Manz G. J., Regensburg	N 3537, N 3544, N 3545
Marouschek J. F., Praha	N 3552
Maulini, Praha	N 3169, N 3182, N 3194, N 3447
Mayer Carl, Norimberk	N 3166, N 3358, N 3498
Mervart František, Praha	N 14791
Morak J. W., Praha	N 3303
Morsack, Vídeň	N 3143
Müller Josef, Mnichov	N 14712/16, N 14712/34, N 15028/8, N 15028/9
Murillo Bartolomé Esteban	N 18979

N

Nowohradsky F., Štýrský Hradec	N 3499, N 3527
Nowohradzky Jos., St. Pölten	N 3280

O

Obwexer J., Mnichov	N 3537
Olbrich A., Králiky	N 3160
Opiss Ambr., Varnsdorf	N 3308

P

Pachmayer Johann, Praha	N 3482, N 3530, N 3553
Pannier, R.	N 15028/14
Patt W., Mnichov	N 14712/30, N 14712/31
Patzak František, Hradec Králové	N 3265
Patzak J., Chrudim	N 3167, N 3351, N 3519
Pfeffel Johann Andreas, Augsburg	N 3286, N 3534
Pietzsch Joh., Jiřikov	N 3419
Piombo Sebastiano, Řím	N 18820
Planck A., Vídeň	N 3150
Pless Josef, Dvůr Králové, Praha	N 3057, N 3058
Poellath Carl, Schrobenhausen, Bayern	N 15043
Pozzi And., Řím	N 6406

R

Raffaello Santi, Řím	N 14712/32, N 15634
Rattay J., Praha	N 3281
Redlich Karl Fridrich, Innsbruck	N 3507
Rentz Kazimír Stanislav, Praha	N 3347
Ricci Luigi	N 6407
Rösch Sigmund, Augsburg, Mnichov	N 3533
Rossmann Maximilian Georg	N 14712/8
Rudl Josef, Praha	N 3298
Rudl Sigmund, Praha	N 3313, N 3368, N 3373, N 3376, N 3406, N 3410, N 3411, N 3429, N 3487, N 3511, N 3558
Rybička Josef, Praha	N 3543

S

Salomonová Karolína, Praha	N 3543
Schaufele A., Stuttgart	N 3311, N 3315
Schemm Franz, Norimberk	N 3207, N 14712/25
Schindler Antonín Josef, Olomouc	N 3271
Schmutzer Andreas, Vídeň	N 3343, N 3349
Schmutzer Josef, Vídeň	N 3349
Schneider Th., Štýrský Hradec	N 3380
Schweigel Andreas, Brno	N 3215
Schwind Moritz, Vídeň, Mnichov	N 14712/17
Skarnitzl Alois, Olomouc	N 3496, N 3536
Spötl M.	N 14712/2
Steyrer	N 3441
Stöber Joseph	N 3540
Stockinger, Vídeň	N 3143
Stofs Joseph	N 3420
Strahowsky, Vratislav	N 3344, N 3521
Strasser František, Brno	N 3164
Stýblo Bedřich, Praha	N 3543

T

Deutsch J. N., Bregenz	N 3201
Thabor Tomáš, Praha	N 3426
Turgis Louis, Paříž	N 3354, N 3490, N 3491, N 3492

V

Veselý W.	N 14712/11
Vogel C.	N 15626

W

Wallner J., Wien	N 3290, N 3431
Weigl, Augsburg	N 3540
Weinmann Marcus, Vídeň, Augsburg	N 3541
Will Joh. Martin, Augsburg	N 3480

Rejstřík poutních míst s odkazem na příslušná inventární čísla svatých obrázků

A

	Inventární čísla
Absam, Rakousko	N 3361
Adelwang, Rakousko	N 3304, N 3362, N 3417, N 3531
Annaberg (Hora sv. Anny), Polsko	N 3036, N 3087, N3088, N 3161, N 3351

B

Bardo (Varta, Wartha), Polsko	N 3487
Bechyně (Bechin)	N 3279, N 3364
Bethen, Německo	N 3296
Bílá Hora (Weiss Berg)	N 3433, N 18728
Bílá Voda u Javorníku (Weisswasser)	N 3344, N 3533
Bohosudov u Teplic (Mariaschein)	N 3222, N 3223, N 3281, N 3303, N 3307, N 3308, N 3309
Bozkov (Boskow)	N 3415

Brno (Brünn)	N 3168, N 3183, N 3267, N 3350, N 3366, N 3522
Bruntál (Freudenthal)	N 3342, N 3343
C	
Cvilín u Krnova (Lobenstein bei Jägerndorf)	N 3190, N 3191, N 3192, N 3209, N 3210, N 3215, N 3218, N 3493, N 14732/1
Czestochowa (Čenstochová), Polsko	N 3039, N 3138, N 3173, N 3187, N 3188, N 3193, N 3321, N 3330, N 3338, N 3368, N 3369, N 3517, N 3520, N 3528, N 3529, N 3560, N 18807, N 18832, N 18977
D	
Dolní Životice (Schönstein)	N 12921, N 12922
Drei Eichen (Tři duby), Rakousko	N 3129, N 3186, N 3255, N 3280, N 3298, N 3302, N 3312, N 3313, N 3316, N 3319, N 3339
E	
Einsiedeln, Švýcarsko	N 3373
Enzersdorf, Rakousko	N 3372
F	
Filipov u Rumburka (Philippsdorf)	N 3208, N 3419
Frýdek (Friedek)	N 3165, N 3167, N 3172, N 3195, N 3196, N 3495, N 3503, N 18720, N 18806, N 18808
G	
Gietrzwald (Polsko)	N 18831
Graz (Štýrský Hradec), Rakousko	N 3406
H	
Hájek u Prahy (Waldel)	N 3430
Hejnice (Heindorf)	N 3416
Heřmanice u Jaroměře (Hermanitz)	N 3337
Horní Domašov (Ober Thomasdorf)	N 3546a,b
Hörnleberg, Německo	N 3263
Hořice na Šumavě (Höritzberg)	N 3305
Hostýn (Hostin)	N 3205, N 3216, N 14370, N 14371, N 14377, N 15150/1, N 15150/2, N 15620, N 15621
Hrabyně (Hrabin)	N 3166, N 3189, N 3539 a-c, N 12919, N 12920, N 14499/2, N 15028/10
CH	
Chlum sv. Máří (Maria Kulm)	N 3378, N 3379
J	
Jerlochovice u Fulneku (Gerlsdorf, Kelbelsberg)	N 3175
Jívová u Olomouce (Gübau)	N 3202, N 3284, N 3347
K	
Kevelaer, Německo	N 3376

Klokoty u Tábora (Klokot bei Tabor)	N 3377
Köln am Rhein (Kolín nad Rýnem), Německo	N 3473
Králiky (Grulich)	N 3346, N 3374, N 14732/9, N 14732/10
Křtiny (Kirithein)	N 3484, N 3485, N 14732/2
Kumitz, Rakousko	N 3512
Květnov u Chomutova (Quinau bei Komotau)	N 3428
L	
Landshut, Německo	N 3174
Lankowitz, Rakousko	N 3380
Lanzendorf, Rakousko	N 3256, N 3257, N 3258, N 3290, N 3299, N 3311, N 3410, N 3509
Lezajsk (Leżajsko), Polsko	N 3371, N 3518
Licheň Stary, Polsko	N 18830
Ljubljana (Lublaň, Laibach, Leybach), Slovinsko	N 3412
Lomec u Vodňan	N 3408
Loreto, Itálie	N 3370, N 3565
Luggau, Rakousko	N 3306, N 3411
Lurdy, Francie	N 14499/10, N 18809, N 18827
M	
Malé Svatoňovice (Klein Schwadowitz)	N 3333
Mariazell, Rakousko	N 3184, N 3199, N 3200, N 3201, N 3206, N 3207, N 3405, N 3499, N 3500, N 3506, N 3527, N 14499/7, N 15028/11
Mikulov (Nickolsburck)	N 3345
Meissen (Míšeň), Německo	N 3042
Moravské Budějovice (Mährisch Budwitz)	N 3365
N	
Nový Jičín (Neutitschein)	N 3224, N 3225, N 3271, N 3479
O	
Opava (Troppau)	N 3163, N 3164, N 3198, N 3214, N 3219, N 3286, N 3340, N 3341, N 3356, N 14499/9, N 14712/4, N 14732/6, N 14793
P	
Pasov, Německo	N 3418
Pláin, Rakousko	N 3420
Plzeň (Pilsen)	N 3181
Pöslingberg u Lince, Rakousko	N 3421
Pötsch, Rakousko	N 3422
Praha (Prag)	N 3037, N 3269, N 3288, N 3423, N 3424, N 3425, N 3426, N 3437, N 3438, N 3441, N 3458, N 3459, N 3482, N 14732/8
Provodov (Prowodow)	N 3357
Przyrowie, Polsko	N 3043
Pschov u Raciborze, Polsko	N 3268
R	
Raciborz (Ratiboř), Polsko	N 3038, N 3332
Regensburg, Německo	N 3537

Reichenscheid u Westerburgu, Německo	N 3264
Riffiau, Rakousko	N 3289
Rokytno, Polsko	N 3334
Roma (Řím), Itálie	N 3355, N 6400, N 6401, N 6402, N 6403, N 6405, N 6406, N 6407
S	
Salzburg, Rakousko	N 3348
Slatki gori, Srbsko	N 3519
Sloup (Slaup)	N 3226, N 3320
Sokal, Polsko	N 3194
Stará Boleslav (Alt Bunzlau)	N 3363, N 16923, N 18736, N 18737
Stará Voda u Libavé (Altwasser)	N 3176, N 3177, N 3203, N 3204, N 14669, N 14670
Svatá Hora u Příbrami (H. Berg bei Pribram)	N 3367, N 16929, N 18729
Svatý Kopeček u Olomouce (Heiligenberg bei Olmütz)	N 3178, N 3179, N 3182, N 3197, N 3211, N 3217, N 3270, N 3331, N 3515, N 3516, N 14712/10, N 14732/3, N 15631, N 15633
Š	
Šaštín (Schosberg), Slovensko	N 3253, N 3282, N 3283
T	
Taferl, Rakousko	N 3259, N 3310, N 3317, N 3318, N 3407, N 3513, N 6409
Telgte, Německo	N 3291, N 3292, N 3293, N 3294
Trens, Rakousko	N 3429
Třemešná (Röwersdorf)	N 3273
U	
Uhlířský vrch u Bruntálu (Köhlerberg bei Freudenthal)	N 3162, N 18719
V	
Vranov (Wranau)	N 3180, N 3483
Vřesová Studánka pod Pradědem (Brünnelhaide, Heidebrünnl)	N 3227, N 3228, N 3252, N 3287, N 3452
W	
Walldürn, Německo	N 3322, N 3435, N 3456
Weissenstein (Na Bílém Kameni), Rakousko	N 3314, N 3315
Werl, Německo	N 3434
Wien (Videň), Rakousko	N 3185, N 3431, N 3432, N 3481
Wroclaw (Vratislav), Polsko	N 3272
Z	
Zebrzydowice (Žibřidovice), Polsko	N 3158
Zlaté Hory (Zuckmantel)	N 14374, N 14790
Znojmo (Znaim)	N 3349
Ž	
Žulová (Friedeberg)	N 3536

Rejstřík světců s odkazy na příslušná inventární čísla svatých obrázků

Sv. Albert Chmelovský	N 18888
Sv. Alois	N 14712/11, N 16926
Sv. Alžběta Durynská	N 3507, N 14498/8, N 14712/17
Sv. Ambrož	N 3089
Sv. Anděla Mericiová	N 18872
Sv. Anna	N 3036, N 3043, N 3075, N 3086, N 3087, N 3088, N 3090, N 3123, N 3124, N 3161, N 3170, N 3351, N 3469, N 3494, N 14355, N 15028/15, N 18722, N 18870, N 18871
Sv. Anežka	N 3530
Sv. Anežka Česká	N 14498/8
Sv. Antonín Paduánský	N 3324, N 3463, N 3467, N 3514, N 14499/22, N 14712/37, N 14732/4, N 15627, N 18883
Sv. Barbora	N 3058
Sv. Bartoloměj	N 3352
Sv. Bedřich	N 3353
Sv. Benedikt	N 3273, N 18887, N 18891
Sv. Beno	N 3042
Sv. Bernard	N 14712/33
Sv. Cyril a sv. Metoděj	N 14498/3, N 15635
Sv. Dominik	N 14712/30, N 18890
Sv. Don Bosco	N 18905
Sv. Filip	N 3096
Sv. Filoména	N 3498
Sv. Florián	N 3137, N 3144, N 18881
Sv. Františka	N 3074
Sv. František z Assisi (Serafinský)	N 3059, N 3326, N 3475, N 6403, N 14498/11, N 14712/7, N 14732/6, N 15028/9, N 16927, N 18873, N 18874
Sv. František Xaverský	N 3278
Sv. Hedvika	N 3358
Sv. Helena	N 3072
Bl. Honorát Kožmiňský	N 18889
Bl. Hroznata	N 18897
Sv. Hubert	N 18879
Sv. Jakub	N 3097
Sv. Jan Evangelista	N 3045, N 3354, N 16925
Sv. Jan Křtitel	N 3054, N 3055, N 3073, N 3091, N 3150, N 3511
Sv. Jan Křtitel de la Salle	N 15028/8
Sv. Jan Nepomucký	N 3169, N 3171, N 3266, N 3323, N 3327, N 3441, N 3526, N 3544, N 18976
Sv. Jan Sarkander	N 3497
Sv. Jan z Boha	N 18895, N 18896
Sv. Jenovéfa	N 3033
Sv. Josef	N 3053, N 3067, N 3132, N 3325, N 3359, N 3491, N 14498/9, N 14498/13, N 14499/24, N 14712/27, N 15028/4, N 18875, N 18876, N 18877
Sv. Josefa	N 3068
Sv. Jiří	N 3523, N 3141, N 3142, N 18886
Sv. Juda Tadeáš	N 14498/7
Sv. Julie	N 3477
Sv. Kateřina Alexandrijská	N 3057, N 3465, N 18865

Sv. Kateřina Sienská	N 3060, N 3061, N 18859
Sv. Karel Boromejský	N 3098, N 3071, N 3466, N 3505
Sv. Klára	N 18862, N 18863, N 18864
Sv. Kryšpín	N 6408
Sv. Kryštof	N 18878
Sv. Lucie	N 18866, N 18867
Sv. Marek Evangelista	N 3044
Sv. Marie Magdalena	N 3093, N 3125
Sv. Marie Goretti	N 18860
Sv. Markéta	N 18814
Sv. Matěj	N 3046, N 3095, N 3508
Sv. Maxmilián	N 3470
Sv. Maxmilián Maria Kolbe	N 18818, N 18892
Sv. Mikuláš	N 3496
Sv. Ondřej	N 18882
Sv. Patrik	N 18898
Sv. Pavel	N 3094, N 6405, N 6406
Sv. Petr	N 3127, N 6405, N 14350, N 14498/12
Bl. Quido Vagnotelli	N 18880
Sv. Rozálie	N 3069
Bl. Salome	N 18861
Sv. Severin	N 14712/6
Sv. Scholastika	N 3462
Sv. Silvestr	N 3532
Sv. Starosta	N 3440
Sv. Štěpán	N 3542
Sv. Tereza	N 3064, N 3492, N 15625, N 18868, N 18869
Sv. Tomáš Akvinský	N 3052
Sv. Václav	N 3051, N 3101, N 3102, N 14498/10, N 14499/5, N 16922
Sv. Valentin	N 3100
Sv. Vavřinec	N 3070, N 3488
Sv. Veronika	N 3103
Sv. Vincenc Pallotti	N 18893, N 18894
Sv. Vincenc z Pauly	N 18899
Sv. Vít	N 14498/4
Sv. Vojtěch	N 14498/5, N 15622
Sv. Zdislava	N 14368, N 14498/8, N 14791

Summary

Devotional graphic in the ethnographic collection of the Silesian Museum

The study deals with history of interesting collection of devotional graphic from a collection of the Silesian Museum. There are registers of authors, pilgrimage places and saints, all with the reference to particular inventory number of objects registered in the ethnographical subcollection. Pilgrimage printings are the essential part of the history of our countries, especially of the pilgrimage tradition. Their development influenced the historical events, art styles, graphical and printing techniques. The expansion of various minute printing with graphical decoration took place in Europe in the 15th century, at the time of the development of printing. Antwerp was one of the big European centres supplying the neighbouring countries with the holy cards in the 16th century, and in the 17th century it was German Augsburg together with some centres in France. Later, in the 18th century Prague and Wien

joined these biggest production centres, however, in the 19th century some publishers in Austria, Switzerland, German and France began to compete with them. The development of pilgrimage led to spreading the holy cards in the 17th century. This development was related with the cult of relics, production and distribution of pictures at important pilgrimage places. The publishers, supported mainly by the Catholic Church, wanted to support the cults of saints and mainly the Marian cult. Since the 19th century, the variety and production quality of holy cards have been decreasing. The prints were fully subdued to the tastes of general population and became very commercial. War and poverty suppressed the pilgrimage intensity in the 20th century. After the Second World War there was huge restriction of religious activities in our country. The printing of holy cards was also minimized. At this time, these pictures were mainly imported to our country from the Western Europe. No sooner than after November 1989 were the cards published again, very often printed in accordance with the old models.

12. Panna Maria Immaculata
 z bývalého františkánského kostela
 v Opavě, mědirytina, 1. pol. 18. stol.,
 sign.: I. A. Pfeffel exc. A. V. (Etnogra-
 fická podsbírka SZM, inv. č. N 3286)

Pavel ŠOPÁK a kol., *Město – zámek – krajina: kulturní krajina českého Slezska od středověku po první světovou válku*, katalog výstavy, Slezské zemské muzeum, Opava 2012, 453 s.

ISBN 978-80-86224-91-6

Katalog byl vydán k výstavě *Město – zámek – krajina*, s podtitulem *Kulturní krajina českého Slezska od středověku po první světovou válku*. Jedná se o druhou výstavu v řadě šesti výstav plánovaných v rámci projektu Slezského zemského muzea v Opavě s názvem *Slezsko: Paměť – identita – region*, financovaného programem NAKI. Téma paměti a vztahu obyvatel k území, na němž žijí, je v oblasti českého Slezska více než případné. Historický vývoj během 20. století vedl k zprůtrhání přirozených vazeb, ať se již jedná o oblast Sudet, v níž se kolektivní paměť téměř ztratila spolu s odsunutými obyvateli, nebo oblast Těšínska, která díky překotnému rozvoji průmyslu změnila svou tvář od konce 19. století místy k nepoznání a zároveň byla poznamenána drastickým rozdělením území mezi dva státní celky. Úsilí projektu o „...*překlenutí diskontinuity a spojení historie se současností*“ a o „...*vědeckou dokumentaci Slezska jako specifického regionu s bohatou historií a kulturou*“ (s. 13), jak píše v úvodním slově v katalogu Antonín Šimčík, se tedy jeví jako velmi žádoucí, včetně snahy o obnovu role Slezského zemského muzea jakožto kulturního a společenského hybatele.

Zatímco první výstava projektu, nazvaná *Paměť Slezska* a uskutečněná v roce 2011,¹ byla zaměřena na artefakty a další památky jako prostředky k uchování paměti, u výstavy *Město – zámek – krajina* byla podle vedoucího kolektivu autorů Pavla Šopáka pozornost soustředěna především na „...*prožitek země jako takové, krajiny v její rozmanitosti, specifčnosti a současně typičnosti*“, na vnímání krajiny jako souhrnu prvků, skrývajících vzkaz minulých generací (s. 15). Šťastně zvolený název výstavy skutečně evokuje pohled na mapu země či pohled z vyvýšeného místa do okolí, jak to autoři zamýšleli. Tomu odpovídá také charakter části A katalogu, obsahující přehledku plánů Slezska od výtisku Helwigovy mapy z roku 1642, přes císařské otisky stabilního katastru, přiznačně představené (mimo jiné) mapou Těšína v dnes již zaniklé celistvosti, až k mapám politických okresů opavského, bílovského a novojičínského, prezentujícím rozvoj soukromé kartografie na přelomu 19. a 20. století. Mimořádně zajímavá pro historika umění je zde např. nedávno objevená a poprvé publikovaná mapa těšínského knížectví z doby okolo roku 1677, obsahující vyobrazení jednotlivých vesnic a měst, která jsou i přes svou schematicnost a nespolehlivost významným zdrojem informací o tehdejší podobě lokalit. Heslo Radima Ježe k tomuto plánu (A1.14) je příkladem toho, co především je nutno na celé katalogové publikaci ocenit. Tvoří ji totiž velké množství kvalitně a podrobně zpracovaných hesel k dosud nepublikovaným předmětům.

Obraz Slezska v mapách je v první části katalogu zajímavě doplněn motivem hranic, demonstrovaným např. perokresbou rozmístění hraničních kamenů na moravsko-slezské hranici z roku 1669 (katalogové heslo A2.1, Karel Müller) či hraničním kamenem z Karlovic ve Slezsku, rovněž z 2. poloviny 17. století (heslo A2.5, Tomáš Niesner). Na téma územního vymezení navazuje další skupina hesel, předestírajících problematiku správy slezské země za pomoci především písemných pramenů – pozemkových knih, soudních register apod. Předposlední oddíl části A katalogu působí příjemným dojmem badatelského průvodce topografickou literaturou regionu do 1. světové války, byť samozřejmě (s ohledem na diváckou únosnost a výstavní možnosti) neúplného. První díl katalogu se pak uzavírá oblastí komunikací a dopravy. Ta se sice jeví jako logická součást výstavy zaměřené na prezentaci slezské krajiny se všemi utvářejícími činiteli, vědomí obrovské šíře tohoto tématu ale vede k pocitu lítosti nad tím, že je zde prezentováno pouze několika málo hesly k spíše nahodile vybraným exponátům. I zde však nalezneme z topografického hlediska skvosty, jako např. dosud nepublikovaný plán mostu ve Svinově (heslo A5.1, Jiří Peterka) či rovněž předtím nezveřejněné archivní materiály k zaniklému tzv. Koloredovskému mostu přes Ostravici (hesla A5.2 a A5.4, Eva Vojkováská).

¹ Pavel ŠOPÁK, a kol., *Paměť Slezska: památky a pamětové instituce českého Slezska v 16. až 19. století*. Katalog výstavy. Opava, Slezské zemské muzeum, 2011, 451 s., ISBN 978-80-86224-90-9.

Na první díl katalogu navazuje část B, nazvaná *Topografie českého Slezska*, tvořená abecedním soupisem jednotlivých lokalit. Oproti sekci A, působící sevrěným a promyšleným dojmem, vzbuzuje topografická část katalogu v některých ohledech rozpaky, např. co se týče výběru lokalit. Zdá se, že umístění pořadatelské instituce v Opavě vedlo k jisté preferenci Opavska spolu s Bruntálskem a Jesenickem oproti území bývalého Těšínského knížectví, které je prezentováno výrazně menším počtem míst. Sami autoři katalogu si jsou mezerovitosti předkládaného seznamu lokalit vědomi a také se za ni omlouvají s příslibem, že opomenutým místům bude věnována pozornost v dalších letech projektu (s. 17). Tvůrci výstavy byli jistě limitováni řadou praktických okolností, které posuzovateli zvenčí zůstávají utajeny, přesto by však divák, potažmo čtenář katalogu, rád zahlédl připomínku např. Vendryně, která bývala jednou z největších vesnic v oblasti a k níž by se určitě našel vhodný exponát např. ve fondech Státního okresního archivu Frýdek-Místek, jedné ze spolupracujících institucí.² Podobně zaráží absence Slezské Ostravy, Jablunkova a dalších v daném regionu významných obcí. Pochybnostem se nelze ubránit ani ohledně vyváženosti výběru exponátů k jednotlivým lokalitám. I přes vysvětlení v úvodu publikace, že výstava nabízí „...typy prvků a faktorů ovlivňujících podobu krajiny, nikoli jejich úplný a podrobný výčet“ (s. 17), napadá čtenáře často otázka, jestli nemohlo být to které místo prezentováno příhodnějším sbírkovým předmětem. Jen námatkou dva příklady: Velké Heraltice prezentují dvě barokní olejomalby (hesla B64.4 a B64.5, Eva Kolářová), které jsou sice velmi zajímavým znovuobjeveným dokladem původního vybavení zámekských interiérů, ale jejichž náměty fiktivních krajin nijak neodpovídají výše citovanému záměru autorů výstavy seznámit diváka se slezskou krajinou. Podobně zaráží zařazení dvou velmi podobných exponátů – nádob z mosoru, jimiž mají být představeny obce Bukovec a Dolní Lištná (hesla B8.1a B11.1, Miroslava Suchánková), jejichž vypovídací hodnota je navíc z hlediska topografie omezená.³

Uvedené výhrady je však nutno zmírnit připomenutím, že úkol zpřítomnit divákovi a čtenáři krajinu celého Slezska omezeným počtem děl a v jednosvazkové publikaci je mimořádně obtížný. Dojem jistě roztláštěnosti, kterým by katalog při povrchním listování mohl působit, navíc zmizí, když si uvědomíme, že jedním z hlavních cílů autorského kolektivu bylo ukázat dosud nevystavený a nepublikovaný materiál. S tímto vědomím se lze pak pustit do četby jednotlivých textů s ničím nekaleným nadšením, že máme možnost seznámit se s řadou nově prezentovaných děl, ať již vnímáme pohledem badatele jejich (často mimořádný) vypovídací potenciál či jen jejich estetickou hodnotu. V úvodu Pavlem Šopákem zmíněné „...putování nejen krajinou, ale doslova i po archivních fondech a muzejních depozitáři“ (s. 17) tak přineslo cenné plody, zejména co se týče dokumentace k jednotlivým stavbám (např. plán domů zaniklé dělnické kolonie v Karvině z roku 1913, heslo B31.6, Veronika Matroszová – Radim Kravčík), plánů měst (např. plán města Vidnavy, heslo B65.1, Dalibor Prix) a dalšího ikonografického materiálu (např. pohled na oderské náměstí z roku 1814, heslo B43.1, Ondřej Haničák). Ruku v ruce s tím jde vysoká odborná úroveň katalogových textů (ať už autorů zde zmíněných či těch, které jsem vzhledem k nedostatku místa musela ponechat nejmenované), díky níž poutavě rozkrývají význam jednotlivých exponátů.

Klára Mezihoráková

² Např. některý z plánů přestavby kostela sv. Kateřiny stavitele Ludwiga Kametze z roku 1910. Viz Eva VOJKOVSKÁ, *Příspěvek k stavebnímu vývoji kostela sv. Kateřiny ve Vendryni od konce 18. století do počátku 20. století*, Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek 8, 2007, s. 87–98.

³ Např. u Dolní Lištné by bylo mnohem přínosnější vystavení některého plánu či ikonografického materiálu, dokumentujícího výraznou proměnu charakteru této bývalé vsi (od roku 1946 součásti Třince). Její krajina obdržela v poslední čtvrtině 19. století díky blízkosti rozvíjejících se třineckých železáren nové prvky: v roce 1880 byl založen velký evangelicko-katolický hřbitov a před rokem 1900 vznikla dělnická kolonie Starý Folvark (viz Lubomír PROCHÁZKA – Josef VÁŘEKA, *Dělnická kolonie v Třinci. Český lid* 1973, 1986, č. 3, s. 134–135). Ráz Dolní Lištné určoval také vrchnostenský dvůr, jehož rezidence, známá z fotografické dokumentace, zanikla v 70. letech 20. století (viz František MUSIL, *Dolní Lištná*, in: František Musil – Miroslav Plaček, *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Moravy a Slezska*. Praha 2003, s. 35–39).

Kolektiv autorů pod vedením Zdeňka JIRÁSKA (Robert Antonín, Martin Čapský, Vratislav Janák, Pavel Kouřil, Dalibor Prix, Radek Fukala, Irena Korbelářová, Rudolf Žáček, Jaromír Olšovský, Dušan Uhlíř), *Slezsko v dějinách českého státu, I-II, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2012, 708, 595 s.*
ISBN 980-80-7422-167-5

Po letech čekání nadešel čas pro větší historické syntézy, zejména takové, které se věnují problémům nacházejícím se často na okraji zájmů veřejného mínění i odborných badatelů. Takovýmto tématem je pro českého čtenáře historie Slezska, jehož dějiny po čtyři století přímo souvisely s historií českého státu a to až do ztráty většiny této země ve prospěch Pruska v polovině 18. století. Od roku 1742 jižní část Slezska, tzv. Rakouské Slezsko, patřilo k habsburské monarchii; nyní je většina toho území součástí České republiky (část Niska, Krnovska, Opavska a Těšínska), což je pouze zlomek historického Slezska. Recenzovaná práce je velmi ambiciózním záměrem, který vznikl jako součást širšího výzkumného projektu historiků Slezské univerzity v Opavě: první část, „Dějiny Českého Slezska 1740–2000“, jejímž editorem byl Dan Gawrecki, byla vydána již před devíti lety (sv. 1-2, Opava 2003). Čtenářům nově předkládaná dvousvazková syntéza se vztahuje ke staršímu období - do konce sedmileté války v roce 1763. Jak v úvodu práce poznamenává Z. Jirásek, dějiny Slezska byly už od dob Františka Palackého v české historiografii vnímány a popisovány prizmatem všeobecného vývoje Českého státu, což je sice pochopitelné, často tím však docházelo k pomíjení důležitých, někdy nejzásadnějších, otázek dějin samotného Slezska. Jedním z cílů, které si vytyčil kolektiv autorů, proto byla změna této situace a snaha vytvořit dílo, v němž by český čtenář mohl najít optimální množství vědomostí a informací o Slezsku jako takovém.

Vzhledem k objemu materiálu (monografie má celkem 1300 stran) nemá recenzent jinou možnost, než se soustředit na několik klíčových otázek a poukázat na hlavní silné a slabé stránky recenzované práce, s vědomím toho, že jejich výběr a hodnocení bude velmi subjektivní. V případě recenze psané historikem se to dotkne částí týkajících se archeologie a dějin umění, které jsou v recenzované práci předkládané skupinou důsledných autorů. Dokonce ani historik však nemůže přehlédnout, že jak nejstarší období v historii Slezska zprostředkované archeologickými výzkumy, tak i vývoj slezského umění – zejména architektury, malířství a sochařství - jsou popisovány na základě velmi dobré znalosti nejnovějších výsledků polské vědy a literatury. Je to o to důležitější, uvědomíme-li si fakt, že právě badatelé z Polska, jehož je dnes většina Slezska součástí, mají pochopitelně v dnešní době snadnější přístup jak k nejnovějším archeologickým nálezům, tak i k uměleckým a architektonickým památkám (a také k většině archivních pramenů). To samozřejmě nesnižuje důležitost výsledků práce českých a německých autorů.

Co se týče celkové koncepce, je třeba poznamenat, že oba svazky monografie byly navrženy podle poněkud odlišných pravidel. Autoři prvního svazku se velmi správně snažili najít východisko pro periodizaci dějin Slezska v jeho vnitřních proměnách. Předmětem první kapitoly je právě Slezska od nejstarších známých dokladů lidských sídel z doby před přibližně 500 tisíci lety (v okolí Třebnice), až do období stěhování národů a usazení se Slovanů ve střední Evropě a Slezsku. Raný středověk je obsahem další kapitoly, provázející čtenáře od kmenové organizace ve Slezsku, přes období formování pevnějších státních útvarů v jeho okolí, které postupně slezské kmeny ovládly (Velká Morava, Přemyslovské Čechy a také Piastovský stát Polanů). Následující třetí část pokrývá třinácté století a první desetiletí století čtrnáctého, téměř až do přijetí holdu většiny slezských knížat Lucemburky. Jak autoři správně poznamenali, k procesu změny lenní a státní příslušnosti by nedošlo tak snadno, pokud by místní slezští vládcové neviděli možnost osobního růstu na bohatém pražském dvoře, a kdyby v obou zemích nevznikly ve stejné době podobné sociální struktury, jejichž prvkem byla časná a rozsáhlá podpora nového modelu hospodářství, později nazvaného kolonizací na německém právu. Poslední kapitola tohoto svazku, jak již název napovídá, popisuje období pozdního středověku (do roku 1490), ale ve skutečnosti pokrývá téměř celé století čtrnácté a patnácté, kdy se Slezsko rozvíjelo v rámci českého státu.

Autoři se, dle svého vyjádření, při dělení kapitol snažili vzít v úvahu delší časový horizont a odklonit se od mechanického opakování členění používaného při popisu české historie. Nicméně, protože jsou časové mezníky chápány jen orientačně, zůstal hlavní soulad s nejčastěji používaným členěním politických dějin zachován. Počínaje historickým obdobím dějin (kapitoly 2 a 3) autoři sledují hluboké změny struktur ve všech oblastech slezského života, z velké části probíhající paralelně k situaci v ostatních českých zemích. Samozřejmě, že zde nacházíme přehled hospodářských a právních vazeb Slezska k České koruně, slezských knížat k českým králům, od 14. století jejich lenních pánů, stejně tak i obraz postupného rozpadu Slezska na stále menší knížectví, nyní již nejen v rukou Piastovců, ale i jiných dynastií. Důležité je období popisované v poslední kapitole, kdy došlo ke zhroutení ústřední české státní moci a později k jejímu opětovnému

posílení v době panování uherského krále Matyáše Korvína. Toto období bylo zdůrazněno proto, že v době oslabení panovnické moci, se museli místní vládci sami postarat o klid a bezpečí, což přispělo k obnově společné celoslezské politiky, a Korvínovy centralistické reformy byly dalším činitelem, který zvyšoval pocit vnitřní sounáležitosti. V této části bylo ve velké míře upuštěno od chronologického popisu, při současném širším vykreslení dějin jednotlivých knížectví.

Obecně vzato se v prvním dílu této monografie nachází velmi solidní náčrt složitých dějin tohoto regionu, a pozornosti autorů neunikají žádná důležitá témata. Celkový obraz vzniká spojením archeologického bádání a později politických událostí, paralelně s dochovanými prameny a stavem poznání, které jsou doplněné všeobecným náčrtem hospodářského a společenského vývoje Slezska, popisem utváření konkrétních společenských vrstev, či expanzí katolické církve. Na závěr je celek (podobně jako 2. kapitola) zakončen solidní sekcí, která načrtla přehled dějin architektury a výtvarného umění. Jsou zde patrné důležité prvky historikovy vědecké rutiny, čili velmi rozsáhlý poznámkový aparát (s. 437–567) a bibliografie (s. 600–665), které společně pokrývají téměř polovinu svazku. Rozsah bibliografie není pro odborníky žádným překvapením, Slezsko – region s bohatou a spletitou historií se dočkal ohromného množství odborné literatury, navíc ve třech hlavních jazycích. Přehled literatury ukazuje, že autoři toho svazku se výborně orientují v aktuálních pracích polských kolegů a umě toho využívají (okolo 57% položek v bibliografii představují publikace v polském jazyce) a to nejen v oblasti archeologie a historie umění.

Jiným způsobem je konstruován druhý svazek recenzované publikace, který se skládá z pěti nestojných velkých částí. Dvě první, jak napovídá jejich titul, pojednávají o Slezsku na prahu moderní éry s kladením důrazu na uherský epilog (1490–1526), kdy byly formálně Jagelonci pány Slezska z titulu uherských králů a dále na stoleté období pod vládou Habsburků. V první kapitole autor R. Fukala mimo jiné zdůrazňuje v té době zvláštní postavení Slezska pod českými, uherskými a polskými vlivy; vrací se ještě k centralistické politice Matyáše Korvína a ke snahám o vyjmutí jednoho malého státěčku pro jediného, a to nelegitimního, syna Jana. Popsal také kariéry tehdejších nejvýznamnějších slezských knížat: Poděbradovců, Fridricha II. Lehnicko-Břežského, Kazimíra II. Těšínského a opolských knížat, jejichž vymření umožnilo braniborským Hohenzollernům vybudovat významné panství v Horním Slezsku. Zbytek první kapitoly tvoří období panování Habsburků do vypuknutí stavovského povstání v roce 1618, ke kterému se přidalo i Slezsko. Počátek tohoto období je také spjat se vzplanutím náboženských sporů a rychlým přijetím reformace, podporované většinou místních suverénů. Velká pozornost je věnována právní situaci Opavského knížectví, jehož knížata z levobočné linie českých Přemyslovců velmi těsně přilnula ke Slezsku, na rozdíl od místní šlechty, zdůrazňující dosavadní vazby k Moravě. Proto se bránili unifikujícím snahám centrální slezské vlády se sídlem ve Vratislavi, stejně jako nominování katolíka Karla z Lichtenštejna na knížete opavského. Byla to mimo jiné obrana zájmů protestantismu a jejího otevřeného zastánce, krnovského knížete Jana Jiřího z rodu Hohenzollernů, jemuž císař odpíral titul slezského knížete, která přispěla k rozjitření vztahů v regionu. Projevilo se to během třicetileté války, popisované R. Fukalou v následující kapitole, která by klidně mohla být další podkapitolou předchozí části. Detailně zde přibližuje reakci Slezska a jeho elit na české stavovské povstání, samostatně se věnuje vztahům v Opavském knížectví. Široce také informuje o nejvýznamnějších událostech po roce 1620, přičemž klade důraz na politický vývoj a vojenskou situaci, což však bylo pro Slezsko důležité pouze proto, že k tomu docházelo na jeho území a na úkor jeho obyvatel. Nenacházíme zde nic o postojích samotných Slezanů, a přitom každá změna politické a vojenské konstelace musela vyvolat nějakou reakci stoupenců nebo naopak odpůrců protestantismu.

Celkově vzato bylo období cca 1490–1648 vykresleno pouze prizmatem politiky, při opomenutí všech ostatních aspektů reality; a dokonce i vývoj reformace je popisován pouze jako prvek politické hry. Jiným způsobem je naštěstí vnímána důležitá část tohoto svazku, konkrétně 3. kapitola z pera Ireny Korbelářové a Rudolfa Žáčka. Vztahuje se na dlouhé období od konce třicetileté války až do roku 1740, a je také snadné poukázat na jeho nejvýraznější rysy, protože se jedná o století absolutního panování Habsburků. Autoři nejprve popisují politickou situaci ve Slezsku, které v podstatě přestalo hrát samostatnou roli, jak vzhledem k sousedním zemím, tak i k Čechám a Moravě, s nimiž se kontakty stávaly čím dál tím vzácnějšími. Po válce Habsburkové rozhodovali o všem díky složení zemského sněmu ve Vratislavi, na kterém měli katolíci nyní převahu. Nic na tom nezměnil ani fakt, že i po roce 1648 museli brát v potaz zájmy sousedů, a také těch, kteří byli jejich spojenci, jako bylo Polsko (s čímž souvisí snahy Vasovců a později Jana III. Sobieského o vybudování základů pro opěrné body své rodové politiky v zástavních knížectvích), tak i konkurentů, např. Švédska nebo nepřátel, kteří by ohrožovali slezské hranice (Turci, uherští povstalci). Tento postup je nezbytný pro podání celkového výkladu, ale popisováním mezinárodních vztahů někdy autoři ztrácejí z očí Slezsko samotné. Druhá část jejich textu pojednává o postavení Slezska v rámci České koruny, které se lišilo od pozice Čech a Moravy mimo jiné proto, že ustanovení vestfálského míru garantovala slezským protestantům částečné zachování vztahů panujících před rokem 1618, díky čemuž byl

absolutismus prosazován mnohem více *de facto* než *de jure*. Detailně popisují systém a fungování centrálních slezských úřadů po roce 1648, ale také zdůrazňují význam od středověku fungujících tzv. vikpild (Weichbild), dříve městských a později soudních okrsků, které je třeba považovat za nejnižší stupeň administrativního členění Slezska. Nejrozsáhlejší a pravděpodobně nejdůležitější je část nazvaná „Slezsko – země a lidé“, ve které se autoři snažili přiblížit nejdůležitější aspekty slezského života ve výše uvedeném období, od prostých obyvatel, až po knížata, duchovní a umělce. Kromě informací o zalidnění Slezska v daném období, jsou zde zmíněny například základy ekonomiky regionu, ovlivněné snahami panovníků o zavádění racionálnějších forem hospodářství. Autoři se snaží popsat celkovou situaci Slezska v různých oblastech života, přesto zaráží některé nedostatky (např. celkový počet Židů ve Slezsku před rokem 1740, i když jsou tyto údaje známy, mimo jiné z publikací Bernharda Brillinga). Je patrná snaha dvou autorů o ulehčení předkládané látky čitateli: kromě syntetických informací o rozsahu činnosti Vrchního úřadu [něm. Oberamt], založeného v roce 1629, nyní centrálního orgánu panovnické moci, či vratislavského biskupství, popisují autoři například zásluhy některých jejich vedoucích činitelů. Možná pouze není jasný autory zvolený název (i když je to jen drobnost) „Od baroka do osvícenství“, protože oba v něm použité termíny se váží k jiné sféře života než k historii, a druhý napovídá, že ve Slezsku poloviny 18. století „osvícenství“ dominovalo jako myšlenkový proud jeho obyvatel. Pojetí „barokní“ epocha je autory často užíváno, a snad by to ani nevadilo, pokud by svůj výklad začali konstatováním, že vítězství Habsburků vedlo k rychlé rekatolizaci Slezska, což se projevilo přítomností hmotných znaků symbolické převahy katolického tábora (pietas austriaca), jenže se o tom zmiňují až v závěru a krátce. Další část zmiňované práce obšírně prezentuje nejdůležitější proudy výtvarného umění v době manýrismu, pozdní renesance a baroka, právě jako uměleckého výrazu příchodu nových elit na scénu dějin. Celek je uzavřen epilogem popisujícím slezské války v polovině 18. století, které skončily ztrátou většiny území ve prospěch Pruska a neúspěšné pokusy Habsburků o jeho opětovné získání do roku 1763. Ve druhém svazku dochází také k výrazné změně co do použité literatury, z téměř 800 položek tvoří práce v českém jazyce téměř polovinu, zbytek jsou práce polské a německé. Přiložená bibliografie, jak již bylo uvedeno, budí obdiv co do svého rozsahu, zejména pokud uvážíme, že se jedná pouze o výběr. Škoda, že nebyla sestavena pečlivěji, protože zde nacházíme několik nahodilých titulů. Cenným doplňkem a pomocí jsou do obou svazků zakomponované genealogické tabulky a konkordance slezských sídel v českém, polském a německém jazyce.

Popisovaná práce, jak už název napovídá, je nastavena na zdůraznění vazeb uvedeného regionu s českými zeměmi, které, jak podotkl v úvodu M. Čapský, procházely různými etapami vývoje. Snaží se však být také syntézou slezských dějin, i když mnohem lépe se to podařilo autorům prvního svazku. Celkově však práce určitě může přiblížit českému čtenáři, a nejen jemu, velmi složitý vývoj Slezska, což paradoxně do volí také lépe pochopit historii svého vlastního státu.

Janusz Spyra, Cieszyn
(překlad z polštiny Jiří Peterka)

Norbert MIKA, *Dějiny Ratibořska, Kraków, Avalon 2012, 233 s.*
ISBN 978-83-7730-075-6

Polský historik a ředitel Gymnázia č. 3 Augustina Weltzla v Ratiboři se již mnoho let profiluje jako badatel v problematice dějin města Ratiboře, resp. Ratibořska. Připomeňme, že Miku velmi dobře znají také čeští čtenáři – srov. jeho práce *Společné ratibořsko-opavské dědictví. Příručka k regionální výuce*, Racibórz–Opava 2003 (spoluautor) a *Dějiny města a obce Křenovice*, Krakov 2013. Mikův zájem o Ratibořsko vygradoval monografií *Dzieje Ziemi Raciborskie*, která vyšla v Krakově v roce 2010. V minulém roce byla tato práce přeložena také do českého jazyka. Pro oblast Ratibořska dosud chybělo moderní, kritické zpracování jeho historie. Proto dílo Norberta Míky nelze nevnímat jinak než pozitivně a přínosně. Navíc se autor zhostil obtížného úkolu víceméně výborně. Pro monografii je ústřední chronologická linie. Dějiny ratibořského území jsou nám představeny od dob prehistorických až po současnost. Mika je pojal v rámci politického vývoje územně-správních jednotek, které na Ratibořsku v průběhu věků fungovaly (kmenová oblast, kastelanie, ratibořské vévodství, okres, oblast, nynější okres). Snad až přílišný důraz na politické dějiny pochopitelně zatlačil do pozadí vývoj v jiných sférách, např. v oblasti kultury. Z textu je patrná velmi dobrá znalost pramenů a relevantní literatury nejen polské, ale také zahraniční proveniencí, tedy německé a české. Pokud jde ovšem o medievistickou literaturu psanou česky, nelze se ubránit pocitu, že autor příliš nevyužil,

nebo snad vůbec, zásadní syntézu středověkých dějin českého Slezska (srov. Pavel KOUŘIL – Dalibor PRÍX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno – Opava 2000), ačkoliv tato je uvedena v bohatém seznamu literatury. Česká odborná i laická veřejnost by se o Mikovu práci měla zajímat i z toho důvodu, že jižní část ratibořského okresu tvořilo území nazývané později Hlučínsko. Dějiny multietnického Ratibořska (Poláci, Němci, Češi, Židé) sváděly a mohou svádět k jejich posuzování z nacionalistického hlediska. Dovolím si říci, že Mikova práce tím poznamenána není. Právě naopak. Úsilí o objektivní výklad je evidentní a tuto skutečnost lze jen ocenit. Kniha je vybavena značným množstvím obrazových příloh, rozsáhlým poznámkovým aparát, seznamem pramenů a literatury, seznamem zkratk a česko-polským slovníčkem vybraných geografických názvů. Na závěr však nelze nezmínit jeden velký nedostatek české mutace Mikovy práce, který celkový pozitivní dojem z monografie kazí. Ta je totiž infikována četnými polonismy a mnohdy nepřesným překladem, a to do té míry, že některé pasáže jsou zcela nesrozumitelné.

Marek Skupien

Kateřina VOJKŮVKOVÁ – Michal ZEŽULA (eds.) a kol., *Předměty vyprávějí... Hmotná kultura středověké a raně novověké Opavy ve světle nálezů z archeologických výzkumů v prostoru bývalé Radniční ulice a v areálu opavského pivovaru, Opava, Ostrava 2012, 81 s.*

ISBN 978-80-85034-65-3

Od května do září 2012 se v opavském Obecním domě v městské expozici Cesta města konala výstava s názvem *Předměty vyprávějí*, která měla široké veřejnosti přiblížit archeologické nálezy vzešlé ze dvou zásadních průzkumů v prostoru Opavy – v tzv. vnitrobloku za Slezankou a v areálu bývalého pivovaru (tzv. Nový hřbitov při městských hradbách a pivovarský dvůr). Oba archeologické průzkumy, provedené v letech 2010–2011 archeologickým odborem Národního památkového ústavu v Ostravě, byly vyvolány plánovanou výstavbou obchodních center. Vzhledem k velkému zájmu obyvatel Opavy o výsledky těchto průzkumů, rozhodla se Opavská kulturní organizace ve spolupráci s NPÚ v Ostravě uspořádat výstavu doprovázenou publikací, která by mohla přinést ještě více doplňujících informací, než samotná výstava. Publikace má stejnou koncepci jako výstava – v úvodu seznamuje s dosavadními archeologickými průzkumy na území města a vytyčuje základní otázky, na které by měla archeologie v kontextu historie města odpovědět. Vyzdvihuje interdisciplinární spolupráci, která přinesla nově zajímavé poznatky. Především však shrnuje a upřesňuje důležitost obou archeologických výzkumů pro dějiny města a jejich přínos pro posun a korekci dosavadního poznání. Následují dvě dvojice kapitol k jednotlivým průzkumům. První z dvojice vždy podrobněji popisuje a zhodnocuje samotný archeologický průzkum, druhá z dvojice přináší exkurz: v případě průzkumu Radniční ulice a vnitrobloku je to přiblížení podoby prostoru ve 13. a 14. století, v případě průzkumu v pivovaru se dozvíme více o pravěkých nálezech z tohoto areálu. Tyto úvodní kapitoly navíc ukazují důležitost a přínosnost oborové spolupráce. Nejen mezi archeology z různých institucí (což v tomto případě přineslo možnost komparovat středověkou situaci v Opavě a v jihomoravském Brně či Jihlavě), ale především s historiky či stavebními historiky, jejichž výzkum posunuje možnosti interpretace archeologických nálezů a situací.

Po úvodu již následují „příběhy“ jednotlivých předmětů, které byly při průzkumech objeveny. Tato část je rozdělena do celkem 20 kapitol podle charakteru předmětů – od obecnějších (keramika, předměty ze dřeva, toaletní potřeby, obuv, šperk, sklo,...) ke zcela konkrétním (dýmky, skluznice saní, prubířský kámen). V rámci těchto kapitol jsou popsány jednotlivé druhy předmětů spolu s okolnostmi jejich nálezů, které jsou dále dávány do souvislostí s obdobnými předměty odjinud a zařazovány do historického kontextu. Kromě běžné nacházené produkce (kuchyňská keramika, keramická plastika, přesleny, košářské výrobky) se můžeme seznámit i se vzácnými nálezy (pouzdro s brakteáty, prubířský kámen, zlomky benátského skla). Oproti výstavě zde ale není prezentován např. unikátní nález dřevěného rádlu z doby bronzové, objeveného v areálu pivovaru.

Autoři v úvodu avizují, že si nečiní nárok nahradit souhrnnou publikací obsahující veškeré získané poznatky. Myslím, že pro běžného čtenáře je to dobře, jelikož je mu podán reprezentativní vzorek těch nejzajímavějších nálezů spolu s odborným textem (na textech se podílelo 6 archeologů z NPÚ v Ostravě), který je ale podán tak, aby byl srozumitelný i laické veřejnosti, a nezahluje čtenáře velkým množstvím informací, přínosných jen pro úzce specializované odborníky. Proto např. neobsahuje poznámkový aparát, který je ale nahrazen poměrně bohatým seznamem literatury. Stěžejní částí publikace je obrazový doprovod, tvoře-

ný především fotografiemi nalezených předmětů. Velice přínosným prvkem, zvláště pro laickou veřejnost, je pak zařazení ilustrací ze středověkých kodexů a jiných dobových vyobrazení, na nichž jsou předměty (nebo jim podobné) zachyceny ve své původní funkci, příp. při výrobě (např. předoucí Eva s vřetenem z Velislavovy bible, minciř při práci z chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře, hráči vrchcábů z kachle z Rabí a pod.). Tyto ilustrace přibližují čtenáři praktické užití předmětů, to, jak fungovaly, či při jaké příležitosti se používaly, a dovolují mu udělat si obrázek o tehdejší každodenní životě v Opavě. Mnohdy také právě tyto ilustrace umožňují nově interpretovat původní použití předmětů (např. zvoneček jako lovecká pomůcka, vyobrazený v drážďanském rukopisu Gastona z Foix). Autoři jednotlivých hesel se také snažili vyvodit, co jednotlivé nálezy přinášejí historii Opavy, či jak se sem konkrétní předměty dostaly (např. unikátní poutní odznak z Cách).

Publikace *Předměty vyprávějí...* byla první v řadě doprovodných publikací k historickým výstavám v opavském Obecním domě (následoval Opavský zámek a Vincenc Prasek) a založila tak sympatickou a chvalýhodnou tradici, v níž by mělo opavské OKO rozhodně pokračovat.

Romana Rosová

Siegfried ULBRECHT, *Schloss Johannesberg, Jauernig und Umgebung. Begegnungen von Personen und Kulturen in einer europäischen Region*, Bergstadtverlag Korn, Freiburg, Görlitz 2012, 86 s.

ISBN 978-3-87057-294-5

Kulturní dějiny Dolního a Horního Slezska jsou badatelsky pojímány, pokud si vypůjčíme příklad z matematiky, jako tři kružnice, pro něž by žádoucím stavem byl jejich průnik. Německá, polská a česká reflexe slezských dějin se za období od pádu železné opony (a neviditelné opony mezi lidovým Polskem a socialistickým Československem) začíná přibližovat a prolínat. Velkou zásluhu na tom má instituce Stiftung Kulturwerk Schlesien z Würzburgu a její periodikum Schlesischer Kulturspiegel, které dospělo již ke 48. ročníku. kromě toho nadace SKWS vydala řadu drobných publikací v nakladatelství V. G. Korna, v nichž odborníci seznamují veřejnost se slezskou minulostí.

Nejnovějším dílem je kniha o Javorníku, jež je chápána jako setkání osob a kultury v malém evropském regionu s obrovským přesahem, což si dnešní člověk již ani neuvědomuje. Po přehledu dějin města a zámku, jejich pozici na státní hranici po r. 1742 a vlivu na obyvatelstvo totiž následuje zásadní část věnovaná osobnostem. K významným postavám autor zařadil i místní vlastivědné pracovníky, jakými byli Adolf Paupie a Bruno König, z jejichž díla dodnes čerpáme. Celá kapitola je věnována Javorníku jako kulturnímu centru počínaje érou biskupa Schaffgotsche. Zde figurují hudebníci Karl Ditters z Dittersdorfu, Wenzel Müller, Jan Nepomuk Bařka či Liberatus Geppert. Rovněž nelze opomenout literáty spjaté s Javorníkem: Johanna Christiana sv. pána Zedlitze, kardinála Mechiora sv. pána Diepenbrocka - básníka na biskupském stolci, či Ottu hraběte Haugwitze. Pozornosti autora neušli ani významní návštěvníci, tím nejvíce připomínaným je básník Josef sv. pán Eichendorff, který na Jánském Vrchu pobýval u biskupa Heinricha Förstera, stejně jako básník Karl von Holtei. Počínaje rokem 1742 začal - slovy autora - na Jánském Vrchu „Zuflucht und Exil“, míněno tím biskupy – vyhnance z domovské, tehdy již pruské Vratislavi. Řada z nich zde na zámku i dožila a byla pohřbena. Posledním vyhnancem, byť v odlišných společenských podmínkách, který našel místo svého posledního odpočinku v Javorníku, byl 86letý vratislavský arcibiskup kardinál Adolf kardinál Bertram.

Kniha je vybavena bohatým poznámkovým aparátům s odkazem na literaturu, osobním a místním rejstříkem. Hodnotné jsou zvláště obrazové přílohy ze sbírek nadace, mnohé z nich pro českého čtenáře neznámé.

Dovolím si na závěr jeden povzdech. Drobná kniha o rozměrech 21,5 x 15,5 cm, v pevně laminované vazbě a se spoustou vyobrazení je tím, co naši regionální vlastivědné produkci schází. Takovou knihu si rád v knihovně ponechám, na rozdíl od spousty brožurek, spisků a turistických tiskovin, jimiž jsme (většinou za peníze z fondů EU) zahrnováni. Méně je v tomto případě skutečně více.

Květoslav Growka

Problematika historických a vzácných knižních fondů 2011, Sborník z 20. odborné konference. Olomouc a Brno: Vědecká knihovna v Olomouci a Sdružení knihoven ČR Brno, 2012, 228 s.
ISBN 978-80-7053-296-6

Sborník z konference konané v Olomouci 20.–21.9. 2011 – naposledy pod starým názvem před přejmenováním na *Bibliotheca Antiqua* – přináší 21 příspěvků od 22 autorů. Protože kromě zkrácení názvu bylo již dříve upuštěno od stanovení jednotného tématu konference (či rozdělování příspěvků do bloků), je obsah tištěného výstupu z odborného setkání obsahově značně pestrý.

Na konferenci tradičně představují výsledky svého odborného zájmu kromě knihovníků, muzejníků a literárních vědců z českých zemí a Slovenska též pracovníci Vědecké knihovny v Olomouci. Sympatickou tradicí je zároveň publikování příspěvků z konference kromě tištěné podoby i v elektronické podobě online na webu pořádající knihovny.

Ve sborníku se střídají texty souborné (o knižních celcích dle původce nebo ucelených fondech institucí) s příspěvky metodickými (např. otázky digitalizace a zpřístupnění digitálních kopií starých tisků) či popisujícími určité úseky nebo specializované oblasti zájmu historických fondů (např. bohemika v zahraničních knihovnách). Na stránkách sborníku jsou kromě popisů a hodnocení zámeckých, vědeckých, akademických či soukromých knihoven také pravidelně reflektovány osobnosti umělců spjatých s knižní kulturou či literárních tvůrců a nakladatelů.

Jiří Šil

Jan LANGER – Jiří SIOSTRZONEK, *Století Češi*, Opavská kulturní organizace, Opava 2013, nestr.
ISBN 978-80-905396-0-0

Na jaře roku 2013 představil absolvent Institutu tvůrčí fotografie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě Jan Langer opavské veřejnosti svou práci v podobě výstavy *Století Češi*. Výstava byla předvedena o rok dříve rovněž v Olomouci. Námět našel autor při položení otázky, co zůstane na sklonku života zapsáno ve tváři člověka, jak se proměny jeho duše promítají do jeho podoby. Pro zachycení tohoto procesu si vybral portrétní černobílou fotografii. Výstava proběhla od 7. února do 31. března 2013 v galerii obecního domu a těšila se velkému zájmu veřejnosti.

Součástí výstavy byl rovněž katalog fotografií 13 stoletých žen a mužů, tvořený až na jednu výjimku dvojicí fotografických portrétů lidí, jak byli zachyceni s časovým odstupem okolo osmdesáti let. Dobové fotografie vykazují často známky poškození, některé jsou svatební. Vedle nich umístil autor aktuálně pořízenou fotografii, kterou se alespoň pomocí obdobného pozadí pokusil stylizovat k historickému snímku.

Každá osoba je uvedena rokem narození a věkem v době pořízení snímku v mládí a současného portrétu. Osobnosti stoletých dokreslují ve stručnosti údaje o jejich původním povolání či zaměstnání, bydlišti, zájmech. Vypovídací hodnotu mají také informace o vztahu s rodinnými příslušníky a na závěr každého takového portrétu je připojeno přání seniora. Těchto šest kategorií si Jan Langer zvolil jako základní kritéria, která svým způsobem postihují život každého člověka.

Pouze vdova po kardiologovi Zdeňku Fejfarovi, které bylo v době pořízení snímku 101 let, nemohla dodat žádné osobní historické fotografie. Právě při dovršení 101 let svého věku spálila veškeré rodinné památky a dobrovolně odešla do léčebny dlouhodobě nemocných ze své vily na Hanspaulce.

Katalog je opatřen úvodem Jiřího Siostrzonka z Institutu tvůrčí fotografie a textem autora výstavy, který je opavským rodákem. Oba texty jsou zde také v anglickém překladu. Rovněž souhrnné informace o dosavadní práci Jana Langra na konci publikace jsou v české i anglické mutaci.

Výstavy Opavské kulturní organizace bývají doprovázeny kvalitně provedenými obrazovými publikacemi a vysoké nároky, které si autoři při jejich přípravě kladou na svou práci, potvrzuje rovněž katalog výstavy *Století Češi*.

Zdeněk Kravar

Milan Myška a Slezské zemské muzeum

Připomínku vzácného životního jubilea univ. prof. PhDr. Milana Myšky, DrSc., dr. h. c., musím započít sdělením jistého osobního pocitu. Není to jen proto, že jsem se ocitl nablízku této vzácné a inspirativní osobnosti (nejen) tím, že mně vtáhla do řad početného okruhu přispěvatelů Biografického slovníku a Slezska severní Moravy, nebo tím, že jsem měl tu čest připravit s panem profesorem rozhovor, vydaný v monumentální publikaci, která pod vedením prof. PhDr. Aleše Zářického, Ph.D. – jednoho ze vskutku vděčných Myškových žáků na filozofické fakultě Ostravské univerzity – spatřila světlo světa před několika lety. Akcentaci určitého osobního pocitu při psaní tohoto jubilejního příspěvku se nelze ubránit z důvodu daleko závažnějšího, jež můžeme objektivizovat do otázky: jak profesor Myška jakožto vědec i člověk, učenec i občan ovlivňuje vztah mladších badatelských generací ke Slezsku a jeho muzeu. Milan Myška potvrzuje starou pravdu, že životní zkušenost je kvalita, v níž je odbornost neoddtělitelná od lidské dimenze a od vyzářování osobního charismatu, což se u člověka, pro něhož je pedagogické působení na vysoké škole primární pracovní aktivitou, životním posláním i morální povinností současně, jaksí tiše předpokládá. Ale v muzeu? Avšak není i v tomto směru Myškův osobnostní příklad nesmírně důležitý a podstatný? A to dokonce podstatnější právě v dnešních dnech, měsících a letech, v letech tápání a hluboké hodnotové krize? Není právě připomínání si vztahu Milana Myšky ke slezskému muzejnictví, konkrétně ke Slezskému zemskému muzeu v Opavě tím, co instituci naznačuje nové perspektivy? Tuším, že tomu tak je, a proto tuto jubilejní vzpomínku zasvěcují právě pokusu nastínění těchto významových souvislostí, jakkoliv v jubilantově biografii jde o věci marginální, zastíněné daleko závažnějšími počiny na poli hospodářských dějin, demografie, metodologie a vědeckopedagogických aktivit, jež gravitují kolem univerzit.

Milan Myška, rodák z Ostravy-Vítkovic (1933), patří ke generaci, která ve věku dětství a mladosti poznala strasti Mnichova a druhé světové války; ke generaci, kterou poznamenaly hodnotové a mravní otřesy, jimž naše země byly vystaveny po osmačtyřicátém roce; ke generaci, která tříbila názor na vědeckou práci i na život v tragických okamžicích Srpna 1968 i daleko později – a jak se až teprve dnes naplno ukazuje, s neztenčenou potřebou nadosobního mravního imperativu – po Listopadu 1989. Tyto dějinné konfrontace jsou vzor své dramatickosti pro život každého člověka nesmírně cenné a podstatné. Jsou tím, co vyvolává neustálou potřebu se rozhodnout, co dělat; jak se zachovat; jak naplnit život v daném okamžiku, třebaže se jeví jako věčnost. Jistěže, intimní zkušenosti takto získané jsou vlastně nepřenositelné nějakým mentorováním, byť okrášleným do jubilejní připomínky, jakou je tato, avšak – v případě učenice a vysokoškolského pedagoga Myškova významu – velice dobře vystopovatelné z textů, přednášek a z celkového nastavení osobnosti, která jimi vystupuje jako by na povrch, před své dílo. A je povinností mladé generace být čtenářem Myškových textů pozorným nejen pro naléhavost této zkušenosti, nýbrž pro ono pozadí textů, pro ona východiska v rozhodování se, co je v danou chvíli podstatné a co nikoliv.

Setrváme-li u muzea, jistým vstupním preludiem, které vyžaduje samostatnou, analytickou pozornost, jsou Myškovy texty z padesátých let, věnované dějinám hospodářství. Všude tu nalézáme implicitní výzvu k muzealizaci prostředí, jež v té době bralo definitivně za své. Vždyť jak jinak lze vyložit Myškův zájem o hospodářské aktivity na Bílovecku, než jako pokus muzejníkům naznačit cesty, jak muzealizovat zaniklý svět živností, řemesel a počátků průmyslového podnikání! Kdyby tu nebylo nic víc než Myškův katalog *Větrné mlýny na Bílovecku* (1958), pro potvrzení této charakteristiky by to vrchovatě stačilo. Ale nejde jen o parciální témata. Je to komplexní téma nových cest vlastivědy, snažící se o kultivaci prostředí, které bylo teprve nedávno – ocitáme se přibližně deset, patnáct let po druhé světové válce – osídleno českým obyvatelstvem po provedeném odsunu Němců. A tu sehrál

nesmírně podstatnou, dosud pohříchu nedocenenou roli projekt Vlastivěda Ostravského kraje, na němž se Milan Myška aktivně podílel.¹

Ale předběhli jsme události. Jaký byl vnější životní rámec Myškových osudů těch let? Když Milan Myška absolvoval studium historie na filozofické fakultě Univerzity Karlovy, měl již za sebou první zkušenosti s regionálním tématem, konkrétně s poznáním rané fáze Vítkovických železáren. Poznatky představil na stránkách Slezského sborníku, časopisu, majícím bezesporu důležité postavení v celonárodním měřítku. Dnes je jeho vědeckým redaktorem – avšak vytužené působení ve Slezském studijním ústavu, jenž byl vydavatelem periodika, se mu v roce 1956 nepoštěstilo. Z pohledu zpátky to bylo dobře, jelikož Milan Myška nalezl angažmá na Vyšší pedagogické škole v Opavě. A tu je patrně první zdroj podnětů pro chápání regionu a jeho tlumočení v procesu přípravy učitelského dorostu. Z dnešního odstupu několika desetiletí se nabízí otázka, zdali dnešní mladí absolventi, přicházející pracovat do muzeí, neměli projít právě takovýmto školením, jež bych v nich indukovalo potřebu sepětí historického a vlastivědného přístupu k matérii, tedy školením analogickým, jímž procházeli pod Myškovým vedením učitelé základních škol. Ale zpět k životním peripetiím jubilantovým. Přesun Vyšší pedagogické školy, resp. Pedagogického institutu z Opavy do Ostravy a s ním Myškův příchod do tohoto dynamicky se proměňujícího města byly události bezesporu šťastné, přičemž nové perspektivy se mu otevřely velice záhy po obhajobě aspirantury (1961) a po převzetí katedry dějepisu a zeměpisu. Následovala docentura v oboru historie a především rozvíjení četných vědeckovýzkumných aktivit na mezinárodním poli, promítajících se do publikačních výstupů, do edičních řad a do monografií. Období šedesátých let – pro celou Myškovu generaci desetiletí nadějeplné – Milana Myšku oddálilo Opavě a tamnímu muzeu a zejména tématům, která šedesátými lety ostatně ani nebyla považována za přínosná. To by však byl jen povrchní pohled na věc, protože Myška neztrácel muzeum ze zřetele, jak dosvědčuje jeho kritika stále expozice Slezského muzea – kritika nesmírně podstatná, bohužel dnes necitovaná: otevírá totiž problém, jak má stálá expozice fungovat. Jistěže dnes na expozici klademe jiná měřítka a jiné nároky, nicméně text ukazuje, že ani historik spjatý s akademickou sférou nesmí muzejní expozici ztrácet ze zřetele v jejích specifikách a klást na ni určité metodické nároky, což se dodnes bohužel zhusta děje. Problém muzealizace současnosti otevřela šedesátá léta a artikulovala jej z pohledu soudobého modernistického perspektivismu – víc netřeba bez podrobnější analýzy sdělovat, připusťme ale, že právě otázka současnosti a muzea, která v Myškově textu rezonuje, by si samostatnou zevrubnou pozornost přece jen zasloužila. Ovšem Srpen 1968 přišel příliš brzy na to, aby se tyto a všemožné další podněty podařilo Milanu Myškovu – nesmírně pracovitému, avšak současně nesmírně pracovní vyčerpávanému – vůbec nějak rozvést.²

Normalizační inferno sedmdesátých let narušil rok 1983 – rok, kdy přibyl Milan Myška do Slezského muzea. Setrval v něm do konce roku 1989, aby se vrátil – plně rehabilitován – na Pedagogickou fakultu v Ostravě, záhy se transformující v Ostravskou univerzitu. A dnes se zdá, že tento rok Myškova příchodu do Slezského muzea bychom měli uvádět jako významný mezník v moderních dějinách této muzejní instituce. Milan Myška pracoval v oddělení starších a nejnovějších dějin, jež se ustavilo teprve k 1. dubnu 1960 a původně se nazývalo oddělení dějin kapitalismu, dělnického hnutí a výstavby socialismu. Oddělení založil Ivan Pfaff, významný český exilový historik, po roce 1968 žijící v Německu. Několik let před Myškovým příchodem se vydělila část, postihující 20. století, aby se utvořilo samostatné Muzeum revolučních bojů a budování socialismu v Ostravě (1979). V Opavě zůstala jako by část starší, postihující údobí 18. a 19. století. A tu připomeňme nebo snad zopakujme, že se Milan Myška od studií věnoval tématu transformace od feudálního po kapitalistické hospodářství. Jako komplexně uvažující historik si byl plně vědom, že jde jen o dílčí segment procesu změny staré společnosti v novou, společnost stavovské ve společnost občanskou; že jde o proces modernizace, která postihuje nejen materiální bázi lidské civilizace, ale i hodnotové ukotvení společnosti v kultuře, kultuře moderní formami i obsahem, související s osvobozujícím se lidstvem

¹ Milan MYŠKA, *Vlastivěda Ostravského kraje*, in: Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy N–Ž, Ostrava, Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity 391–392; Milan Myška, větrné mlýny na Bílovecku, Bílovecko 1958, č. 6, s. 7–10.

² Milan MYŠKA, *Na okraj nové expozice kapitalismu a výstavbu socialismu ve Slezském muzeu v Opavě*, ČSM–B 11, 1962, s. 126–130.

a v humanistické perspektivě nacházející svůj přirozený úběžník. A tu se pokusme o aktualizaci: vždyť takováto vlastně byla i šedesátá léta! Také tehdy šlo o překonání utilitarismu společnosti, která se vzpamatovala po druhé světové válce a na stabilizované hospodářské základně chtěla utvářet podmínky pro plný, všestranně rozvíjející se život, jemuž kultura a umění nejsou jakousi apartní stafáží, ale jsou integrální součástí, prorůstající doslova do každodennosti. Akcentace poselství, jež z dějinného panoramatu událostí přelomu 18. a 19. století vyplývá, fascinuje nápadnou analogií, byť by šlo – z pohledu závažných krizí sedmdesátých a osmdesátých let 20. století – o jakési poslední, snivé, romantické gesto klasické moderny.

Jaký byl osobní příspěvek Milana Myšky v tomto hodnotovém tříbení? Jestliže v letech normalizace mu nadále skýtalý témata jeho zájmu hospodářské dějiny, zejména dějiny hutnictví a průkopnický rovněž fáze protoindustrializace, pak onen zdánlivě malý segment z mnohostranných badatelských zájmů, který tvořila Myškova sedmiletá práce v opavském muzeu, znamená nápadné rozšíření pozornosti o témata gravitující kolem muzejní instituce a jejích sbírek. A to vskutku není bez závažnosti, uvědomíme-li si, kolik důležitých textů se Milanu Myškově v té době podařilo vydat – v době, kdy sice již mohl publikovat pod svým jménem, avšak v poměrech svazujících a badatelskou aktivitu silně limitujících. Z dnešního časového odstupu je pak obdivuhodné srovnat tuto produkci s produkcí oněch nesčetných historiků, těšících se přízni mocných, kteří k poznání svého města a regionu nepřinesli naprosto a zhora nic. Lze říci, že v poznání kulturně-politické situace Opavy jako metropole Rakouského Slezska 19. století měl Milan Myška meritorní význam, předurčiv pozornost mladších badatelských generací po roce 1989. A lze dodat, že také on sám pomyslně vlastně převzal štafetu, a to po svém někdejší vysokoškolském učiteli profesoru Josefu Polišínském – autorovi monografie o Opavském kongresu.³ Drobností, vztahující se ke Gymnaziálnímu muzeu, se vyjádřil k nejstarší opavské muzejní instituci,⁴ jež si v té době připomínala sto padesátileté výročí své existence (1964). Tehdy jistě netušil, že to bude právě on, kdo o pětadvacet let později připraví zásadní a přelomovou výstavu *Opava v době založení muzea* (1989).⁵ Průkopnický jí nabídl pohled, navazující na některé pokusy brněnských historiků (Jiří Kroupa), integrující mnohost reálií s analýzou dobových svědectví, s dějinami mentalit, s tematizací opozice všednosti a svátečnosti, s analýzou sociability a s dalšími koncepty, které se pro českou historiografii stanou běžnou součástí až o deset patnáct let později. Nezapomínejme však, že nejde o nějaké koncepty, nýbrž o duchovní a hodnotové nastavení! O smysl a cenu kultury v moderní době. A o obhajobu kultury. Neexistuje přece jen kultura umělecká, nýbrž také kultura vědecká – a té je muzeum rezultátem i chrámem.

Již tehdy se nenápadně objevuje téma, jemuž pak Milan Myška věnoval samostatnou monografii, pojednávající o životě a díle Faustina Ense (1782–1857): tím tématem je člověk na periférii, jenž má určité intelektuální nároky a hledá klopotně cestu k jejich vyjádření a naplnění.⁶ A právě muzeum skýtá způsob, jak periférii strávit; jak ji vůbec přežít – a současně, jak jí dát punc kulturního centra. Na tuto základní myšlenkovou osu – nazvěme ji spíše dějinami intelektuality než dějinami kultury – se jako by navěsily četné drobné odkazy k materiálním dokladům života společnosti: k typářům jakožto připomínce starého cechovního zřízení a hospodářských praktik;⁷ ke střeleckým terčům – památkám na nejstarší organizovanou pospolitost opavských měšťanů, kterou byla měšťanská střelecká společnost;⁸ ke struktuře opavské společnosti jakožto dynamického celku, vyjevujícího se

³ Josef POLIŠENSKÝ, *Opavský kongres roku 1820 a evropská politika let 1820–1822*, Ostrava, Krajské nakladatelství 1962. Rámcově již Milan MYŠKA, *Slezsko a Ostravsko v době nástupu průmyslové revoluce*, in: Andělín Grobelný a kolektiv, *Ostravsko do roku 1848*, Ostrava 1968, s. 208–230.

⁴ Milan MYŠKA, *Neznámý doklad o sbírkách opavského Gymnaziálního muzea z roku 1817*, ČSM–B 13, 1964, s. 91.

⁵ K témuž srv. Milan MYŠKA, *První přírodovědné muzeum v českých zemích. Ke 175. výročí vzniku Slezského muzea v Opavě*, Vesmír 68, 1989, č. 12, s. 695–696.

⁶ Milan MYŠKA, *Faustin Ens. Životní příběh slezského intelektuála doby předbřeznové*, Opava, Matices slezská 2003.

⁷ Milan MYŠKA, *Typáře opavských řemesel a živností ve sbírkách historického pracoviště Slezského muzea*, in: Ročenka Okresního archivu v Opavě 1984–1985, s. 56–64.

⁸ Milan MYŠKA, *Střelecké terče s opavskými náměty*, Vlastivědné listy 15, 1989, č. 1, s. 15–17.

v pramenech specifické povahy;⁹ k celku města jakožto jevišti individuálních příběhů – kariér, dram, aspirací a jejich nenaplnění;¹⁰ k místům setkávání elit – k divadlu, salonům a k formám intelektuálních zájmů aristokracie a měšťanstva konce 18. století, stojících na přelomu staré a nové doby.¹¹ A to zdaleka není všechno: je tu důležitá funkce historika v muzeu, seznamovat veřejnost na stránkách vlastivědných periodik se sbírkovými předměty,¹² a tak popularizovat muzejní práci. Je tu téma regionu, jeho specifika a zvláštnosti.¹³ Bezsporu i v tomto postoji – v rovnováze mezi přísnou vědou a mezi popularizací – je třeba spatřovat Myškovu příkladnost pro mladé badatelské generace, velmi snadno až okázale se uzavírajících do příslovečné věže ze slonoví kosti, aniž by byly schopny prokázat elementární kompetenci k tomuto povýšeneckému gestu. Profesor Myška neváhal a dodnes neváhá popularizovat poznatky, pročež spolupracuje s periodikem, jež se nehonosí vědeckou prestiží, jakým jsou *Vlastivědné listy*. A je tu další činnost, pro mnohé historiky podřadná – psaní biogramů, která se profesoru Myškovu stala jednou z důležitých aktivit, jak oslovit širší veřejnost a tím zesílit obecně historické povědomí o Slezsku. Jeho Biografický slovník Slezska a severní Moravy je impozantním dílem, jež nemá v republikovém měřítku srovnání. Na jeho stránkách čteme hesla, sepsaná Milanem Myškou se stejnou vážností a pečlivostí, jako by šlo o samostatné studie, publikované v renomovaných vědeckých periodících. A úvodní text k projektu by si pak měl přečíst každý adept studia historie i hotový historik, aby pochopil specifika tohoto žánru vědecké literatury.¹⁴ Avšak není to jen další způsob, jak ukázat, co je skutečným smyslem práce historika? Historika na zdánlivé periférii; a dokonce historika, jenž – třebaže nedobrovolně – opustil v jisté životní etapě akademické prostředí, aby obohatil svůj vlastní pohled na dějiny a odtud současně pohled dalších zájemců, čtenářů, studentů a kolegů historiků na sféru, v níž dodnes hledáme pevné opěrné body, jež bychom připojili k těm, které před čtvrt stoletím Milan Myška vytýčil...?

Dalo by se dílo Milana Myšky rozvádět a komentovat donekonečna. Příkladnost je nesporná a doufejme, že budou ještě další a další příležitosti si ji připomínat! Popřejme proto závěrem tohoto jubilejního zamyšlení panu profesoru Milanu Myškovu pevné zdraví, energii a vitalitu, aby své zkušenosti, znalosti a interpretační mistrovství, svůj cit pro historický detail mohl vtělit do nejednoho textu, jímž by nám, mladším, neustále připomínal to nejdůležitější: mravní étos historikovy práce i v dnešní době relativizace hodnot a klopotného hledání ztraceného smyslu tradičních institucí, v první řadě pak Slezského zemského muzea.

Pavel Šopák

⁹ Milan MYŠKA, *Opavské domy a jejich majitelé roku 1822. Příspěvek k poznání sociálních struktur městské populace*, in: Ročenka Okresního archivu v Opavě 1986–1987, s. 45–51; TÝŽ, *Češi v Opavě v roce 1880*, in: Ročenka okresního archivu v Opavě 8, 1988, s. 26–35; TÝŽ, *Sociální a teritoriální skladba členů a příznivců Matice opavské v době jejího založení*, ČSM–B 38, 1989, s. 45–56.

¹⁰ Milan MYŠKA, *Opava v polovině 19. století*, ČSM–B 37, 1988, s. 113–133.

¹¹ Milan MYŠKA, *Opava roku 1785 v cestovních zápiscích Jana Nepomuka Mitrovského*, *Vlastivědné listy* 18, 1992, č. 2, s. 26–30.

¹² Milan MYŠKA – Pavel STRAKOŠ, *Významný doklad hornické práce ze Slezska z poloviny 18. Století ve sbírkách Slezského muzea*, *Vlastivědné listy* 18, 1984, č. 1, s. 27–29.

¹³ Milan MYŠKA, *Hlučínsko*, in: Liana Brabcová (ed.), *Pozdrav z Hlučínska – pohlednice a historie*. Opava 1995, s. 13–20; TÝŽ, *Kravařsko/Kuhländchen. Ke sporům o původ názvu a vymezení Kravařska*, in: Literární věda osudem i volbou. K 80. narozeninám Jaroslava Pleskota (Acta facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis 213, Literární věda 5), Ostrava 2004.

¹⁴ [Milan MYŠKA], *Úvodem*, in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy 1, Opava – Ostrava 1993, s. 10 až 11.

Slezské zemské muzeum, Památník druhé světové války

Výstavy v sezoně 2013

Řop, řop, řopík

Výstava Řop, řop, řopík, probíhající v Památníku druhé světové války v Hrabyni od dubna do listopadu 2013, byla realizována s cílem přiblížit širší veřejnosti historii tzv. „řopíků“, tedy objektů československého lehkého opevnění vz. 37 z 30. let 20. století. Scénář výstavy vytvořili odborní pracovníci Památníku druhé světové války a Areálu československého opevnění v Hlučíně-Darkovičkách, na praktickém provedení záměru se však významně podíleli též kolegové z dalších oddělení Slezského zemského muzea.

Jak napovídá poněkud odlehčeně pojatý název výstavy, cílem autorů bylo představit dané téma spíše popularizační formou. Dále koncepce výstavy směřovala k zasazení prezentované problematiky do širších historických souvislostí a k provázání obecných konstatování s příklady osudů konkrétních osob a vojenských útvarů.

Úvodní část výstavy seznamuje návštěvníky s okolnostmi vzniku Ředitelství opevňovacích prací (zkráceně ŘOP, odtud pojem „řopík“) a s vývojem plánů na opevnění strategicky významných úseků československého pohraničí, v nichž lze pozorovat postupný přechod od původní preference těžkého opevnění k upřednostnění lehkých objektů. Poté následuje nástin základní typologie předválečného československého lehkého opevnění. Vedle jednotlivých typů pěchotních pevnůstek nejsou opomenuty ani vcelku raritní bunkry pro protitankové kanony.

Dále se návštěvníci výstavy mohou seznámit s okolnostmi výstavby pohraničního opevnění, k nimž patřily výkupy a vyvlastňování pozemků pro stavbu bunkerů, ale též spory o výši mzdy stavebních dělníků. Pominout samozřejmě nelze ani bezpečnostní opatření, která výstavbu provázela (omezení letového provozu ve strategicky důležitých oblastech, prověřování spolehlivosti pracovníků na stavbách atd.). Ve snaze o podchycení širšího kontextu výstava mapuje také předválečný systém ostrahy státní hranice a úlohu pohraničního opevnění v tomto systému. Činnost československé armády v pohraničí v krizových letech 1937–1938 je přiblížena na příkladu hraničářského pluku 4, který střežil státní hranici v oblasti Hlučínska.

Cílem autorů výstavy bylo také přiblížit veřejnosti některé osobnosti spojené s československým pohraničním opevněním. Mimo velitele ŘOP generála Karla Husárka se jedná například také o pozdější významné představitele zahraničního protinacistického odboje Františka Hieheho a Karla Lukase, kteří ve druhé polovině 30. let 20. století působili jako specialisté u ŘOP.

Na rozdíl od řady publikací, věnovaných dějinám československého opevnění, výstava nekončí zánikem meziválečné republiky. Namísto toho nastiňuje i další osudy těchto objektů. Připomenuty jsou německé testy odolnosti opevnění, stejně jako dílčí pokusy německých ozbrojených sil o využití předválečné pevnostní linie při obranných bojích na Ostravsku v závěru druhé světové války.

Výstava nepomíjí ani začlenění předválečných lehkých objektů opevnění do systému ostrahy západní hranice v období studené války, kdy byly některé bunkry až do konce 80. let udržovány v bojeschopném stavu. V závěrečné části výstavy návštěvníci naleznou informace o současné situaci, kdy se některé bunkry dočkávají postupné renovace péčí různých občanských sdružení, jiné naopak chátrají a bývají předmětem vandalismu.

Informační a fotografické panely výstavy doplňují vitríny s ukázkami dobového vybavení armády, finanční stráže a dalších složek meziválečné obrany hranic. V budoucnu na popsaný počín navážou výstavy o československém středním a těžkém opevnění z 30. let 20. století. Autory výstavy jsou Ondřej Kolář a Petr Kuchař.

Muži a válka

Druhá světová válka změnila osudy mnoha milionů lidí, zasáhla do životů žen, dětí, ale především mužů, kteří museli nastoupit do bojů na frontách 2. světové války, zapojili se do různých forem odbojové činnosti nebo museli nastoupit na práci pro válečný průmysl. Téma Muži a válka je logickým

zakončením tříletého cyklu, který byl před dvěma lety zahájen výstavou Děti a válka, pokračoval prezentováním osudů žen za 2. světové války ve výstavě Ženy a válka.

Téma Muži a válka rozdělili autoři výstavy do obou objektů areálu – ve výstavní budově je prezentován život civilního obyvatelstva a jeho perzekuce připomenutím života v koncentračním táboře Dachau, v hlavním objektu památníku pak téma československých vojenských jednotek a četnictva.

Prostor ve výstavní budově je rozdělen na čtyři sekce – Uprchlík, Učitel, Sportovec, Dělník a Kněz. Na těchto obecných příkladech je prezentován život civilních obyvatel Protektorátu Čechy a Morava v širších souvislostech. Téma Uprchlík připomíná situaci v pohraničí po podpisu mnichovské dohody a následném záboru pohraničí, kdy tisíce lidí musely opustit své domovy a odejít do vnitrozemí, stejně jako složitou situaci německých antifašistů či židovských emigrantů z Německa.

Téma Učitel ozřejmí složitou situaci ve školství, kdy již od roku 1938 byl systém vzdělávání narušen záříjovou mobilizací, v jejímž důsledku byla řada škol zabrána pro potřeby armády a mnoho učitelů se muselo hlásit u vojenských jednotek. Návštěvník se dozví také o rozdílech v systému výchovy a vzdělávání na školách v protektorátu a na území „Sudet“, o zavírání českých škol a postupným omezování výuky v souvislosti s plánem germanizace českých zemí.

Téma Sportovec přiblíží situaci ve sportu obecně, postupné omezování a zákaz českých tělovýchovných spolků na úkor Kuratoria pro výchovu mládeže i zapojení příslušníků Sokola a jiných organizací do odboje a seznámí návštěvníky s kontroverzní osobností protektorátního ministra školství a lidové osvěty Emanuela Moravce.

Téma Dělník přiblíží život a práci zaměstnanců průmyslu, zejména na Ostravsku, začleňování českého průmyslu do systému německého válečného hospodářství, nucené a totální nasazení.

Téma Kněz je pojato poněkud širěji a je zasazeno do kontextu života v koncentračním táboře Dachau, kam byli nejčastěji po svém zatčení odvázeni duchovní. Téma se zabývá složitým vztahem nacistické ideologie k náboženství a církvím, rozebírá otázku tzv. Říšského konkordátu, situaci katolické církve v Evropě, zapojení kněží do odboje a nezapomíná ani na vojenské duchovní.

Protože velkou část návštěvnické veřejnosti tvoří děti a mládež, jsou jednotlivá témata prezentována pomocí aranžovaných scén, mladí návštěvníci zde najdou např. školní třídu z období 2. světové války, vybavenou autentickým nábytkem a školními pomůckami z hrabyňské obecné školy z let 1939–1944, nebo figurínu horníka v důlní šachtě, vybavenou dobovými nástroji. Jednotlivé scény jsou doplněny fotografickými a textovými panely a dobovými dokumenty ze sbírek Slezského zemského muzea.

V hlavní budově památníku je trvale umístěna expozice Doba zmaru a naděje. Protože tato expozice je chápána a koncipována jako dynamická, umožňuje to každoročně ji rozšířit a obměnit exponáty, což se stalo i v letošní sezoně. V duchu tématu Muži a válka byla expozice doplněna o oddíl, prezentující život a osudy českých četníků v období protektorátu. Dále se návštěvníci mohou seznámit s osudy vůdčích osobností československého vojenského odboje – dr. Edvarda Beneše, Sergěje Ingra, Heliadora Píky a dalších.

Autoři výstavy neopomněli připomenout účast Čechoslováků v interbrigádách ve španělské občanské válce v letech 1936–1938 a seznámit je se známými i méně známými účastníky války, v níž bojovalo přes 2 000 Čechoslováků.

Za připomenutí určitě stojí to, že velká většina vystavených exponátů pochází ze sbírek Slezského zemského muzea a že výstava Muži a válka, jejímiž autory jsou Jana Horáková a Ondřej Kolář, stejně jako výše popsaná výstava Řop, řop, řopík, se setkávají s velmi kladným ohlasem u návštěvnické veřejnosti.

Ondřej Kolář – Jana Horáková